

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1

Соціально-правові студії

Науково-аналітичний журнал

Випуск 1 (3)

Львів 2019

УДК 33+34+159.9](051)
С69

С69 **Соціально-правові студії**: науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Вип. 1 (3). 164 с.

Виходить чотири рази на рік.
Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 30 січня 2019 р. № 6)

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ від 16.10.2018 № 23590-13430Р

Адреса редакції:
Вул. Городецька, 26, м. Львів, 79007, Україна
Тел.: +380 (32) 233-20-80
Веб-сайт: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>
E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» внесено до:

- Переліку наукових фахових видань України – категорія «Б» (наказ МОН від 18.12.2018 № 1412)
- Платформи «Наукова періодика України» Національної бібліотеки України ім. Вернадського
- Реєстру Агенції організацій Crossref Open Citation Index (COCI) Міжнародної асоціації видавничої цитованості (Publishers International Linking Association – PILA)
- Вільної доступної пошукової системи Google Scholar
- Міжнародного електронного репозитарію (Ranking Web of Repositories)
- Репозитарію Центрально- та Східноєвропейської електронної бібліотеки (Central and Eastern European Online Library – CEEOL)
- Міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus Journal Master List

Науково-аналітичний журнал «Соціально-правові студії» співпрацює з Антиплагіатною Інтернет-Системою Strike-Plagiarism

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна колегія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Журнал обов'язкове.
Рукописи не повертаються.

УДК 33+34+159.9](051)

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2019

ISSN: 2617-4162 (Print)

ISSN: 2617-4170 (Online)

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1

Social & Legal Studios

Scientific and Analytical Journal

Issue 1 (3)

Lviv 2019

UDC 33+34+159.9](051)
C69

Social & Legal Studios: scientific and analytical journal / Chief Editor O. Balynska. Lviv: LvSUIA, 2019. Issue 1 (3). 164 p.

It is published four times a year.
The founder is Lviv State University of Internal Affairs.

Recommended for publication and distribution via the Internet
by the Academic Council of Lviv State University of Internal Affairs
(*Minutes of January 30, 2019 No. 6*)

Certificate of state registration from 16.10.2018 № 23590-13430P

Editorial addresses:

Horodotska Str., 26, Lviv, 79007, Ukraine

Tel.: +380 (32) 233-20-80

Website: www2.lvduvs.edu.ua / <http://www2.lvduvs.edu.ua/sotsialno-pravovi-studii-arkhiv>

E-mail: Social.Legal.Studios@gmail.com

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» is indexing in:

- The list of scientific professional editions of Ukraine – category «B»
- Platform «Scientific Periodicals of Ukraine» by the National Library of Ukraine named after Vernadsky
- The Register of Agency Organizations Crossref Open Citation Index (COCI) of Publishers International Linking Association – PILA
- Free available Google Scholar search engine
- International Electronic Repository (Ranking Web of Repositories)
- Repository of Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- The International Scientific Center of the Index Copernicus Journal Master List

Scientific and analytical journal «Social & Legal Studios» cooperates with anti-plagiarism Internet-system Strike-Plagiarism.

The publications state the position of the authors, which is not always shared by the editorial board. Responsibility for the correctness of facts, statistics, and accuracy of the presented material relies on the authors and reviewers.

During the re-printing of materials reference to the journal is required.

Manuscripts are not returned.

UDK 33+34+159.9](051)

© Lviv State University
of Internal Affairs, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
науково-аналітичного журналу
«Соціально-правові студії»

Головний редактор – **Балинська Ольга**, доктор юридичних наук, професор, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна)

Заступник головного редактора – **Ревак Ірина**, доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)

Відповідальний секретар – **Огірко Ольга**, кандидат технічних наук, доцент (Львів, Україна)

Члени редакційної колегії:

Алієв Назім (Əliyev Nazim), доктор юридичних наук, доцент (Баку, Республіка Азербайджан);
Бошкович Александер (Bosković Aleksandar), доктор філософії, доцент (Белград, Республіка Сербія);

Радович-Стоянович Єлена (Radović-Stojanović Jelena), доктор філософії, доцент, член Наукового товариства економістів Сербії (Белград, Республіка Сербія);

Пітер Магдалена (Pyter Magdalena), доктор габілітований, доцент, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Чепіль Марія (Czepil Maria), доктор габілітований, професор, менеджер з пропаганди науки (Люблін, Республіка Польща);

Вішнівські Бернад (Wiśniewski Bernard), доктор габілітований, професор, інженер (Щитно, Республіка Польща);

Фалдовські Марек (Faldowski Marek), доктор габілітований, член Польського товариства наук безпеки, член Ради з питань науки і технологій Національного начальника поліції, член наукової ради Центральної лабораторії криміналістики (Щитно, Республіка Польща);

Бліхар В'ячеслав, доктор філософських наук, професор (Львів, Україна);

Гришук Віктор, доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Львів, Україна);

Живко Зінаїда, доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України та Академії наук вищої освіти України, дійсний член Міжнародної академії інформатики (Львів, Україна);

Ковальчук Зоряна, доктор психологічних наук, професор (Львів, Україна);

Копитко Марта, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Мовчан Анатолій, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Пушак Ярослав, доктор економічних наук, професор (Львів, Україна);

Сковронська Ірина, кандидат філологічних наук, доцент (Львів, Україна);

Шопіна Ірина, доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна);

Ващенко Ірина, доктор психологічних наук, професор (Київ, Україна);

Галян Ігор, доктор психологічних наук, доцент (Дрогобич, Україна);

Лефтеров Василь, доктор психологічних наук, професор (Одеса, Україна);

Флейчук Марія, доктор економічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України (Львів, Україна).

EDITORIAL BOARD
of scientific and analytical journal
«Social & Legal Studies»

Editor-in-Chief – **Balynska Olha**, Doctor of Law, Professor, Full Member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief – **Revak Iryna**, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Executive Secretary – **Ohirko Olha**, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine)

Members of the editorial board:

Aliyev Nazim, Doctor of Law, Associate Professor (Baku, the Republic of Azerbaijan);

Boshkovych Aleksander, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Belgrade, the Republic of Serbia);

Radovych-Stoianovych Yelena, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Member of the Scientific Society of Economists of Serbia (Belgrade, the Republic of Serbia);

Pyter Magdalena, Habilitated Doctor, Associate Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Chepil Maria, Habilitated Doctor, Professor, Science Promotion Manager (Lublin, the Republic of Poland);

Vishnievski Bernard, Habilitated Doctor, Professor, Engineer, (Shchytno, the Republic of Poland);

Faldovski Marek, Habilitated Doctor, member of the Polish Society of Security Sciences, member of Council of Sciences and Technologies of the National Police Chief, member of the Scientific Council of the Central Forensic Laboratory (Shchytno, the Republic of Poland);

Blikhar Viacheslav, Doctor of Philosophy, Professor (Lviv, Ukraine);

Hryshchuk Viktor, Doctor of Law, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Associate Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Lviv, Ukraine);

Zhyvko Zinaida, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine and the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, active member of the International Academy of Informatics (Lviv, Ukraine);

Kovalchuk Zoriana, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Kopytko Marta, Professor of Management Department of Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Movchan Anatoliy, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Pushak Yaroslav, Doctor of Economic Sciences, Professor (Lviv, Ukraine);

Skovronska Iryna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Lviv, Ukraine);

Shopina Iryna, Doctor of Law, Professor (Lviv, Ukraine);

Vashchenko Iryna, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Kyiv, Ukraine);

Halyan Ihor, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor (Drohobych, Ukraine);

Lefterov Vasyl, Doctor of Psychological Sciences, Professor (Odessa, Ukraine);

Fleichuk Maria, Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine (Lviv, Ukraine).

• *СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА*

Шановні колеги-науковці!

Хочемо повідомити про деякі зміни на ринку наукових послуг, які надає Львівський державний університет внутрішніх справ, зокрема щодо задоволення потреб у творчій самореалізації, презентації результатів наукових досліджень та їх популяризації. Йдеться про вдосконалення послуг у сфері фахових наукових видань.

З метою переходу від кількості до якості виникла ідея заміни трьох видань – Наукового вісника ЛьвДУВС (серія юридична, економічна, психологічна), що з 2006 року включений до переліку фахових видань і має позитивну репутацію серед них, – на одне з перспективою подальшого розвитку.

Концепція нового наукового видання зумовлена насамперед прагненням звести на одному дискусійному майданчику науковців із різних галузей знань, які займаються вивченням суміжних предметів, що цікаві майже для всіх. Такими предметами дослідження, з огляду на історію людства і науки, були людина, її оточення та правила співіснування. Поєднання цих феноменів із науковими інтересами дослідників, які публікували результати своїх розвідок у Наукових вісниках ЛьвДУВС, окреслило проблематику нового видання – економіка, політологія, психологія, соціологія, юриспруденція.

Так, завдяки зусиллям науковців університету, а також наших колег **виходить третій випуск науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії»**. Це видання багатомовне (публікуються статті українською, англійською та російською мовами), що демонструє орієнтацію не тільки на загальнодержавну, а й зарубіжну сферу розповсюдження та перспективу вийти на міжнародний рівень (увійти в міжнародні наукометричні бази даних).

Наша мета – створити й розвинути універсальну наукову платформу для конструктивного діалогу науковців із різних сфер досліджень, підтримавши цим новий світовий науковий тренд і забезпечивши комплексний міждисциплінарний підхід у проектуванні моделей людських відносин (індивідуальних, у соціальних групах чи суспільстві загалом), вводячи їх у певний контекст (скажімо, фінансової безпеки, політичної кризи, психологічного дискомфорту, правових колізій чи всезагальної глобалізації).

Обіцяємо додержувати усталених наукових і видавничих традицій, якими став відомий серед наукової громадськості України Львівський державний університет внутрішніх справ.

Залишаємося надійним партнером для наукових і науково-педагогічних працівників, здобувачів освітніх та наукових ступенів, інших зацікавлених у вивченні соціально-правової проблематики осіб. Адже завжди демонструємо стабільність у дотриманні правил наукової етики й умов академічної доброчесності.

Ми відкриті для популяризації компаративістських досліджень, тому запрошуємо до співпраці також наукових колег з-за кордону, щоб інформувати читачів про результати науково-аналітичних та експериментальних досліджень у сфері соціальних і поведінкових наук та правознавства не тільки України, а й інших держав.

Крокуємо в ногу з часом і запрошуємо йти разом із нами!

• *APPEAL OF THE EDITOR-IN-CHIEF*

Dear colleagues, scientists!

We want to report some **changes in the market of scientific services** provided by the Lviv State University of Internal Affairs, in particular, to meet the needs for creative self-realization, presentation of the results of scientific research and their promotion. It goes about changes in the field of professional scientific publications.

In order to move from quantity to quality, there was the idea of replacing three editions of the the Scientific Bulletin (with legal, economic and psychological series), which since 2006 has been included in the list of professional publications and has a positive reputation among them, into one with the prospect of further development.

The conception a new scientific publication is caused, first of all, by the desire to bring scientists from different fields of knowledge engaged in the study of related subjects that are interesting to almost everyone on one discussion ground. Such subjects of study, taking into account the whole history of mankind and science, were the man himself, his environment and the rules of coexistence. The combination of these phenomena with the scientific interests of researchers who published the results of their explorations in our Scientific Bulletins, outlined the scope of the issues of the new edition – economics, political science, psychology, sociology, jurisprudence.

So, with the efforts of the university's scientists and, of course, with the support of our colleagues, **the third issue of the scientific and analytical magazine «Social & legal studios» was published.** This edition is multilingual (with the articles in Ukrainian, English and Russian) with a focus not only on the national but also on the foreign sphere of distribution and the prospect of entering the international level (enter into international science-computer databases).

Our goal is to create and develop a universal scientific platform for a constructive dialogue of scientists from various fields of research, and this way to support a new world scientific trend and provide a comprehensive interdisciplinary approach in designing models of human relations (both individual, and in social groups or the society as a whole) by introducing them in a certain context (say, financial security, political crisis, psychological discomfort, legal conflicts or universal globalization).

We adhere to the established scientific and publishing traditions, thanks to which the Lviv State University of Internal Affairs became famous among the scientific community of Ukraine.

We continue to be a reliable partner for scientific and scientific-pedagogical workers, applicants of educational and scientific degrees, and other persons interested in studying the socio-legal issues. Indeed, we always demonstrate stability in adhering to the rules of scientific ethics and the conditions of academic integrity.

We are open to the promotion of comparative studies, therefore, we invite also scientific colleagues from abroad to inform the readers about the results of scientific-analytical and experimental research in the field of social and behavioral sciences and jurisprudence not only in Ukraine but also in other countries.

We are keeping up with the times and ask you to go with us!

Розділ 1

Соціально-психологічні студії

Chapter 1

Social and Psychological Studios

UDC (УДК) 159.944

Куций Олександр Анатолійович,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології управління
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: kutsyioleksandr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3886-3787

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ «ПСИХОЛОГІЇ КАР'ЄРИ» ЯК ГАЛУЗІ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. Викладено аргументи стосовно доцільності виокремлення та розвитку «Психології кар'єри» як нової галузі психології. Доведено, що перспективи пропозиції полягають у теоретично-експериментальному синтезі психологічних знань у практичну нагальну соціальну сферу.

Указано, що наукова психологія дедалі більше стає суто академічною наукою й віддаляється від практичної спрямованості. Досліджено, що наукова психологія розвивається у своєму напрямі й зрідка орієнтується на реальні практичні проблеми бізнесу, HRM, консультування щодо професійної реалізації. Зазначено, що лише окремі практики намагаються на основі наукової психології набути свого ефективного професійного практичного досвіду. З'ясовано, що практики у сфері HRM мають чимало розробок, які безпосередньо стосуються психологічних аспектів професійної діяльності з управління діяльністю, розвитку персоналу, й цей досвід відображає кар'єру в психологічному вимірі. Вказаний досвід варто поєднати з теорією, що може популяризувати психологію. Аргументовано, що це може сприяти наближенню суспільства до створення системи заходів формування більш задоволеного, актуалізованого та самореалізованого громадянина.

Ключові поняття: галузі психології, «Психологія кар'єри», симбіоз теоретичної та практичної психології.

Kutsyi Olexandr,

Candidate of psychological Sciences,
Associate professor
Lviv State University of Internal Activity
e-mail: kutsyioleksandr@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3886-3787

PERSPECTIVES COMPLETING «PSYCHOLOGY OF CARRIER» AS BRANCH OF PSYCHOLOGY

Abstract. The article presents arguments about the expediency of separating and developing «Career Psychology» as a new field of psychology. The prospects of the suggestion are theoretical and experimental synthesis of psychological knowledge in a practical, urgent social sphere.

For the better orientation of psychological science to practice and to improve the existing theory proposed to apply in the formation of new branches of psychology synthesis. Thus, the formation of new branches through the analysis of existing leads to their excessive fragmentation and too narrow direction. Such an approach often leads to the inability to apply scientific psychological technology in practice. Synthesis in comparison with analysis is a more powerful method that can be most valuable and important to combine into a single whole to solve practical problems and problems. So, the list of potential to apply in the formation of «Career Psychology» can include such existing areas of psychology as «Psychology of Management», «Organizational Psychology», «Psychology of Personality», «Psychology of the Age», «Crisis psychology of personality», «Personnel Psychology of Labor», «Psychological Assessment», «Psychophysiology», «Psychological counseling», «HRM», «Psychology of motivation», «Social psychology», «Ethnopsychology» and others. Also, the search on the Internet network revealed more than 100 collections of periodicals, where the name is the word «career». The analysis of publications shows this phenomenon is mentioned in different sciences: sociology (most), management, philosophy, economics, demography. However, very few representatives of psychology.

It is pointed out that scientific psychology becomes more and more purely academic science and away from practical orientation. Scientific psychology is moving in its own way and is rarely guided by real practical business problems, HRM, advising on professional implementation. Only individual practitioners are attempting, based on scientific psychology, to create their effective professional experience. It turned out that HRM practices

have many developments that directly relate to the psychological aspects of professional activity management, staff development, and this experience reflects a career in a psychological sense. It is appropriate to combine this experience with the theory that can promote psychology. This can help to bring society closer to the creation of a system of measures for the formation of a more satisfied, actualized and self-fulfilling citizen.

Key concepts: branches of psychology, «Psychology of a career», symbiosis of theoretical and practical psychology.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-10-14

Вступ

У сучасній психології відбувається одночасно і розквіт, і криза, які спричинені значною потребою людства у створенні й апробації ефективніших психотехнологій, а також недостатньою методологічною основою. Заразом психологія давно вийшла за свої межі та продовжує розвиватись як міждисциплінарна наука, яка застосовує інноваційний підхід до інших наук у сферах, що певною мірою стосуються людини та її діяльності. Цілком імовірно, що такий підхід може дати доволі прогресивні результати і підвищити ефективність науки. Так утворюються нові галузі психології.

Одним із доволі перспективних напрямів психологічних досліджень є кар'єра, оскільки на неї часто вказують, а її психологічна складова залишається поза увагою. Однак кар'єра – це те, про що постійно йдеться, а значна частина людей намагається її «робити». Трапляються випадки, коли людина зробила кар'єру й потрапила в безвихідне становище через усвідомлення недоцільності своїх попередніх зусиль. Можна навести чимало інших прикладів із життя, що пов'язані з кар'єрою. Це багатоаспектне явище, оскільки можуть бути представлені соціальна, вікова, гендерна психології, психологія професійної діяльності в різних її аспектах, профорієнтація та профвідбір, психодіагностика, психологія особистості та її розвитку, психологія управління тощо.

Зазначене свідчить про назрілу потребу у формуванні нової галузі психології, а саме психології кар'єри.

1. Теоретична база дослідження

Аналіз наукової літератури стосовно прямих чи опосередкованих досліджень за напрямом кар'єри, кар'єрного розвитку й інших її аспектів дав змогу через узагальнення встановити, що зроблено декілька спроб теоретично обґрунтувати кар'єру та її фактори. Відтак сформувався декілька таких теорій: трейтфакторна Д. Голланда – про типи професійного середовища, до яких більше схильна людина [1; 2], психодинамічна Г. Роу – роль найближчого соціального середовища та виховання у подальшій професійній спрямованості, а вплив виховання (насамперед батьківського) є визначальним у

подальшій професійній реалізації та формуванні кар'єри [1], розвитку Е. Гінзберга – переведення індивідуальних імпульсів у професійні бажання, за якою саме наявна енергія людини зумовлює спроби досягнення результатів у багатьох типах професій [1; 2], соціально-когнітивна Д. Тідемана, що в основі має комплексне врахування багатьох факторів, але прийняття рішення про кар'єрне просування є її головним компонентом [1; 3]). Водночас, як вказують Г. Арулмані, А. Бакші та інші [2], наявні теорії не дали відповіді на питання про те, що ж є кар'єрою. Ці дослідники дійшли висновку, що розроблені теорії не є повноцінними для використання, оскільки ментальність, стать тощо, які є серед факторів кар'єри, в них не відображені. Вони вказали на такий обмежувальний чинник у теорії кар'єри, як наявність різних культур, що сформувалися. Теорія Ф. Парсона є головною, початковою (західною) і всі подальші теорії є її похідними, що безпосередньо чи опосередковано її наслідують. А теоретичне обґрунтування кар'єри вважають вельми важливим, оскільки це дасть поштовх до вирішення проблем і криз суспільства. Великі сподівання покладають на дослідження в інших культурних середовищах, що дасть змогу наблизитися до розуміння сутності кар'єри [4].

Сучасними теоріями кар'єри є:

– теорія хаосу (Р. Прайор і Д. Брайт), за якою випадок є основою всього, а люди є складними системами, що здатні створювати своє майбутнє через визначення певних закономірностей [2];

– теорія будівництва кар'єри (М. Савіцкас), де головними є поняття професійної особистості, кар'єрної адаптації та життєвих цілей, а все, що з цим пов'язано, є динамічним. Психічні властивості за цим підходом не є сталими, оскільки необхідність постійної адаптації їх суттєво деформує. Важливими для обліку є інтерес як більш об'ємне явище, контроль, зацікавленість як часткові елементи діяльності та впевненість у собі [3];

– системна теорія меж розвитку кар'єри (М. Макмахон і В. Паттон), в якій кожна людина перебуває в своїй індивідуальній системі факторів, що формують певні обставини. Факторів є безліч, але вони функціонують на

макрорівні, що згодом обов'язково вплинуть на нижчі рівні, середній рівень становлять випадкові фактори мікрорівня, на якому відбувається безпосереднє прийняття рішення про кар'єру [1; 2];

– реляційна теорія (Д. Блуштейн), критерієм якої є можливість в особі зробити вибір у таких показниках, як їх кількість та якість, а особа усвідомлює себе та свої можливості через стосунки з оточенням [2].

Їх огляд свідчить про те, що психологічна складова проігнорована або значно сегментована, а людина розглядається як певний суб'єкт, що періодично потрапляє в рівні умови. Про подібне, а саме про відсутність духовності зазначає Г. Арулмані [2].

Окрім того, узагальнення літератури [1; 2] свідчить про те, що здебільшого теоретичні джерела присвячено кар'єрному (профорієнтаційному) консультуванню, які ще не мають достатніх теоретичних підстав. Можна зазначити, що теоретичні основи кар'єрного консультування ґрунтуються на певному індивідуальному досвіді та можуть бути дієвими в певних конкретних умовах. Доцільно наголосити, що згідно з теорією кар'єрного розвитку особистість є певним додатковим фактором, а інколи лише її певним компонентом. Її психологічна складова наразі не є теоретичною основою для обґрунтування моделі кар'єри. Тому способом вирішення вказаної теоретичної проблеми може бути спроба обґрунтувати основні теоретичні аспекти психології кар'єри, в чому головним компонентом є різносторонній психологічний категорії людини, що впливають на формування успішного, реалізованого та задоволеного професіонала.

2. Основна ідея дослідження

Із метою визначення головних перспектив теоретичного формування психології кар'єри як галузі психології проаналізовано сучасний стан психологічної науки, шлях та особливості її формування, найбільш прогресивні можливості розвитку в інтересах соціуму. Результат свідчить про те, що останнє століття (хоча й єдине) для наукової психології позначалося виділенням багатьох розмаїтих галузей, що цілком логічно та доцільно, оскільки там, де є людина, психологія є необхідною. Зі середини ХХ ст. галузей психології було близько 50. Подальший розвиток психології призвів до того, що нині складно вказати на кількість її галузей. Безсумнівно, що їх понад 100. Але такий результат отримано через домінування аналізу як методу, за якого щось виділяється, а потім на основі цього важливого до чогось психологічного додається супутнє й так утво-

рилося багато вузькоспрямованого, часто абстрактного, відірваного від практики. Тому виникла потреба у застосуванні синтезу як більш потужного методу, що здатен найбільш цінне та важливе поєднувати для вирішення практичних завдань і проблем. Унаслідок цього назріла думка про те, що доцільно через застосування синтезу спробувати розробляти науково обґрунтовані технології для поліпшення життя людей та функціонування соціуму через спрямованість на певні важливі особистісні та соціальні явища. Відповідно, таким явищем може бути кар'єра, її психологічні аспекти та науково обґрунтовані й перевірені експериментально прийоми, технології за цим явищем.

3. Опис процесу та основних результатів дослідження

Поняття «кар'єра» може застосовуватися в різних значеннях, з яких основними є досягнення чогось високого у професійному просуванні як результат того, що професіонал досягнув самореалізації. Кар'єру як необхідну складову самореалізації віднедавна заведено вважати перфекціонізмом. Окрім того, її вважають процесом просування, а не розвитку. Так, якщо деталізувати розуміння кар'єри у різних застосуваннях – цей процес може бути дуже тривалим. Це свідчить про суттєве розмаїття розуміння цього явища. Водночас у тлумачному словнику української мови щодо кар'єри є приклад застосування цього терміна в художніх творах, що не сприяє поліпшенню розуміння та, відповідно, з'ясуванню відповіді на поставлене питання. Це вказує на необхідність проведення ґрунтовного дослідження.

Стосовно ступеня популярності дослідження кар'єри за кордоном (Північна Америка, Західна Європа, Австралія), зазначимо, що не те, щоб в Україні, а й на території колишнього СРСР занадто мало опубліковано праць, а спеціалізованих збірників узагалі немає (зі слів професора Л. М. Карамушки). Так, пошук в Інтернет-мережі виявив понад 100 збірників періодичних видань, де у назві є слово «кар'єра». Аналіз публікацій свідчить про те, що цим явищем цікавляться різні науки: соціологія (найбільше), менеджмент, філософія, економіка, демографія. Однак психологія майже не цікавиться цим явищем, хоча воно є соціально-психологічним з ознаками суттєвого впливу на особистість, досягнення нею свого «акме» (психологи не беруть до уваги це абстрактне, але важливе явище). Це є ще одним аргументом про необхідність утворення психології кар'єри.

Наступним аргументом може бути те, що кар'єра, а надто у цивілізаціях західного типу, є

тією важливою потребою, що входить у трійку найбільш актуальних для населення [5; 6; 1; 2]. Задля реалізації цієї потреби чимало людей руйнують своє життя, долю, оскільки з питання щодо внутрішньоособистісного переживання цієї потреби розроблено мало реальних порад, передусім виважених технологій. Треба розібратися з цим питанням, доки «невроз» суспільства щодо кар'єри не став епідемією. Хоча, не факт.

Психологія кар'єри може й має розглядатись як цілеспрямована, міждисциплінарна галузь психологічних знань, що:

1. Використовує у потрібному якісному обсязі теорію з відповідною експериментальною перевіркою теоретичної бази з таких галузей, як «Психологія управління», «Організаційна психологія», «Психологія особистості», «Вікова психологія», «Психологія кризи особистості», «Кадровий менеджмент», «Психологія праці» зі всіма її відгалуженнями, «Психодіагностика» або «Психологічне оцінювання», «Психофізіологія» та супутні галузі, які пояснюють категорію «вроджене» у людини, «Психологічне консультування», «HRM», «Психологія мотивації», «Соціальна психологія», «Етнопсихологія» тощо [1].

2. Спрямована на конкретне насамперед поширене й всім відоме явище через поєднання існуючої теорії з наявними проблемами. Це може популяризувати психологію, а надто наукову, в професійній сфері. Так, загальновідомо, що це проблема, оскільки практики, які застосовують психологію у професійній діяльності, лише частково ґрунтуються на науковій психології [7; 8; 9]. Наукова психологія розвивається у своєму напрямі й зрідка орієнтується на реальні практичні проблеми бізнесу, HRM, консультування щодо професійної реалізації. Лише окремі намагаються на основі наукової психології набути свого ефективного професійного практичного досвіду, що не завжди вдається реалізувати [10]. Так, спроби застосувати заангажовані науковими термінами та статистичними малозначущими гіпотезами на практиці призводять до того, що практики відмовляються від науки. А власна «наука» є лише суб'єктивним досвідом, що не може бути реалізованим і панацеєю розповсюдженим на всі можливі ситуації. Однак виявляється, що практики у сфері HRM напрацювали багато розробок, що безпосередньо стосуються психологічних аспектів професійної діяльності з управління діяльністю, розвитком, надійністю, задоволеністю тощо стосовно персоналу й цей досвід загалом відображає кар'єру в її соціально-психологічному та персонально-психологічному вимірах. Цей досвід доцільно поєд-

нати з теорією, від чого виграє і теоретична, і практична психологія.

3. Є складним поняттям, тому що огляд загальних понять, які стосуються кар'єри та її окремих психологічних характеристик, демонструє, що багатоаспектність складових кар'єрного росту особистості вказує на важливість і складність цієї теми [1; 2]. Окрім вказаного, на успішність кар'єри впливає багато, часто незалежних одні від одних, чинників, що ускладнює прогностичну здатність будь-яких кар'єрних досліджень. За такої розрізненої багатофакторної «картини» впливу на кар'єрний процес роль дослідника полягає у виокремленні взаємозалежних змінних для формування комплексних кар'єрних моделей. Формування кар'єри, мотивації до успішного посадового і (або) професійного розвитку залежить від особистісних та організаційних змінних, що впливають на успішність кар'єрного процесу. Водночас, якщо аналіз окремих рис, шкал і параметрів не може сформувати єдиної загальної картини результатів, то важливою дослідною місією є пошук і відбір найбільш цікавих комплексних конструктів, наприклад кар'єрних орієнтацій або організаційної культури [5; 6; 1; 2].

4. Орієнтаційно спрямована на вдосконалення та адекватну апробацію наявного, а надто запозиченого [5; 2]. Так, аналіз наявних моделей формування кар'єри, практичних технологій свідчить про те, що ми не тільки не наблизилися до ідеалу, а навіть не маємо уявлення про нього. Всі наявні розробки занадто недосконалі. Водночас найбільш зразковим вважається досвід кар'єрного просування Японії, яка наголошує на недосконалості системи й відповідних потребах у створенні більш якісних компонентів управління кар'єрним розвитком. Хоча в наших стандартах є певна особливість, яка полягає в тому, що «Ми» запозичуємо щодо управління персоналом запозичене, проте воно не працює. Відповідь така: «Ми» не є повним аналогом «Їх», оскільки у «Нас» своя ментальність. Необхідно сприйняти, дослідити й використовувати екологічно своє «Ми». Зазначене вказує на перспективу розвитку психологічних особливостей кар'єри.

Висновки

Так, викладене засвідчує нарізлу потребу розглядати кар'єру не лише як соціальне, професійне, філософське, насамперед «ганебне» явище, а ще й як соціально-психологічне, особистісне, ментальне, акмеологічне. Симбіоз теоретичних психологічних знань із кар'єрними практичними технологіями створює умови для взаємного їх розвитку. Тому доцільно розглядати психологію

кар'єри як галузь психології, що досліджує зі значними перспективами вдосконалення важливої складової функціонування сучасного соціуму та більшості його членів.

Список використаних джерел

1. Куций О. А. Психологія кар'єри: навч. посібник. Львів: СПОЛОМ, 2017. 308 с.
2. Arulmani G., Bakshi A. J., Leongand T. L. Handbook of Career Development International Perspectives / Christ Church University, Canterbury, UK Helmut. Turin, Italy Springer Science+Business Media, LLC. 2014. 750 p.
3. Savickas M. L. Career Counseling. American Psychological Association, 2011. 186 p.
4. Могилевкин Е. А. Карьерный рост: диагностика, технологии, тренинг: монография. СПб.: Речь, 2007. 336 с.
5. Валовой Д. В. Человечество: вчера, сегодня, завтра. М.: Терра. 2008. 400 с.
6. Дахно І. І. Ділова кар'єра: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури. 2011. 527 с.
7. Крымов А. Как создавать эффективно действующие кейсы в рекрутинге: пошаговая инструкция / HR Лига. Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом. URL: <http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=13970>
8. Крымов А. Нематериальная мотивация: простые инструменты руководителя / HR Лига. Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом. URL: <http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=14241>
9. Матусова Н. Ключи к эффективной мотивации персонала. *Консалтинг в Украине*. К. 2005. № 12.
10. Мелия М. Бизнес – это психология: Психологические координаты жизни современного делового человека. 4-е изд. М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. 352 с.
11. Мессмер М. Карьера для «чайников». М.: Вильямс. 2006. 352 с.
12. Митчелл П. The 10 Laws of Career Reinvention. М. 2007. 205 с.

References

1. Kucyj, O. A. (2017) Psy'xologiya kar'yery [Psychology of Career]. L'viv: SPOLOM [in Ukr.].
2. Arulmani, G., Bakshi, A. J., & Leongand T. L. Handbook of Career Development International Perspectives (2014.) Christ Church University, Canterbury, UK Helmut. Turin, Italy Springer Science+Business Media, LLC.
3. Savickas, M. L. (2011) Career Counseling. American Psychological Association.
4. Mogy'levky'n, E. A. (2007.) Kar'ernyj rost: dy'agnosty'ka, texnolog'y'y, trening [Career growth: diagnostics, technology, training]. Sanktpeterburg: Rech [in Rus.].
5. Valovoj, D. V. (2008) Chelovechestvo: vchera, segodnya, zavtra [Humanity: yesterday, today, tomorrow]. Moscva: Terra [in Rus.].
6. Daxno, I. I. (2011) Dilova kar'yera [Business Career] Kyiv: Centr uchbovoyi literatury [in Ukr.].
7. Krymov, A. (2016) Kak sozdat' efekty'vno dejstvuyushhy'e kejsy v rekruty'ngе: poshagovaya y'nstrukcy'ya [How to create effective cases in recruiting: step by step instructions] HR League. Community of personnel officers and HR specialists. Retrieved from: <http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=13970> [in Rus.].
8. Krymov, A. (2017) Nemateriy'al'naya moty'vacy'ya: prostye y'nstrumenty rukovody'telya (Intangible motivation: simple manager tools) HR League. Community of personnel officers and HR specialists. Retrieved from: <http://hrliga.com/index.php?module=news&op=view&id=14241> [in Rus.].
9. Matusova, N. (2005) Klyuchy k efekty'vnoj moty'vacy'y' personala [Keys to effective staff motivation]. *Consulting in Ukraine*. Kyiv. 12 [in Rus.].
10. Mely'ya, M. (2006) By'znes – eto psy'xology'ya: Psy'xology'chesky'e koordy'naty zhy'zny' sovremennogo delovogo cheloveka [Business is psychology: Psychological coordinates of the life of a modern business person]. Moscva: Alpina Business Books [in Rus.].
11. Messmer, M. (2006) Karera dlya «chajny'kov» [Karera for «dummies»]. Moscva: Vy'l'yams. 352 [in Rus.].
12. My'tchell, P. (2007) The 10 Laws of Career Reinvention. Moscva [in Rus.].

*Стаття: надійшла до редакції 11.01.2019
прийнята до друку 13.03.2019*

*The article: is received 11.01.2019
is accepted 13.03.2019*

UDC (УДК) 159:351.745.7
JEL Classification: K 30

Євхутіч Ірина Миколаївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: Ira_026@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2926-1071

Серкевич Ірина Ростиславівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: ira.serkevich@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто соціально-психологічний аспект управління в органах Національної поліції в умовах демократизації суспільства і формування в особового складу поліції відповідної правосвідомості, що дає змогу успішно виконувати покладені на них завдання щодо захисту інтересів особистості, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань. Окреслено методи дослідження, які ґрунтуються на положеннях загальної теорії пізнання, філософії, теорії держави і права, теоретичних положеннях науки соціального управління, психології та педагогіки. Проаналізовано практику діяльності правоохоронних органів, форми та методи роботи з становлення правосвідомості співробітників цих органів з управлінської та психолого-педагогічної позицій. Передбачено вирішення завдань з удосконалення формування правосвідомості співробітників поліції як найважливішого елемента соціально-психологічного аспекту внутрішньоорганізаційного управління системою цих органів та підвищення ефективності цього процесу. Зазначено, що важливість й актуальність вирішення цієї проблеми полягає у формуванні відповідної правосвідомості співробітників, а це має зумовити оздоровлення морально-психологічного клімату в підрозділах органів Національної поліції, створення у сформованому демократичному суспільстві привабливого образу поліцейського, який володіє високою правовою культурою і достатнім імунітетом.

Ключові поняття: Національна поліція, правоохоронна діяльність, правозастосування, юридична психологія, морально-психологічний клімат, правова культура, правова свідомість.

Yevkhutych Iryna,

Candidate of Law, Associate Professor
of the Department of civil law and procedure
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: Ira_026@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-2926-1071

Serkevych Iryna,

Candidate of Law, Associate Professor
of the Department of criminal-law disciplines
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: ira.serkevich@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7678-0291

THE CONTENT OF THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF MANAGEMENT IN THE NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE

Abstract. The article deals with the socio-psychological aspect of management National Police bodies under the conditions of democratization of society and the formation of police staff with a corresponding

legal consciousness that allows to perform successfully their entrusted tasks in protecting the interests of the individual, society and the state from criminal and other unlawful encroachments. Research methods are based on the provisions of the general theory of knowledge, philosophy, the theory of the state and law, the theoretical positions of the science of social management, psychology and pedagogy. The purpose of the article is to analyze the practice of law enforcement agencies, forms and methods of their activity for the formation of the legal consciousness of police employees in the context of managerial, psychological and pedagogical positions. In order to achieve this goal, the task of improving the formation of the legal consciousness of the police as the most important element of the socio-psychological aspect of the internal organizational management of the system of these bodies and increasing the effectiveness of this process is carried out. The importance and urgency of the solution of this problem is determined by the fact that the formation of the corresponding legal consciousness of the police employees should lead to improving the moral and psychological climate in the units of the National Police, making an attractive police image of a high legal culture and sufficient immunity in a democratic society. The process of formation of the legal awareness of police officers should be conceptually grounded and manageable. It is the process of management of specific employees who, in accordance with their legal consciousness, fulfill their official and civil duties, understand the expediency and necessity of their activities in the interests of citizens, society and the law.

Key concepts: National Police, law enforcement activity, law enforcement, legal psychology, moral and psychological climate, legal culture, legal consciousness.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-15-21

Вступ

У період безпрецедентного динамізму соціальних, економічних, політичних та інших процесів, що відбуваються в суспільстві та державах на всьому пострадянському просторі, суспільна свідомість і практика державного управління не встигають адекватно реагувати на глобальні зміни в соціально-політичній, економічній та духовній сферах. Злочинність, яка віднедавна значно збільшилася, породила в багатьох громадян страх і зневіру в можливості держави забезпечити їхній захист і виконання програм економічних реформ. З огляду на такий стан доволі обґрунтовано можна стверджувати про суспільну кризу законності, одним із виявів якої є зниження рівня ефективності діяльності правоохоронних органів.

Політичні, економічні та соціальні потрясіння останніх років в Україні, що не мають аналогів за своєю глибиною, гостротою й наслідками, не могли не позначитися на стані правосвідомості працівників правоохоронних органів. Як наслідок – постала потреба в новому підході до її формування як вагомого елемента соціально-психологічного процесу управління.

Головними у правоохоронній і правозастосовній діяльності держави, від якої загалом залежить успішне функціонування системи, є співробітники органів Національної поліції. Як зазначає Л. М. Балабанова, професійна діяльність працівника правоохоронних органів пов'язана з дією різних стресогенних чинників. Постійна небезпека для життя і здоров'я, невизначеність і раптові зміни професійної діяльності, необхідність безперервного логічного і психологічного аналізу великої кількості інформації, напружена увага, висока відпові-

дальність за якість виконання завдання вимагають мобілізації всіх фізичних і психічних можливостей фахівця, його вміння керувати своїми почуттями і станами. У різних службових ситуаціях дуже важливо вміти вчасно помітити вплив стресогенних чинників, швидко й ефективно ліквідувати виниклу психічну напруженість, зняти негативний емоційний стан і втому, знайти внутрішню стабільність, знизити больові відчуття. Не менш важливою в діяльності працівника такої структури, як Національна поліція є здатність миттєво проводити вольову мобілізацію [1, с. 9].

Хоча система психологічної підготовки в органах Національної поліції інтегрується в єдину загальну систему професійної освіти як специфічна складова і не претендує на цілковите відособлення, вона має самостійне психологічне призначення [2, с. 134].

Ось чому в умовах широкої демократизації суспільства актуальною є проблема формування в особового складу поліції відповідної правосвідомості, що дає змогу гідно й успішно виконувати покладені на них завдання щодо захисту інтересів особистості, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань.

Важливість й актуальність вирішення цієї проблеми на сучасному етапі розвитку системи органів Національної поліції визначається, на наш погляд, і тим, що формування відповідної правосвідомості співробітників має зумовити оздоровлення морально-психологічного клімату в підрозділах цих органів, створення у сформованому демократичному суспільстві привабливого образу поліцейського, який володіє високою правовою культурою і достатнім імунітетом.

Для вирішення поставлених завдань використано праці таких учених-правознавців, як С. С. Алексєєв, В. Г. Афанасьєв, О. М. Леонтєв, Б. Ф. Ломов, А. М. Омаров та інші, а також науковців, які тією чи іншою мірою досліджували проблеми діяльності працівників правоохоронних органів, – Л. М. Балабанова, Н. І. Буденко, В. В. Барчук, Н. Л. Гранат, С. С. Єсімов, В. І. Казанцев, О. М. Коқун, В. В. Луцик, І. Б. Михайловська, В. І. Пліско, В. П. Сальников, В. С. Чернявський та ін. Важливими є праці В. І. Барка, який розкрив психологічну сутність і розробив теоретичну модель проактивного підходу до управління персоналом правоохоронних органів. Він також виявив психологічні ресурси оптимізації основних компонентів структури управління персоналом цієї структури. Проте, незважаючи на означені досягнення у пропонованій до розгляду темі, актуальною є проблема формування високої правосвідомості співробітників органів поліції у зв'язку із наміром вступу України до світової спільноти, а також з огляду на вимоги до працівників правопорядку в сучасних демократичних суспільствах.

Метою цієї статті є аналіз практики діяльності органів Національної поліції, форм і методів роботи з формування правосвідомості співробітників цих органів з управлінської та психолого-педагогічної позицій. Для досягнення зазначеної мети передбачено вирішення завдань щодо вдосконалення формування правосвідомості співробітників поліції як найважливішого елемента соціально-психологічного аспекту внутрішньоорганізаційного управління системою органів Національної поліції та підвищення ефективності цього процесу.

Методи дослідження ґрунтуються на положеннях загальної теорії пізнання, філософії, теорії держави і права, теоретичних положеннях науки соціального управління, психології та педагогіки. Філософські методи (зокрема принцип об'єктивності) застосовувалися насамперед для встановлення вірогідності та повноти інформації про управління в органах Національної поліції в умовах демократизації суспільства та формування в особового складу поліції відповідної правосвідомості. Логіко-семантичний метод сприяв поглибленню понятійного апарату означеної проблематики. Системний підхід дав можливість виявити сутнісні особливості системи управління та з'ясувати роль у ній органів Національної поліції. Поєднання історичного і логічного методів дало змогу в хронологічній послідовності дослідити процес реформування органів Національної поліції. Статистичний метод використовувався для розкриття

досягнень і недоліків діяльності органів Національної поліції в умовах демократизації суспільства та формування в особового складу поліції відповідної правосвідомості. Завдяки порівняльному методу розкрито особливості державного управління впровадженням нормативно-правових засад діяльності органів Національної поліції. Для формування рекомендацій та пропозицій щодо шляхів удосконалення державного управління реформуванням органів Національної поліції у сучасних умовах застосовувалися методи індукції, узагальнення. Загалом у статті використовувався комплексний підхід, який забезпечив вивчення політичних, соціально-економічних, ідеологічних чинників впливу на зміст механізмів діяльності органів Національної поліції України.

1. Значення норм права у формуванні правосвідомості працівників Національної поліції

Нині на пострадянському просторі в більшості країн СНД, після краху тоталітаризму, а потім періоду застою, простежується доволі відчутна дезорганізація діяльності правоохоронних органів. Це виражається в кризі цільових соціальних установок співробітників поліції, що є вагомою перешкодою для формування ідей і норм правової держави та відповідного стійкого правопорядку. Відсутність у деяких випадках визначеності ідеології та стратегії реформ призводить до ослаблення соціальної захищеності і громадян, і співробітників поліції як членів цього суспільства, а це в підсумку дезорганізує і самі інститути влади, створюючи простір для сваволі та неправових дій.

На жаль, наявний нині розрив між ідеями правової держави і рівнем дійсного стану правопорядку певною мірою девальвує зусилля правоохоронних органів, знижує їхній авторитет і можливість підтримки правового порядку в країні. Надмірне застосування силових методів для вирішення цих проблем підриває авторитет права, а в окремих випадках навіть криміналізує органи правопорядку. Згадані соціально-політичні, економічні та психологічні аспекти часто спричиняють тією чи іншою мірою правовий нігілізм і навіть деформацію правосвідомості працівників поліції, що призводить найчастіше до збоїв в управлінні системою цих органів і зниження ефективності її діяльності, спрямованої на підтримку правопорядку.

Як указують вчені, права свідомість працівників поліції є елементом соціально-психологічного аспекту управління в системі правоохоронних органів [3, с. 94]. Засвоюючи і реалізуючи правові норми, працівники поліції провадять свою професійну діяльність на

принципах суворого дотримання законності, тобто забезпечують правозастосування та правоохорону, необхідні для ефективного виконання ними завдань щодо забезпечення прав громадян і громадської безпеки. Суспільна правосвідомість водночас створює тло для їх роботи (явища схвалення, соціального престижу або, навпаки, осуду).

Зміст правосвідомості співробітників поліції, як відомо, пов'язаний із повсякденною правосвідомістю і багато в чому залежить від суспільної правосвідомості. Зокрема, автори зазначають великий обсяг, глибину й узагальненість правових знань працівників охорони громадського порядку, розуміння ними необхідності бездоганного дотримання закону в службовій діяльності [4, с. 78]. Тому доречно вважати законність не тільки найважливішим принципом служби, а й потребою, звичкою, стереотипом поведінки кожного поліцейського. Це, природно, полегшує процес регулювання поведінки як об'єкта управлінської діяльності в системі органів Національної поліції.

Правові знання працівників правоохоронних органів охоплюють відомості про правову діяльність, які, на думку Н. Л. Гранат, стають не просто елементом, а формою правової свідомості [5, с. 180]. Водночас важливо розуміти, що більшість порушень у роботі органів внутрішніх справ (укриття злочинів від обліку, фальсифікація матеріалів, рукоприкладство тощо) не пов'язані з незнанням законів, радше навпаки. Правомірною поведінкою співробітника правопорядку, розвиток позитивних правових звичок і відносин, зокрема в управлінській сфері, неможливі без формування глибокого і точного знання закону. Саме знання законів, теоретичні пізнання в галузі права є підґрунтям формування правових звичок та адекватних форм професійного реагування. Загалом можна стверджувати: що ширші професійні знання в галузі права, то вищою є юридична майстерність працівника і його керованість. В. М. Кудрявцев наголошує, що без знання і розуміння об'єктами управління правових норм немислима обґрунтована, точна і правильна оцінка ними правових явищ, формування ціннісних установок й орієнтації, адекватних їхній службовій діяльності [6, с. 16].

Знання права співробітником поліції передбачає не тільки його осмислення, а й можливість варіативної, адекватної ситуації, використання його на практиці. Цю обставину дуже добре розуміють працівники-практики.

Грунтуючись на викладеному, вважаємо, що процес формування правосвідомості співробітників поліції має бути концептуально обґрунтованим і керованим, а також дослідже-

ним. Саме ж управління цим процесом загалом є управлінням конкретними співробітниками, які виконують відповідно до сформованої у них правосвідомості свій службовий і громадянський обов'язок, розуміючи доцільність і необхідність своєї діяльності в інтересах громадян, суспільства і закону. Втім, як показують дослідження і практика діяльності правоохоронних органів, наявні нині принципи, форми і методи роботи з формування правосвідомості співробітників, а також її зміст не завжди є оптимальними і з управлінської, і з психолого-педагогічної позицій. Найчастіше вони мають багато недоліків, що нагромадилися в командно-адміністративній системі управління країною.

Якщо розглянути історію, то певною мірою активізацію виховної роботи, спрямованої на формування правосвідомості співробітників правоохоронних органів, можна простежити в 70–80-ті роки минулого століття в контексті комплексного підходу до розвитку особистості – єдності морального, трудового й естетичного впливу на формування людини. Однак повного відображення в теорії і реального втілення на практиці цей методологічний принцип не одержав. Усе зводилося до спрощеного розуміння єдності політичного, морального і трудового виховання. Правові аспекти водночас часто випадали з поля зору суб'єктів ідеологічної роботи, а робота виконувалася формально.

Після прийняття Конституції України, у якій отримали розумне співвідношення ідеологія і право та в якій право знайшло не інструментальне, підпорядковане значення, а свою початкову регулювальну роль і можливість впливати на ідеологію й управління, стало можливо по-новому і на цілком іншій основі підійти до процесу формування правосвідомості співробітників поліції [7, с. 164].

Варто також зазначити, що деякі науковці хоч і розглядали процеси формування правосвідомості співробітників правоохоронних органів, але, на жаль, підхід до розгляду цієї проблеми був багато в чому ідеологізований і нині із низки об'єктивних причин є недостатньо прийнятним, а чимало його концептуальних установок потребують докорінного перегляду.

На наш погляд, усе вказане зумовлює актуальність дослідження процесів формування правосвідомості співробітників поліції як найважливішого елемента соціально-психологічного аспекту внутрішньоорганізаційного управління системою правоохоронних органів, та вимагає наукової розробки теоретичних і прикладних аспектів цієї проблеми. У центрі такого дослідження мають бути і орга-

нізаційно-правові, і соціально-психологічні та ідеологічні закономірності, що зумовлюють підвищення ефективності процесу формування правосвідомості співробітників поліції і дають змогу впроваджувати результати дослідження у практику [8, с. 39]. Така постановка проблеми відповідає вимогам законодавства України в контексті сучасної правової реформи.

2. Особливості системи соціального управління та роль у ній органів Національної поліції

Соціальне управління є об'єктивно необхідним різновидом діяльності людей, що забезпечує узгодженість і впорядкованість їхніх спільних дій щодо досягнення суспільно значущих цілей і вирішення проблем, які водночас виникають. Виражається це управління у формі свідомого, ґрунтованого на пізнанні об'єктивних закономірностей і тенденцій, організуючого й узгоджувального впливу людей і на суспільство загалом, і на окремі його складові, інститути та індивіди зокрема. Важливою особливістю соціального управління є те, що в процесі його здійснення соціальні системи зберігають свою цілісність і здатність функціонувати в умовах мінливого середовища, що загалом є результатом діяльності людей (на відміну від біологічних і технічних систем).

За прийняттям у нашій країні визначенням, управління є особливим видом діяльності спеціально створених апаратів і спеціально призначених посадових осіб з упорядкування системи правоохоронних органів, забезпечення її оптимального функціонування та розвитку з метою ефективного виконання завдань у сфері боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку [9, с. 44]. Як відомо, оптимізацію процесу управління персоналом оцінюють за певними критеріями. Теоретично за оптимальної організації процесу управління кожен працівник Національної поліції виконуватиме свої функції на рівні власних максимальних можливостей на цей момент, без перевтоми, одночасно рухаючись вперед у своєму професійному й особистісному розвитку. Тому встановлення реальних можливостей працівника становить значний теоретичний і практичний інтерес для психологів та управлінців. Реальні можливості працівника поліції відображають єдність внутрішніх (фізичний стан, рівень знань, умінь, здібностей, мотивів) і зовнішніх (сім'я, друзі, колектив) умов, які заломлюються через особистість людини [10, с. 12]. Так, за статистикою, у різних регіонах США 40–70% викликів поліції – це прохання допомоги в ситуаціях, не пов'язаних із правопорушеннями (дані наведено за працею К. Бланчарда (Blanchard, 1997) [11, р. 44]).

Отже важливим є соціально-психологічний аспект соціального управління, тобто система методів і прийомів психологічного впливу на учасників процесу управління, водночас потрібно враховувати їхні вольові, емоційні й інші особистісні особливості. З уваги на це зазначимо, що соціальному управлінню властиві специфічні управлінські відносини, які є складним і багатоаспектним комплексом відносин та взаємозалежностей і окремих людей, і їх спільнот, що виникають у зв'язку зі здійсненням управління.

Маючи об'єктивний характер, управлінські відносини водночас є суб'єктивними, оскільки заломлюються через свідомість людей й удосконалюються ними в процесі пізнання об'єктивного світу. Тому основним компонентом будь-якої соціальної системи є людина, яка одночасно є і суб'єктом, і об'єктом управління, у зв'язку з чим соціально-психологічний аспект управлінської діяльності й має важливе значення, а максимальне його врахування безпосередньо впливає на ефективність діяльності соціальних систем.

Найпростішою конструкцією в соціальному управлінні є відносини керівник – підлеглий. Однак складність соціального управління полягає в тому, що поряд з таким індивідуальним співвідношенням існують і значно складніші конструкції, в яких суб'єкт й об'єкт управління є більш складними утвореннями або спільнотами, які організують або здійснюють той чи інший вид соціально значущої діяльності (наприклад, державні органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації, підприємства тощо).

Суттєва особливість психологічного аспекту соціального управління, основним компонентом якого є люди, полягає також у відсутності жорсткої, чітко вираженої детермінації між керуючим впливом суб'єкта (або керуючої підсистеми) і реакцією на нього об'єктів управління (керуючих підсистем). Об'єкти соціального управління в цьому випадку є доволі самостійними утвореннями, здатними до самоуправління і саморегуляції, яка визначається або будь-якими зовнішніми факторами, або чинниками, що стосуються діяльності об'єкта управління, який часто є складним системним багатофакторним утворенням (наприклад, підлегли органи управління, колектив органу управління тощо) [12, с. 177].

Висновки

Значення соціально-психологічного аспекту в управлінні соціальними системами, зокрема системою органів Національної поліції, вагомим і багатоаспектним. По-перше, за його допомо-

гою в колективі працівників створюється відповідний психологічний клімат, який, по суті, є визначальним для досягнення цілей управління, що стоять перед системою. По-друге, його наявність дає змогу максимально повно використовувати моральний фактор для підвищення активності, ентузіазму та працездатності й колективу загалом, і окремих його співробітників. По-третє, облік цього аспекту дозволяє виробляти найефективніший стиль керівництва і підвищує авторитет керівника органу. Водночас потрібно враховувати їхні вольові, емоційні та інші особистісні особливості. З огляду на це зазначимо, що соціальному управлінню властиві специфічні управлінські відносини, які є складним і багатоаспектним комплексом відносин і взаємозалежностей і окремих людей, і їх спільнот, що виникають у зв'язку зі здійсненням управління.

Очевидно, якщо сьогодні відповідна правосвідомість життєво необхідна суспіль-

ству, то вона потрібна співробітникам правоохоронних органів поготів, тобто тим, хто бере на себе складні обов'язки боротьби зі злочинністю та з об'єктивних причин відчуває найбільш руйнівний злочинний вплив, зокрема й у сфері морально-правових орієнтирів. Тому, на наш погляд, проблеми формування та інтенсифікації правосвідомості співробітників поліції не менш важливі, ніж проблеми фінансування або матеріально-технічного забезпечення системи цих органів. Процес формування правосвідомості співробітників поліції має бути концептуально обґрунтованим і керованим, а також дослідженим. Саме ж управління цим процесом загалом є управлінням конкретними співробітниками, які виконують відповідно до сформованої у них правосвідомості свій службовий і громадянський обов'язок, розуміючи доцільність і необхідність своєї діяльності в інтересах громадян, суспільства і закону.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. М. Психічна саморегуляція в діяльності працівників ОВС. *Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти*: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 берез. 2011 р.). Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т психології, менеджменту, соц. та інформ. технологій. Х.: ХНУВС, 2011. С. 9–12.
2. Єсімов С. С. Юридична психологія у діяльності органів внутрішніх справ в аспекті удосконалення управління. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 1. С. 134–141.
3. Плиско В. И. Формирование у сотрудников устойчивого психомоторного состояния к внешним проявлениям опасности. Киев, 1991. 128 с.
4. Барко В. І., Ірхін Ю. Б., Підюков П. П. Психологія управління командою міліцейського підрозділу. К., 2006. 228 с.
5. Гранат Н. Л. Правосознание и правовая культура. *Юрист*. 1998. № 11/12. С. 170–181.
6. Кудрявцев В. Н. Юридические нормы и фактическое поведение. *Советское государство и право*. 1980. № 2. С. 12–20.
7. Рудик П. А. Конституційна реформа в Україні: проблеми та перспективи. К.: Атіка, 2006. 255 с.
8. Барко В. І., Омельченко С. В., Ірхін Ю. Б. Самоуправління та управління командою поліцейського підрозділу. К., 2002. 68 с.
9. Барко В. І. Сучасні психологічні аспекти управління персоналом в органах внутрішніх справ. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 4. С. 41–52.
10. Барко В. І. Методи управління персоналом органів внутрішніх справ: психологічні можливості оптимізації. *Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні та прикладні аспекти*: матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 берез. 2011 р.). Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т психології, менеджменту, соц. та інформ. технологій. Х.: ХНУВС, 2011. С. 12–17.
11. Blanchard K. H. *Mission possible: Becoming a world-class organization*. New York: McGraw-Hill, 1997.
12. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: монографія. К.: Міленіум, 2004. 265 с.

References

1. Balabanova, L. M. (2011) Psykhichna samoreguljacija v dijalnosti pracivnykiv OVS [Mental self-regulation in the work of ATS employees]. *Socialjno-psykhologhichne zabezpechennja pravookhoronoj dijalnosti: teoretychni ta prykladni aspekty (Socio-psychological support for law enforcement activities: theoretical and applied aspects)*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference, 9–12. Kharkiv [in Ukr.].
2. Jesimov, S. S. (2013) Jurydychna psykhologhija u dijalnosti orghaniv vnutrishnikh sprav v aspekti udoskonalennja upravlinnja [Legal psychology in the affairs of the internal affairs bodies in the aspect of improving management]. *Naukovyj visnyk Ljvivskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav (Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs)*, 1, 134–141 [in Ukr.].

3. Plysko, V. Y. (1991) Formirovanie u sotrudnikov ustoichivogo psikhomotornogo sostoianiiia k vneshnim proiavleniiam opasnosti [Forming a stable psychomotor state among employees for external manifestations of danger]. Kiev [in Ukr.].
4. Barko, V. I., Irkhin, Ju. B., & Pidjukov, P. P. (2006) Psykhologhija upravlinnja komanduju milicejsjkogho pidrozdilu [Psychology of the command of the police unit]. Kyiv [in Ukr.].
5. Ghranat, N. L. (1998) Pravosoznanye i pravovaja kuljtura. *Urist (Lawyer)*, 11/12, 170–181 [in Rus.].
6. Kudriavtsev, V. N. (1980) Iuridicheskie normy i fakticheskoe povedenie [Legal norms and actual behavior]. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo (The Soviet state and law)*, 2, 12–20 [in Rus.].
7. Rudyk, P. A. (2006) Konstytucijna reforma v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Constitutional reform in Ukraine: problems and perspectives]. Kyiv: Atika [in Ukr.].
8. Barko, V. I., Omeljchenko, S. V., & Irkhin, Ju. B. (2002) Samoupravlinnja ta upravlinnja komanduju policejsjkogho pidrozdilu [Self-management and command of the police unit]. Kyiv [in Ukr.].
9. Barko, V. I. (2007) Suchasni psykhologhichni aspekty upravlinnja personalom v orghanakh vnutrishnikh sprav [Modern psychological aspects of personnel management in internal affairs bodies]. *Visnyk Akademiji upravlinnja MVS (Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs)*, 4, 41–52 [in Ukr.].
10. Barko, V. I. (2011) Metody upravlinnja personalom orghaniv vnutrishnikh sprav: psykhologhichni mozhlyvosti optymizaciji [Methods of Personnel Management in the Internal Affairs: Psychological Optimization Opportunities]. *Socialjno-psykhologhichne zabezpechennja pravookhoronnoji dijaljnosti: teoretychni ta prykladni aspekty (Socio-psychological support for law enforcement activities: theoretical and applied aspects)*: Proceedings of the Scientific and Practical Conference, 12–17. Kharkiv: KhNUVS [in Ukr.].
11. Blanchard, K. H. (1997) *Mission possible: Becoming a world-class organization*. New York: McGraw-Hill.
12. Kokun, O. M. (2004) Optymizacija adaptacijnykh mozhlyvostej ljudyny: psykhofiziologhichnyj aspekt zabezpechennja dijaljnosti [Optimization of adaptive possibilities of a person: psycho-physiological aspect of maintenance of activity]. Kyiv: Milenium [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 03.01.2019
прийнята до друку 07.02.2019*

*The article: is received 03.01.2019
is accepted 07.02.2019*

UDC (УДК) 159.94 (07)

Кісіль Зоряна Романівна,

доктор юридичних наук, професор,

академік АНВО України,

декан факультету психології

Львівського державного університету внутрішніх справ

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Кісіль Роман-Володимир В'ячеславович,

кандидат юридичних наук

e-mail: roman-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано стрес-фактори, які впливають на працівників Національної поліції України під час виконання ними професійних завдань, проведено експериментальне дослідження їх стресостійкості, окреслено основні напрями подальшого вивчення цієї проблеми. Зокрема, розглянуто детермінанти стресостійкості, компоненти особистості та вплив індивідуально-психологічних властивостей особистості як суб'єкта діяльності на способи формування поведінкових стратегій подолання стресу в ризиконебезпечних та стресогенних умовах діяльності. Проаналізовано розуміння зв'язку стресостійкості з індивідуально-психологічними характеристиками. Аргументовано, що діяльність працівників Національної поліції України здійснюється у дуже складних умовах, а саме: нестабільна політико-економічна ситуація в державі, агресивне середовище спілкування, екстремальність і ризиконебезпечність, постійний дефіцит часу, високий рівень особистої відповідальності за результати діяльності. З'ясовано, що проблема переживання стресу є актуальною, а вміння його долати трансформується на фронтальну проблему. Зазначено, що відсутність психоемоційної підготовленості поліцейських призводить до низької якості виконання оперативно-службових завдань, отримання травм і поранень, а інколи й загибелі. Виокремлено з-поміж низки стрес-факторів, які негативно впливають на психоемоційний стан працівників поліції, такі: захоплення заручників терористами; протистояння озброєному злочинцю; затримання небезпечного злочинця; отримання каліцтва чи поранення під час виконання професійних функцій; постійна взаємодія з криміналітетом; високий рівень відповідальності за прийняте рішення в умовах інформаційної невизначеності; стресогенність та ризиконебезпечність виконуваних функцій; напруженість у комунікації з об'єктами професійної діяльності; застосування заходів фізичного примусу чи вогнепальної зброї на ураження. Подано модель професійного стресу працівників Національної поліції України, яка складається з трьох блоків: зовнішніх стрес-факторів; внутрішніх стрес-факторів, фізіологічних та психологічних виявів професійного стресу. Проаналізовано рівень професійного стресу в правоохоронців і виокремлено три латентні фактори, що значно впливають на особистість поліцейського та формують спосіб їх реагування на стрес. Висвітлено потребу в антистресових програмах для працівників Національної поліції України. З'ясовано, що комплексна проблематика превенції і подолання феномену професійного стресу працівників Національної поліції України передбачає постійне забезпечення реалізації психологічного супроводу з використанням інтерактивних технік.

Ключові поняття: працівники Національної поліції України; професійний стрес; психологічні детермінанти професійного стресу; копінг-стратегії; особливі умови діяльності, екстремальні ситуації, стрес-фактори.

Kisil Zoryana,

doctor of Law Sciences, Professor,

Academician of the HEAS of Ukraine,

Dean of Faculty of Psychology

of Lviv State University of Internal Affairs

e-mail: zoriana-kisil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-1405-4547

Kisil Roman-Volodymyr,
 Candidate of Legal sciences
 e-mail: roman-kisil@ukr.net
 ORCID ID: 0000-0003-2276-5250

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PROFESSIONAL STRESS OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Abstract. The article deals with theoretical and methodological analysis of stress factors that influence the employees of the National Police of Ukraine during their professional tasks execution, discusses the methodological substantiation of the experimental study of stress resistance, and reveals the main directions of the research. The determinants of stress resistance, structural components of the individual and the influence of individual and psychological properties of the individual as a subject of the activity on the ways of constructing behavioral strategies for stress management in risky and stressful conditions of the activity are considered. The understanding of the relations between stress resistance and the individual and psychological characteristics is analyzed. It is argued that the activities of the National Police staff of Ukraine are carried out in extremely difficult conditions, namely: an unstable political and economic situation in the state, an aggressive environment of communication, extreme and risk-taking, always a shortage of time, a high level of responsibility for the results of the activities. It is revealed that the problem of stress experience is extremely relevant, and the ability to overcome it and cope with it is transformed into a frontal problem. It is noted that the lack of psycho-emotional preparedness of the policemen leads to the poor quality of operational tasks performance, wounds, and sometimes their deaths. Among a number of stress factors that negatively affect the psycho-emotional state of the police officers, the following ones are isolated: seizure of hostages by terrorists; confrontation with an armed criminal; apprehending a dangerous perpetrator; getting mutilation or injury while performing professional functions; constant interaction with criminality; a high level of responsibility for the decision taken in conditions of information uncertainty; stressfulness and riskiness of performed functions; tension in communicating with objects of professional activity; the use of measures of physical coercion or weapon for defeat. The model of professional stress of employees of the National Police of Ukraine, which consists of three blocks: external stress factors; internal stress factors, physiological and psychological manifestations of professional stress is presented. The level of professional stress among law-enforcement officers is analyzed, and three latent factors, which have a significant influence on the personality of the policeman and their reaction to stress, are distinguished. The need for anti-stress programs for the employees of the National Police of Ukraine is highlighted. It is revealed that the complex problem of prevention and overcoming of the phenomenon of professional stress of the employees of the National Police of Ukraine anticipates a usual provision of psychological support realization with the use of interactive techniques.

Key concepts: employees of the National Police of Ukraine; professional stress; psychological determinants of professional stress; coping strategies; special conditions of activity, extreme situations, stress factors.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-22-31

*Стрес – це аромат і смак життя
 й уникнути його може лише той,
 хто нічого не робить...*
 Г. Сельє

Вступ

На Національну поліцію України, відповідно до статті 2 Закону України «Про Національну поліцію», покладено низку завдань із надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, котрі, своєю

чергою, зумовлюють специфічний характер їх професійної діяльності. Враховуючи важливість покладених на Національну поліцію завдань, безпеку становить імовірність допуску до служби психологічно невідготовлених поліцейських, що, зі свого боку, призводить до прорахунків у професійній діяльності, помилок у ризиконебезпечних та стресових ситуаціях.

Діяльність працівників Національної поліції України здебільшого здійснюється у вкрай складних умовах, а саме: нестабільна політико-економічна ситуація в державі, агресивне середовище спілкування, екстремальність та ризиконебезпечність, постійний дефіцит часу, високий рівень особистої відповідальності за результати діяльності тощо.

Реалії сьогодення дають нам підстави стверджувати про те, що проблема переживання стресу є актуальною, а вміння його долати трансформується на фронтальну проблему. Так, відсутність психоемоційної підготовленості поліцейських призводить до низької якості виконання оперативно-службових завдань, отримання травм і поранень, а інколи й загибелі. Всі вказані обставини визначають актуальність і потребу дослідження детермінант розвитку стресу у професійній діяльності працівників Національної поліції України.

Грунтовну науково-теоретичну базу в дослідженні стресу, детермінант його виникнення, зокрема у поліцейських, шляхів превенції становлять наукові праці і зарубіжних, і вітчизняних науковців – Дж. Брайта, Дж. Грінберга, Р. Лазаруса, Г. Сельє, Ю. Александровського, Г. Балла, В. Бодрова, О. Бондаренко, Н. Водоп'янова, Т. Зайчикова, Г. Ложкіна, В. Клименко, М. Корольчука, В. Крайнюка, О. Лактіонова, А. Маклакова, І. Малкіна-Пиха, О. Малхазова, С. Максименко, О. Марковця, О. Самоїлова, О. Саннікова, Н. Перегончук, В. Паньковеця, Я. Плужника, Н. Тарабріна, О. Тімченко, О. Раковчена. З'ясуванню системно-структурного підходу щодо вивчення психологічної готовності до діяльності присвячено наукові розвідки О. Ганушкіна, М. Д'яченко, Л. Нерсесяна, В. Пушкіна, О. Сафіна, М. Томчука. У розкритті наслідків стрес-факторів, які надалі призводять до дезадаптивної поведінки та психосоматичних розладів і суїцидів, враховувалися узагальнені висновки, положення наукових праць відомих учених у галузі психології, серед яких: Ю. Александровський, Г. Нікіфоров, В. Марищук, Н. Тарабріна, Н. Бачериков, Н. Воронцов, П. Петрик, В. Моляко, О. Морозов, Л. Крижанівська, В. Клименко, М. Савчин, С. Яковенко.

Мета статті – визначення психологічних чинників виникнення професійного стресу у працівників Національної поліції України.

Завдання:

1. Охарактеризувати сутність професійного стресу як наукової категорії.
2. Проаналізувати особливості вияву професійного стресу серед працівників Національної поліції України в стресогенних і ризиконебезпечних ситуаціях професійної діяльності та його психологічні наслідки.
3. Проаналізувати специфіку діяльності працівників Національної поліції України та її напруженість.
4. Провести емпіричне дослідження психологічних детермінант розвитку стресу у працівників Національної поліції України.

1. Методи та методики дослідження

Методологічним підґрунтям дослідження слугували: філософсько-світоглядні підходи в контексті психологічної науки (антропологічний, гуманістичний, синергетичний), загальнонаукові методи (всебічності, об'єктивності, комплексності, конкретності тощо) та принципи психології (детермінізму, єдності свідомості й діяльності, розвитку, активності).

Окрім того, використано також історичний і порівняльний методи, що дало змогу простежити процес розвитку та стан наукової розробки проблематики стресу. Системний, структурно-функціональний, цивілізаційний, соціокультурний методи застосовувались у виявленні детермінант стресу в діяльності працівників Національної поліції України як у специфічному професійному середовищі, що наділене властивостями одночасно відкритої та закритої функціонально зорієнтованої системи, що чітко ієрархізована (структурована) та водночас корпоративно цілісна (монолітна). Застосування логіко-семантичного й герменевтичного методів дозволило уточнити зміст понятійного апарату дослідження в знаковому соціонормативному контексті. Соціологічно-генетичний метод слугував аналізові дії стрес-факторів у повсякденній діяльності працівників Національної поліції України. Формально-логічний сприяв обґрунтуванню психосоматичного статусу поліцейського. Експериментально-генетичний метод і метод активного моделювання використано під час проведення емпіричного дослідження впливу стрес-факторів на професійну діяльність працівників поліції, на основі чого вдалося відтворити особливі умови закономірностей виникнення і становлення в онтогенезі психологічних функцій сучасного українського поліцейського.

2. Загальна характеристика експерименту

Для діагностування стресогенних чинників у професійній діяльності працівників Національної поліції застосовано низку апробованих методик дослідження, а саме: шкалу стресостійкості та соціальної адаптації Холмса-Рейха (СЖП), Бостонський тест стресостійкості та «Комплексну оцінку проявів стресу» (Ю. Щербатих), опитувальники: «Рівень професійного стресу» (К. Ваймана); «Інвентаризація симптомів стресу» (Т. Іванченко); «Диференційована оцінка станів зниженої працездатності» (Г. Леонової, Б. Величковського); методики «Втрати та здобутки персональних ресурсів» (Н. Водоп'янової, М. Штейна), «Копінг-стратегії в стресових ситуаціях» (С. Нормана, Д. Ендлера, Д. Джеймса, М. Паркера (адаптація Т. Крюкової), авторське анкетування – для

вивчення потреб поліцейських в антистресових програмах.

В експерименті взяли участь 150 слухачів факультету № 4 Львівського державного університету внутрішніх справ (слухачі заочної форми навчання, які представляли ГУ НП у Львівській області – 42 особи, Вінницькій – 18, Волинській – 14, Закарпатській – 10, Івано-Франківській – 26, Чернівецькій – 17, Тернопільській області – 23 особи). З них, 120 – особи чоловічої статі, 30 – особи жіночої статі.

3. Теоретична база дослідження

Поняття «стрес» уперше 1939 року ввів у наукову термінологію Г. Сельє, розглядаючи його як «... неспецифічну відповідь організму на будь-яку вимогу, що до нього ставиться» (Г. Сельє, 2005). Незважаючи на давність перманентних спроб дослідити феномен «стресу», серед науковців донині існують його різночитання. Аналіз наукових розвідок дають підстави стверджувати, що термін «стрес» використовують у таких значеннях, як: «психічна напруженість», «нервово-психічна напруженість», «психоемоційна напруженість» (М. Апчел, Н. Циган, 1999); «емоційний стрес» (Б. Овчинников, 2006), «потенційна загроза» (С. Гремлінг, С. Ауербах, 1996); реакція індивіда на ситуацію (D. Mechanic, 1962); якість ситуації, що не залежить від ставлення індивіда до неї (Н. Basowitz, Н. Persky, Sh. Korchin, R. Grinker, 1955); стан, що створює перешкоди, які є внутрішньою реакцією на стресори (Н. Selye, В. Dohrenwend, 1956).

Серед сучасних науковців поняття «стрес» визначається як: зовнішній стимул чи подія, яка спричиняє в особистості напругу або подразнення (В. Бодров, 2000); суб'єктивна реакція, що відтворює внутрішній психоемоційний стан напруги, який інтерпретується як емоції, оборонні реакції і процеси подолання (coping processes), що виникають в особистості (О. Тімченко, 2000); фізичне реагування організму особистості на певну вимогу чи шкідливий вплив (Т. Рогачова, Г. Залевський, Т. Левицька, 2015). Стосовно дослідження професійної діяльності Б. Марголіс, В. Кроес і Р. Кунн у своїй розвідці «Трудовий стрес: незареєстрована професійна небезпека» запровадили термін «трудовий стрес» (Б. Марголіс, В. Кроес, Р. Кунн, 1974).

Сутність поняття «стресу» набуло чималих змін від його появи, що безпосередньо пов'язано з розширенням сфери його використання та більш ретельним дослідженням розмаїтих аспектів проблеми. Нині до детермінант виникнення «стресу» науковці відносять різно-

рідні фактори. Більшість учених вважає, що визначальними детермінантами виникнення стресу є суб'єктивні чинники – суб'єктивна оцінка факторів як стресогенних (Т. Кокс, 1981; Л. Китаєв-Смик, 1983; В. Бодров, 1995; М. Борневассер, 2000); індивідуально-психологічні властивості особистості (внутрішні фактори) (О. Саннікова, 2009; Т. Васильєва, 1991; В. Пономаренко, 2008); психофізіологічні детермінанти «стресу» (сенсорна депривація, надмірні навантаження, стан втоми, монотонія, порушення ритму сну та бадьорості) (В. Лебедев, 1989; Л. Гримак, 1987); психосоціальні детермінанти стресу (інформаційна ізоляція, інформаційний шок, порушення дистанції спілкування, тривала самотність, групова ізоляція, втрата місця праці, професійне вигорання, побутові негаразди, проблеми у сім'ї, приналежність до певної національної чи сексуальної меншини) (В. Лебедев, 1989; Л. Китаєв-Смик, 1983).

Важливу науково-теоретичну базу дослідження «професійного стресу» становлять теорії: «особистісного фактора» (Л. Гримак, 1987; В. Пономаренко, 2008); «інформаційного стресу» (В. Бодров, 2000) «змінної активності стану (VSAT); «особистісного контролю» (J. Averill, 2005); «когнітивно-енергетичній теорії стресу» (A. Sanders, C. Wickens, I. Frach, 1984) та: «функціональна модель стресу» (Р. Карасек, 1979), «модель професійного стресу» (Р. Хокки, П. Хмільтона, 1995; J. French, R. Harrison, 1982).

Нині науковці звертають увагу на властивості професійної діяльності, позаяк вплив стрес-факторів, які виникають у професійній діяльності, не можна применшувати. Низка науковців вважає, що стрес, який виникає в особистості в процесі виконання безпосередніх професійних функцій, потрібно розглядати як характерологічний вид стресу (A. Furnham, 1992). При дослідженні негативного впливу стрес-факторів під час виконання професійних функцій та їх негативні наслідки у наукову термінологію запроваджено термін «професійний стрес» (А. Росс, Е. Альтмайер, 1999).

Віднедавня активізувалися наукові пошуки щодо вивчення впливу стрес-факторів на особистість працівника правоохоронних органів у процесі виконання покладених на них завдань (О. Тімченко, 2003; В. Барко, 2004; В. Медведєв, 2006; В. Лефтеров, 2010; В. Осьодло, 2013; В. Середа, З. Кісіль, 2016). Априорі професійна діяльність працівників поліції повсякчас супроводжується стрес-факторами, високою складністю та відповідальністю. Серед низки стрес-факторів, які негативно впливають на психоемоційний стан працівників поліції, науковці вио-

кремлюють такі: захоплення заручників терористами; протистояння озброєному злочинцю; затримання небезпечного злочинця; отримання каліцтва чи поранення під час виконання професійних функцій; постійна взаємодія з кримінальним світом; високий рівень відповідальності за прийняте рішення в умовах інформаційної невизначеності; стресогенність та ризиконебезпечність виконуваних функцій; напруженість у комунікації з об'єктами професійної діяльності; застосування заходів фізичного примусу, чи вогнепальної зброї на ураження тощо. На думку професора В. Лефтерова, «...працівник, який застосував зброю на поразку, неминуче переживає певні послідовні фази емоційних наслідків травмуючої події. Залежно від індивідуальних психологічних особливостей, рівня адаптованості і досвіду, віку працівника, об'єкта стрільби (репутації підозрюваного), ступеня ризику і небезпеки перестрілки (наскільки кровопролитною вона була), юридичних і адміністративних наслідків того, що сталося, кожний працівник по-різному переживає посттравматичні фази і притаманні їм психологічні реакції. Крім того, усвідомлення працівником міліції можливих правових, соціальних та психологічних наслідків після застосування вогнепальної зброї створюють психологічні «бар'єри» на шляху до забезпечення надійності його дій в особливих умовах» (В. Лефтеров, 2010).

Отже, дослідження стану стресу у фаховій діяльності свідчать про те, що феноменологічно й у плані особливостей механізмів регуляції професійний стрес працівників Національної поліції України – це специфічний вид стресу і його можна визначити як багатомірний феномен фізіологічних і психологічних реакцій правоохоронця на складну службову ситуацію.

Узагальнення низки положень сучасного вчення про психологічний та професійний стрес визначає доцільність аналізу механізмів розвитку стресу у працівників Національної поліції України. Так, на рівні макроаналізу професійного стресу можна одержати цілісний опис факторів ризику оперативно-службової діяльності у термінах причинно-наслідкових відносин. Аналіз на рівні проміжного опосередкування стресу дасть змогу врахувати індивідуально-психологічні особливості працівника Національної поліції України і його особистий досвід подолання стресових ситуацій. Рівень мікроаналізу, що відображає психологічні механізми адаптації конкретного працівника Національної поліції України до стресогенних умов, дозволить прогнозувати ефективність виконання конкретних оперативно-службових завдань.

Аналіз наукових доробків у цій сфері дає підстави резюмувати, що модель професійного

стресу працівників Національної поліції України може складатися з трьох блоків: зовнішніх стрес-факторів; внутрішніх стрес-факторів; фізіологічних та психологічних виявів професійного стресу.

4. Результати експериментального дослідження

Дослідження психологічних чинників стресу у працівників Національної поліції України проводилося у два етапи. На першому було проведено теоретико-методологічний аналіз проблеми, а на другому – емпіричне дослідження, яке надало можливість проаналізувати особливості перебігу професійного стресу у працівників Національної поліції України та виявити психологічні детермінанти його виникнення.

На першому етапі проведеного дослідження здійснено оцінку рівня професійного стресу серед працівників Національної поліції України. З метою вивчення емоційного, поведінкового та фізіологічного стану й відповідних симптомів у працівників Національної поліції України застосовано методикою «Комплексна оцінка стресу» (Ю. Щербатих), яка складається з 26 запитань, що стосуються окремих робочих і життєвих ситуацій. Після проведення опитування за методикою Ю. Щербатих у майже половини респондентів простежується помірний стрес (41%), виражений стрес – у 23 %, сильний стрес – у 2%, а відсутній стрес – у 34% респондентів.

Із метою визначення домінуючих параметрів і характеристик у професійному стресі й особливостях реагування на нього поліцейських проведено факторний аналіз. Унаслідок його проведення виокремлено три латентних фактори, що значно впливають на особистість поліцейського та їх реагування на стрес (див. рис. 1).

Психологічна сутність першого фактору полягає у тому, що на розвиток професійного стресу у працівників Національної поліції України впливають такі детермінанти, як: особистісний адаптивний показник (0,93), нервово-психічна стійкість (0,90), тривожність (0,78), комунікативні здібності (0,76), моральна нормативність (0,68). Високий рівень показника «особистісний адаптивний потенціал» є свідченням того, що респондентам притаманна висока мотиваційна спрямованість на досягнення успіху у професійній діяльності, вміння адаптуватися до змін у соціально-політичному житті, вдовolenість обраним напрямом професійної діяльності тощо. Отриманий у процесі дослідження високий показник нервово-психічної стійкості є свідченням того, що у повсякденній діяльності працівникам поліції притаманні послідовність у діях і цілеспрямованість поведінки.

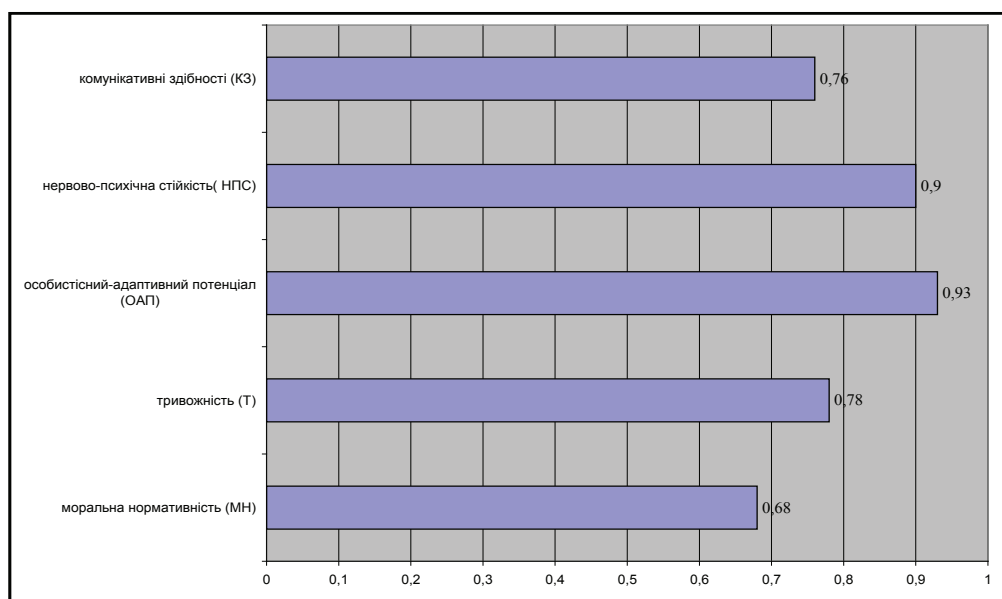


Рис. 1. Зображення першого фактора
«Тривожно-адаптивні індивідуальні відмінності в реагуванні»

Вплив тривожності респондентів виявляється з огляду на те, що їх діяльність супроводжують високий рівень складності покладених завдань та відповідальність за результати. Про вміння працівниками поліції використовувати три основні функції спілкування, а саме: комунікативну, інтерактивну, перцептивну – свідчить показник «комунікативні здібності». Звичайно самооцінка працівниками поліції їхніх дій лише у правовій сфері має збігатися з їх особистісним уявленням про моральний характер. Знання норм чинного законодавства та його імплементація у практичну діяльність

є вкрай важливими для правоохоронців, позаяк це є передумовою моральної відповідальності особистості працівника поліції і перед суспільством, і перед своєю совістю. Лише усвідомлені поліцейським норми права набувають значення особистісних цінностей і значущості моральних норм.

Другий фактор «Особливості індивідуальних відмінностей стресу», отриманий в результаті факторного аналізу, дав змогу виокремити чинники впливу на розвиток стресу у працівників Національної поліції України (див. рис. 2).

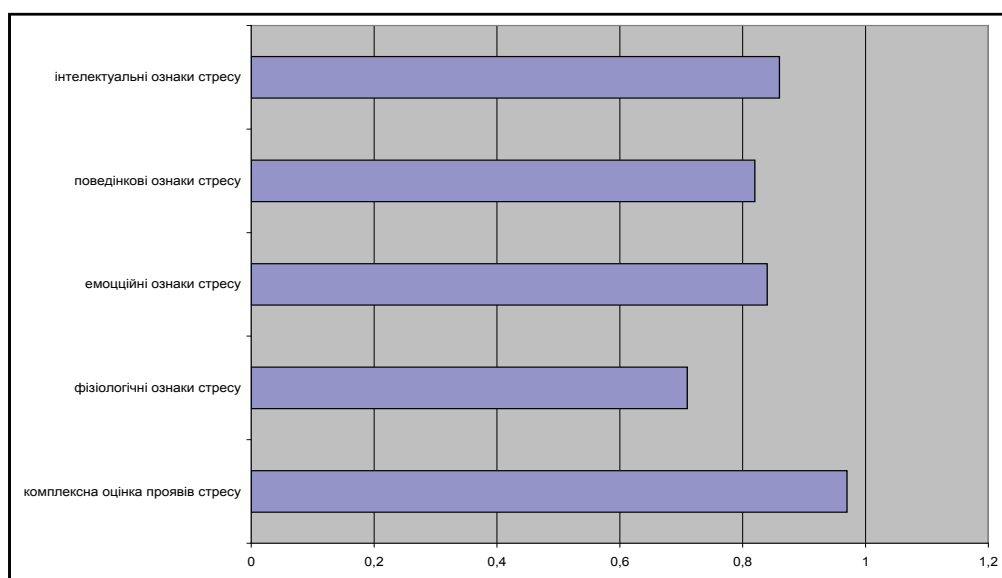


Рис. 2. Зображення другого фактора
«Особливості індивідуальних відмінностей вияву стресу»

Значний показник фізіологічного стресу (0,71) викликаний специфікою діяльності працівників Національної поліції України, оскільки їхня професійна діяльність повсякчас наповнена фізичними перенавантаженнями організму. Емоційний стрес (0,84) у професійній діяльності працівників Національної поліції України завжди виникає за умов наявності загрози чи в ризиконебезпечних ситуаціях, при тривалому очікуванні можливих ускладнень оперативної обстановки. Діяльність поліцейських доволі часто відбувається в умовах інформаційної невизначеності, складних, швидкозмінних і складно прогнозованих ситуаціях. Необхідність обрання копінг-стратегії (свідоме зусилля для вирішення проблем і намагання опанувати, мінімізувати або нівелювати їх) у стресових ситуаціях і призводить до виникнення у них інформаційного стресу (0,86). Постійні вияви стресу під час проходження служби у працівників поліції можуть спричиняти і мобілізуючий, і дезорганізуючий ефект, що призводить до загального зниження адекватності функціонування психічної сфери, а згодом – до виникнення поведінкових ознак стресу (0,86).

Третій фактор «Особливості продуктивності особистості» складається з двох діагностичних критеріїв: широти інтересів (0,73) та інтегрального показника успішності (0,86).

Психологічна сутність фактора «Широта інтересів» (0,73) полягає у тому, що на динаміку розвитку стресу безпосередньо впливають загальний інтелектуальний розвиток, широта інтересів, прагнення працівника Національної поліції України до навчання впродовж життя.

Застосувавши методику експертних оцінок успішності професійної діяльності поліцейського, встановлено, що значний вплив на професійну успішність респондентів, становлять: «професіоналізм» – $5,7 \pm 0,06$ балів; «інтелект» – $4,9 \pm 0,08$ балів; «лідерство» – $5,4 \pm 0,07$ балів; «самоконтроль» – $5,4 \pm 0,10$ балів (див. табл.). Усі дані є в межах середніх значень семибальної оцінювальної шкали.

Констатувальний етап дослідження полягав у з'ясуванні потреби працівників Національної поліції України у антистресових програмах. Під час дослідження 75,9% респондентів вказали на відсутність таких програм у їхніх підрозділах, що є свідченням недостатності уваги до проблем превенції та подолання феномену професійного стресу. Половина респондентів вказали на нагальну потребу в таких антистресових програмах.

На основі проведеного дослідження можна констатувати, що запобігання та подолання професійного стресу у діяльності поліцейських потребує спеціальних психологічних умов, а саме: 1) засвоєння знань про сутність і детермінанти виникнення професійного стресу; 2) опанування методик виявлення професійного стресу; 3) вивчення механізму превенції та подолання професійного стресу.

Висновки

1. Професійний стрес у працівників Національної поліції України породжується найрізноманітнішими за своєю природою чинниками, одним із домінуючих є специфіка умов діяльності поліцейського.

2. Професійна діяльність працівників Національної поліції України зумовлюється такими стрес-факторами, як: захоплення заручників терористами; протистояння озброєному злочинцю; затримання небезпечного злочинця; отримання каліцтва чи поранення під час виконання професійних функцій; постійна взаємодія з кримінальним світом; високий рівень відповідальності за прийняте рішення в умовах інформаційної невизначеності; стесогенність та ризиконебезпечність виконуваних функцій; напруженість у комунікації з об'єктами професійної діяльності; застосування заходів фізичного примусу, чи вогнепальної зброї на ураження тощо.

3. Констатовано, що психологічна напруженість призводить до виникнення стресових

Таблиця

Характеристика факторів, що визначають успішність професійної діяльності працівників Національної поліції України

Показники	Професіоналізм	Інтелект	Лідерство	Самоконтроль
M	5,7	4,9	5,4	5,4
σ	0,6	0,9	0,7	1,0
m±	0,06	0,08	0,07	0,10

Застосування методики «Самооцінка стресостійкості» (С. Коухен, Г. Вілліансон) дає можливість стверджувати, що рівень кореляційних зв'язків, виражений у респондентів і за окремими зв'язками, і за вагою коефіцієнтів кореляції, становить 0,72.

ситуацій. Обґрунтовано три основні підходи до аналізу професійного стресу: 1) оскільки його причиною є невідповідність (або несумісність) вимог робочого середовища й індивідуальних ресурсів працівника, то важливо виявити дисбаланс у системі «особистість – професійне

середовище» і з'ясувати, як її оптимізувати; 2) оскільки стрес породжується надто високою суб'єктивною оцінкою конфліктної ситуації, то слід правильно визначити лінію толерантної і виваженої поведінки для подолання труднощів спілкування; 3) оскільки стрес призводить до дерегуляції механізмів діяльності, а відтак до «переоцінки» своїх можливостей, акумуляції хронічних ефектів, що спричиняє стійкі патологічні зрушення в структурі особистості, то йдеться про впровадження комплексу тренінгових програм для формування вмінь і навичок подолання стресових ситуацій. Ігнорування такими підходами до оцінки стресозалежності працівників може призводити до їх професійного «вигорання», а надалі – до професійної деформації їх особистості.

4. Дослідження стану стресу у фаховій діяльності свідчать про те, що феноменологічно й у плані особливостей механізмів регуляції професійний стрес працівників Національної поліції України – це специфічний вид стресу і його можна визначити як багатомірний феномен фізіологічних і психологічних реакцій правоохоронця на складну службову ситуацію.

5. Модель професійного стресу працівників Національної поліції України складається з трьох блоків: зовнішніх стрес-факторів; внутрішніх стрес-факторів; фізіологічних та психологічних виявів професійного стресу.

6. Тривала дія стрес-факторів чинить професійно-деформуючий вплив, потребує

від працівників Національної поліції України максимальної фізичної та психоемоційної напруги, високого рівня професійної підготовленості та високого рівня розвитку внутрішнього імперативу.

7. Проведене емпіричне дослідження дало змогу окреслити специфіку професійного стресу в працівників Національної поліції України і виявити важливість таких факторів, як особистісний адаптивний показник, нервово-психічна стійкість, тривожність, комунікативні здібності, моральна нормативність. Також емпіричним шляхом доведено високі показники фізіологічного та емоційного стресу, що відображають специфіку впливу професійної діяльності особистості поліцейського на його емоційну сферу.

8. Основними спеціальними психологічними умовами підготовки працівників Національної поліції України до превенції та подолання професійного стресу є: 1) засвоєння знань про сутність і детермінанти виникнення професійного стресу; 2) опанування методик виявлення професійного стресу; 3) вивчення механізму превенції та подолання професійного стресу.

9. Комплексна проблематика превенції і подолання феномену професійного стресу працівників Національної поліції України передбачає повсякчасне забезпечення реалізації психологічного супроводу з використанням інтерактивних технік (антистресових програм).

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Брайт Д., Джонс Ф. Стресс. Теории, исследования, мифы. СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. 352 с.
3. Гринберг Дж. Управление стрессом. СПб.: Питер, 2002. 496 с.
4. Лазарус Р. С. Теория стресса и психофизиологические исследования. Эмоциональный стресс / под ред. Л. Леви. Ленинград: Медицина, 1970. С. 178–208.
5. Селье Г. Стресс без дистресса. М.: Прогресс, 1979. 124 с.
6. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. К.: Міленіум, 2004. 264 с.
7. Ложкин Г. В., Выдай А. М. Психическое «выгорание» лидера. *Персонал*. 1999. № 6. С. 36–43.
8. Плужник Я. А. Соціально-психологічні детермінанти організаційно- управлінського стресу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05. Львів, 2011. 21 с.
9. Водопьянова Н. Э. Психодиагностика стресса. СПб. 2009. 336 с.
10. Селье Г. Стресс без дистресса. М.: Прогресс, 2005. 253 с.
11. Апчел В. Я., Цыган В. Н. Стресс и стрессоустойчивость. СПб.: Военно-медицинская академия; АООТ «Типография «Правда»», 1999. 86 с.
12. Овчинников Б. В., Колчев А. И. Профессиональный стресс и здоровье. *Психология профессионального здоровья* / под ред. Г. С. Никифорова. СПб.: Речь, 2006. С. 204–213.
13. Abouserie R. Stress, coping strategies, and job satisfaction in university academic staff. *Educational Psychology*. 1996. № 16. P. 49–56.
14. Mechanic D. Students under Stress. New York: Free Press, 1962. P. 117.
15. Бодров В. А. Информационный стресс. М.: ПЕРСЭ, 2000. 352 с.
16. Basowitz H., Persky H., Korchin Sh., Grinker R. Anxiety and Stress: An Interdisciplinary Study of a Life Situation. New York: McGraw-Hill, 1955. P. 203–243.
17. Selye H. The stress of life. New York: McGraw-Hill, 1956. P. 81–94.

18. Тімченко О. В. Синдром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: монографія. Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 268 с.
19. Рогачова Т. В., Залевский Г. В., Левицькая Т. Е. Психология экстремальных ситуаций и состояний. Томск: Изд-во ТГУ, 2015. 276 с.
20. Margolis B. L., Kroes W. H., Quinn R. P. Job stress: an anlisted occupational hazard. *Journal of Occupational Medicine*. 1974. 16. № 6. P. 659–661.
21. Furnham A. Personality of work. London: Routledge, 1992. 354 p.
22. Ross K., Altmaier E. A. Handbook of Counseling for Street at Work. London: Sage Publication, 1999. 108 p.
23. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.06. Х.: ХНУВС, 2003. 35 с.
24. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід): монографія. К.: Ніка-Центр, 2003. 448 с.
25. Лефтеров В. О. Теоретичний аналіз стресогенних чинників професійної діяльності працівників міліції. *Вісник Національної академії оборони*. № 4 (17). К., 2010. С. 167–171.
26. Серета В. В., Кісіль З. Р. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 848 с.
27. Осьодло В. І. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах / *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14 (1). С. 242–252.
28. Борневассер М. Стресс в условиях труда. *Психические состояния*. СПб.: Питер, 2000. С. 195–214.
29. Кокс Т. Стресс. М., 1981. 216 с.
30. Санникова О. П., Кузнецова О. В. Адаптивность личности: монография. Одесса: Изд. Н. П. Черкасов, 2009. 258 с.
31. Васильев В. Н. Здоровье и стресс. М.: Знание, 1991. 160 с.
32. Пономаренко В. А. Пора прекратить избиение «человеческого фактора». *Вестник МНАПЧАК*. 2008. № 1 (27). С. 6–24.
33. Гримак Л. П. Резервы человеческой психологии. М.: Политиздат, 1987. 231 с.
34. Karasek R. A. Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Admin. Sci. Q.* 1979. Vol. 24. P. 285–307.
35. Хокки Р., Хамильтон П. Когнитивные паттерны стрессовых состояний. Психология труда и организационная психология: современное состояние и перспективы развития / под ред. А. В. Леонова, О. Н. Чернышева. М.: Радикс, 1995. С. 225–242.
36. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях. М.: Политиздат, 1989. 304 с.
37. Китаев-Смык Л. А. Психология стресса. М.: Знание, 1983. 368 с.
38. Averill J. R. Emotions as mediators and as products of creative activity. In J. Kaufman & J. Baer (Eds.). *Creativity across domains: Faces of the muse*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 2005. P. 225–243.

References

1. Pro Natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII [About the National Police: Law of Ukraine dated 07.07.2015 № 580-VIII]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukr.].
2. Brajt, J. & Dzhons, F. (2003) Stress: Teorii, issledovaniya, mify [Stress. Theories, research, myths]. Sankt-Peterburg: Evroznak [in Rus.].
3. Grinberg, Dzh. (2002) Upravlenie stressom [Stress management]. Sankt-Peterburg: Piter [in Rus.].
4. Lazarus, R. (1970) Teoriya stressa i psihofiziologicheskie issledovaniya [Stress theory and physiological research]. *Emocional'nyj stress (Emotional stress)*. Leningrad: Medicina [in Rus.].
5. Sel'e, G. (1979) Stress bez distressa [Stress without distress]. Moskva: Progress [in Rus.].
6. Maksimenko, S. D., Karamushki, L. M. & Zaychikova, T. V. (2004) Syndrom «profesijnogo vyforannya» ta profesijna karyera pratsivnykiv osvitnikh orfanizatsiy: henderni apepty [The «burnout» syndrome and the professional careers of educational workers: gender / science. Ed.]. Kyiv: Millennium [in Ukr.].
7. Lozhkin, G. V. & Vydai, A. M. (1999) Psikhicheskoye «vygoraniye» lidera [Psychic «burnout» of the leader]. *Personal (Personnel)*, 6, 36–43 [in Rus.].
8. Pluzhnik, Ya. A. (2011) Sotsial'no-psykholohichni determinant orhanizatsiyno-upravlins'koho stresu [Sociopsychological determinants of organizational and managerial stress]. Lviv, 21 [in Ukr.].
9. Vodopyanova, N. E. (2009) Psikhodiagnostika stressa [Psychodiagnosis of stress]. Sankt-Peterburg [in Rus.].
10. Sel'e, G. (2005) Stress bez distressa [Stress without distress]. Moscow: Progress [in Rus.].
11. Apchel V. Ya. & Tsygan V. N. (1999) Stress i stressoustoichivost' [Stress and stress-resistance of a person]. Sankt-Peterburg: Military Medical Academy; Open Joint-Stock Company «Printing house «Pravda» [in Rus.].
12. Ovchinnikov, B. V. & Kolchev, A. I. (2006) Professipnal'nyi stress i zdorovye [Professional stress and health]. *Psikhologiya professional'nogo zdorovya (Psychology of professional health)*. Sankt-Peterburg: Speech. 204–213 [in Rus.].
13. Abouserie, R. (1996) Stress, coping strategies, and job satisfaction in university academic staff. *Educational Psychology*, 16, 49–56.
14. Mechanic, D. (1962) Student Under Stress. New York: Free Press.

15. Bodrov, V. A. (2000) *Informatsionnyi stress* [Information stress]. Moskva: PERSE [in Rus.].
16. Basowitz, H., Persky, H., Korchin, Sh. & Grinker R. (1955) *Anxiety and Stress: An Interdisciplinary Study of a Life Situation*. New York: McGraw-Hill.
17. Selye, H. (1956) *The stress of life*. New York: McGraw-Hill.
18. Timchenko, O. V. (2000) *Syndrom posttravmatychnykh stresovykh porushen': kontseptualizatsiya, diahnozyka, korektsiya ta prohnozuvannya* [The syndrome of post-traumatic stress disorders: conceptualization, diagnosis, correction and prognosis]. Kharkiv: View of Un-th overseas cases [in Ukr.].
19. Rogachova, T. V., Zalevsky G. V. & Levyskaya T. E. (2015) *Psykhohohiya ekstremal'nykh sytuatsiy i sjstoyaniy* [Psychology of extreme situations and states], Tomsk: TSU [in Ukr.].
20. Margolis, B. L., Kroes, W. H. & Quinn, R. P. (1974) Job stress: an anlisted occupational hazard. *Journal of Occupational Medisine*, 16, 6, 659–661.
21. Furnham, A. (1992) *Personality of work*. London: Routledge.
22. Ross, K. & Altmaier E. A. *The Handbook of Counseling for Street at Work*. London: Sage Publication, 1999.
23. Timchenko, O. V. (2003) *Profesiynyi stress pratsivnykh orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy (kontseptualizatsiya, prohnozuvannya, diahnozyka ta korektsiya)* [Professional stress among employees of the internal affairs bodies of Ukraine (conceptualization, forecasting, diagnostics and correction)]. Kharkiv: NUVS [in Ukr.].
24. Barko, V. I. (2003) *Psykhohohiya upravlinnya personalom orhaniv vnutrishnikh sprav (proaktyvnyi pidkhid)* [Psychology of personnel management in the internal affairs (proactive approach)]. Kyiv: Nika-Center [in Ukr.].
25. Lefterov, V. O. (2010) *Teoretychnyi analiz stresohennykh chynnykiv profesiynoi diyal'nosti pratsivnykh militsii* [Theoretical analysis of stress factors of professional activity of police officers]. *Bulletin of the National Academy of Defense*. Kyiv, 4 (17), 167–171 [in Ukr.].
26. Sereda, V. V. & Kisil, Z. R. *Yurydyko-psykhohohichni zasady zapobihannya profesiynyi deformatsii pratsivnykh pravookhoronnykh orhaniv* [Legal-psychological principles of prevention of professional deformation of law enforcement officers: monograph]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs, 2016, 848 [in Ukr.].
27. Osyodlo, V. I. (2013) *Osobystisni chynnyky podolannya stresovykh sytuatsiy v osoblyvykh umovakh* [Personality factors in overcoming stressful situations in special conditions]. *Problemy ekstremal'noi ta kryzovoi psykhohohii (Problems of extreme and crisis psychology)*, 14 (1), 242–252 [in Ukr.].
28. Bornewasser, M. (2000) *Stress v usloviyakh truda* [Stress in the conditions of work]. *Psikhicheskoye sostoyaniya (Mental states)*. Sankt-Peterburg: Peter, 195–214 [in Rus.].
29. Cox, T. (1981) *Stres* [Stress]. Moskva [in Rus.].
30. Sannikova, O. P. & Kuznetsova, O. V. *Adaptivnost' lichnosti* [Adaptability of the person]. Odessa: Izd. N. P. Cherkasov [in Rus.].
31. Vassiliev, V. N. (1991) *Zdorovye i stres* [Health and stress]. Moskva: Knowledge [in Rus.].
32. Ponomarenko, V. A. (2008) *Pora prekratit' izbiyeniye «chelovecheskoho faktora»* [It's time to stop the beating of the «human factor»]. *Vestnik MNAPCHAK. (Bulletin)*, 1 (27), 6–24 [in Rus.].
33. Grimak, L. P. (1987) *Rezervy chelovecheskoy psikhologii* [Reserves of human psychology]. Moscva: Politizdat. [in Rus.].
34. Karasek, R. A. (1979) Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Admin. Sci Q*, 24, 285–307.
35. Hokki, R. & Hamilton, P. (1995) *Kognitivniye pattern stressovykh sostoyaniy* [Cognitive Patterns of Stress Conditions]. *Psikhologiya truda i oganizatsionnaya psikhologiya: sovremennoye sostoyaniya i perspektivy razvitiya (Psychology of Labor and Organizational Psychology: Contemporary Status and Prospects for Development)*. Moskva: Radics, 225–242 [in Rus.].
36. Lebedev, V. I. (1989) *Lichnost' v ekstremal'nykh esloviyakh* [Personality in Extreme Conditions]. Moskva: Politidzdat [in Rus.].
37. Kitayev-Smyk, L. A. (1983) *Psykhologiya stressa* [Psychology of Stress]. Moskva: Knowledge. 368 [in Rus.].
38. Averill, J. R. (2005) *Emotions as a mediator and products of creative activity*. In J. Kaufman & J. Baer (Eds.). *Creativity across domains: Faces of the muse*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 225–243.

Стаття: надійшла до редакції 26.01.2019

прийнята до друку 26.03.2019

The article: is received 26.01.2019

is accepted 26.03.2019

UDC (УДК) 159:351.745.7
JEL Classification: K 30

Демків Роман Ярославович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: demkiv80@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3867-7968

Лук'янова Галина Юріївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: lukianova@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1109-9299

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ І НАВИЧОК СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто особливості професійної діяльності співробітників Національної поліції як системи психологічних умінь і навичок. Окреслено завдання з підвищення ефективності правоохоронної діяльності та розроблення науково обґрунтованої системи формування професійної придатності співробітників органів поліції, що пов'язано з емоційно-вольовою логікою їхньої поведінки. З урахуванням отриманих результатів описано програму розвитку професійної придатності співробітників Національної поліції, засобом її реалізації є професійно-психологічний аналіз, який охоплює систему вимог, що забезпечують ефективне формування, розвиток і корекцію компонентів особистісної психологічної готовності фахівця: ціннісно-змістовного, мотиваційного, емоційно-вольового і поведінкового. Наголошено, що діяльність Національної поліції має формуватися на новітніх досягненнях психологічної науки з метою посилення протидії злочинності, забезпечення профілактичних заходів щодо деструктивних психологічних явищ, зокрема професійної деформації.

Ключові поняття: правоохоронна діяльність, професійно-психологічний аналіз, психологічний супровід професійної діяльності, психологічна готовність, психологічні вміння та навички, психофізіологія, психодіагностичні методики, психологічна служба.

Demkiv Roman,

Candidate of Law, Associate Professor
of the Department of civil law and procedure
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: demkiv80@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3867-7968

Lukianova Halyna,

Candidate of Law, Associate Professor
of the Department of administrative and legal disciplines
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: lukianova@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1109-9299

THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE AND SKILLS OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

Abstract. The article deals with the peculiarities of the professional activity of the staff of the National Police as a system of psychological skills and abilities. The tasks are to increase the effectiveness of law enforcement activities and develop a scientifically grounded system of forming the professional suitability of police officers, which is connected with the emotional and volitional logic of their behavior. Taking into account the obtained results, the program of development of the professional suitability of the staff of the National Police, in which a

professional psychological analysis is the instrument for its implementation, is described. This analysis includes a system of requirements that ensure the effective formation, development and correction of components of personal psychological readiness of a specialist: valuable-content, motivational, emotional-volitional and behavioral. It is emphasized that the activities of the National Police should be based on the modern achievements of the psychological science in order to increase the crime counteraction, to provide preventive measures against destructive psychological phenomena, in particular professional deformation. One of the ways to improve the work of the National Police may be the organization of training and methodological seminars for employees of the departments of psychological support of operative-service activity with the participation of scientists of the corresponding specialty. Therefore, the prospects for the development of psychological knowledge and skills of the police agencies are the preparation of psychological portraits, the use of polygraphs, negotiation activities during operative and search activities, etc. It is also important to update the methodological base, apply modern standardized methods in different areas of activities, and continue the work on improving the normative and legal basis for the activities of the psychological service of these bodies.

Key concepts: law enforcement, professional psychological analysis, psychological support of professional activity, psychological readiness, psychological skills and abilities, psychophysiology, psychodiagnostic methods, psychological service.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-32-38

Вступ

В умовах проведення соціально-економічних реформ, що супроводжуються погіршенням криміногенної обстановки в країні, важливого значення набуває забезпечення високої ефективності боротьби зі злочинністю. Ефективність цієї боротьби багато в чому залежить від рівня професіоналізму співробітників Національної поліції, ступеня їхнього творчого ставлення до своєї професії й до себе як суб'єктів праці, сформованості їхньої професійної придатності. Крім того, варто зважати на низький рівень психологічної культури співробітників Національної поліції. Передусім це стосується відсутності відповідної системи психологічних знань і навичок, які могли б забезпечити високий рівень розкриття злочинів, скоєних у сфері організованої злочинності.

Важливо зазначити, що у зв'язку зі зміною ідеології найважливішими, на жаль, стають матеріальні стимули. Відповідно, зниження матеріального добробуту в системі оплати праці в МВС України негативно впливає на ефективність діяльності та професійну соціалізацію співробітників Національної поліції, заохочує неробство і створює умови для поширення корупції, хабарництва, байдужого ставлення до підвищення свого професіоналізму. Як свідчать результати соціально-психологічних досліджень, одним із найважливіших чинників, які сприяють розвитку організованої злочинності в Україні, є низький рівень професійної придатності працівників Національної поліції. У такому разі найліпшим способом підвищення ефективності правоохоронної діяльності є розроблення науково обґрунтованої системи формування професійної придатності її співробітників, що пов'язано з емоційно-вольовою логікою їхньої поведінки.

Вивченню психофізіологічних механізмів поведінки, професійної деформації, патопсихологічних і психічних особливостей співробітників правоохоронних органів, зокрема і Національної поліції, присвячено більшість праць, виконаних судовими психіатрами, юридичними психологами, судовими психологами і кримінологами. Особливе місце в кримінології та кримінальному праві нині посідають дослідження, авторами яких є В. М. Безчасний, О. М. Борисюк, Т. О. Борець, Ю. Ю. Бойко-Бузиль, Д. А. Горбенко, Л. Й. Гуменюк, М. С. Корольчук, А. П. Москаленко, Д. О. Кобзін, О. О. Стародубцев, О. М. Бандурка, які вивчали проблеми, пов'язані із соціально-психологічними чинниками впливу на правоохоронну діяльність. З іншого боку, більшість досліджень присвячено приватно-теоретичним аспектам і мали вузько прикладне значення. Дуже мало праць виконано на системно-методологічному рівні, і майже немає робіт, у яких було б описано систему психологічних знань і навичок співробітників Національної поліції.

Метою статті є цілісне розкриття особливостей професійної діяльності працівників органів Національної поліції як системи психологічних умінь і навичок. Щоб досягнути цієї мети окреслено завдання з підвищення ефективності правоохоронної діяльності та розроблення науково обґрунтованої системи формування професійної придатності її співробітників, що пов'язано з емоційно-вольовою логікою їхньої поведінки.

Проблему вдосконалення методичної бази Національної поліції, діяльність якої спрямована на розкриття і розслідування злочинів, можна вирішити, використовуючи знання таких наук, як психологія та психофізіологія. Вивчення оперативними працівниками психології допиту,

психологічних проблем виконання покарань, оперативно-розшукової та соціальної психології допоможе у розкритті злочинів під час оперативно-розшукової діяльності. Дедалі більшого значення тут набувають нетрадиційні психофізіологічні методи роботи (формування «психологічних моделей»). Можна застосовувати і традиційні методи такі, як спостереження, бесіда й експертна оцінка, за допомогою яких є можливою глибока, але переважно якісна, описова оцінка діяльності працівників Національної поліції.

Нині у практиці професійної психодіагностики широко використовують психодіагностичні тестові методи, які можна поділити на такі групи: психодіагностичні методики для дослідження емоційно-вольових і характерологічних особливостей особистості; інтелектуальні та психометричні тести, які ґрунтуються на даних вивчення особливостей поведінки співробітників Національної поліції або їхніх психофізіологічних реакцій у різних модельованих ситуаціях. Використання таких тестових методів передбачає створення ситуацій, у яких могли б виявитися ті чи інші особливості або властивості особистості.

1. Психологічна специфіка діяльності працівників Національної поліції

Незважаючи на наявні досягнення у вивченні професійної придатності співробітників, доводиться констатувати відсутність системності в таких дослідженнях і, як наслідок, недостатнє опрацювання теоретичних основ та напрацьованих рекомендацій щодо формування професійної придатності працівників Національної поліції.

Необхідність усунення виявлених недоліків зумовила актуальність ґрунтовнішого дослідження специфіки формування професійної придатності співробітників Національної поліції, аналізу переваг і недоліків практики її здійснення, суперечностей у нормативно-правовій та теоретичній сферах, розроблення варіантів професіограм діяльності та кваліфікаційних вимог, а також пропозицій щодо вдосконалення профорієнтації, профвідбору, профадаптації, профпідготовки, мотивації професіоналізму цієї структури тощо. Водночас важливу роль під час професійного психологічного відбору на службу в органи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, психологічної підготовки працівників до такої роботи та їх психологічного супроводу відіграє служба психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів ОВС України, положення про яку затверджено наказом МВС України № 842 від 28 липня 2004 р.

Діяльність Національної поліції становить окремих різновид інтелектуально практичної праці, що передбачає підвищену активність і відповідальність виконавців [1, с. 211]. Для проведення професійного відбору на конкретну посаду важливо враховувати сукупність показників і критеріїв, що визначають мінімально необхідний рівень теоретичної, виробничо-технологічної та психологічної складових професіоналізму. Оцінюючи знання, вміння, навички, природні й набуті здібності особистості, порівнюючи їх з офіційно прийнятими критеріями (вимогами), можна зробити висновок про професійну придатність людини, а відтак скласти професійно-психологічну (кваліфікаційну) її характеристику.

Як зазначає М. С. Корольчук, психологічна специфіка пов'язана також з дією таких екстремальних чинників, як небезпека і надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; необхідність у безперервному аналізі потоку неструктурованої чи малоструктурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень [2, с. 34]. Тому особливого сенсу набуває формування психологічної готовності до вирішення професійних завдань. У Концепції психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України, затвердженої рішенням колегії МВС України № 2 км/2 від 3 лютого 1997 р., психологічне забезпечення має соціально-економічний характер за походженням, сутністю й показниками оцінки ефективності. Заходи психологічного забезпечення сприяють цілеспрямованому розкриттю і розвитку здібностей людини, зростанню її професіоналізму, працездатності, збереженню здоров'я і життя працівників органів та підрозділів внутрішніх справ під час виконання оперативно-службових завдань [3].

Отже, психічна активність людини за своєю природою є соціальною. Це цілісна реальна дійсність, яка характеризується загальною закономірністю і з якою особистість перебуває у специфічних взаєминах. На думку вчених-правознавців, невід'ємною характеристикою діяльності оперативного працівника є рольова поведінка – «маска», що «одягається» для спілкування з різними категоріями громадян для розкриття і розслідування злочинів. Це передбачає маскування своїх дійсних намірів щодо конкретної події (особи, групи осіб); засекречення своєї належності до оперативної служби [4, с. 67]. Таке цілісне, глобальне взаємовідношення ускладнено внутрішніми диференційованими зв'язками, внаслідок чого вза-

емний вплив особистості й суспільства складно піддається реєстрації. Зважаючи на соціальні вимоги, створюються цінності, на тлі яких розвиваються внутрішні сили суспільства. Характерні особистості унікальні індивідуальні особливості також соціально зумовлені.

З-поміж причин негативних явищ вагоме місце посідають чинники, пов'язані з психічними і соціальними наслідками екстремальних умов праці, що впливають на функціональний стан співробітників. Складність соціально-психологічних ситуацій, у яких доводиться діяти працівникам ОВС, визначає вимоги до їхніх професійних якостей і психологічної готовності [5, с. 64]. Найвиразніше ця проблема постає під час формування професійної діяльності, коли змістом установок стають не тільки предметні обставини провадження діяльності, а й орієнтування на «себе», на «інших», на «загальнолюдські цінності» тощо. Тому нині оптимістичні погляди гуманістів на природу людини як гармонійної і доброї істоти змістилися до думок, що ставлять під сумнів її душевне здоров'я, зрештою, й суспільства загалом [6, р. 10; 7, р. 91; 8, р. 65].

Водночас в умовах розвитку і конструктивних, і деструктивних процесів у нашому суспільстві зростає значення морального і професійно-етичного чинників, які в сучасних умовах стають істотними елементами мотивації службової діяльності, позначаються на ефективності й якості виконання оперативних-службових завдань, тому що на місце колишнього, адміністративно-командного, ідеологізованого впливу на особовий склад приходить переорієнтація правоохоронних органів на соціальне обслуговування суспільства. А за умов морального переконання в соціальній значущості службової діяльності головним стає спонукання до такої діяльності. Відтак професійне виховання стає одним із пріоритетних напрямів формування правосвідомості, загальної та професійної культури співробітника органів поліції.

Отже, формування професійної придатності є організованим процесом цілеспрямованого психологічного і педагогічного впливу на особистість (групу людей), з урахуванням домінуючих у неї (них) мотивів професійного самовдосконалення, в інтересах розвитку професійно важливих якостей і формування бази знань, умінь і навичок, необхідних для ефективної професійної діяльності та професійної соціалізації співробітників Національної поліції.

2. Психологічний супровід у діяльності працівників Національної поліції

Психологічний супровід – це недиригентна форма надання психологічної допомоги, спрямована на підсилення, вдосконалення, розвиток, самороз-

виток самосвідомості особистості, допомоги, яка активізує механізми саморозвитку й власні ресурси людини; цілісний, безперервний процес вивчення, аналізу, розвитку й корекції пізнавальних, мотиваційних, емоційно-вольових процесів особистості, яка є суб'єктом супроводу; система заходів професійного психолога, що спрямована на створення умов для успішної діяльності та розвитку особистості на різних етапах онтогенезу [9, с. 50].

За змістом психологічний супровід охоплює: обґрунтування кваліфікаційних вимог; професійну орієнтацію; професійний психологічний відбір; професійну адаптацію, професійну підготовку; нормативно-правовий супровід; інформаційний супровід; контроль за цим процесом і його результатами. Співробітник органів поліції повинен мати, крім загальноприйнятих професійно важливих якостей, розвинену мотивацію професійного самовдосконалення, а також високу вербальну креативність.

Усе це передбачає наявність в особового складу Національної поліції таких професійно важливих якостей: твердість і рішучість, витримка, сміливість; психологічна й емоційно-вольова стійкість під час виконання бойових завдань в умовах небезпеки і раптово мінливої обстановки; відповідальність за своєчасне виконання поставленого завдання, дотримання законності, правомірне застосування зброї та спеціальних засобів, дотримання заходів безпеки, військової дисципліни; тактовність у роботі з громадянами. У процесі виконання службових завдань з охорони важливих державних об'єктів і забезпечення правопорядку таким співробітником не обійтися без психологічної готовності до діяльності в екстремальних ситуаціях; самостійності; швидкості в оцінці обстановки і здатності діяти на випередження; здатності швидко орієнтуватися в нових умовах; рішучості та холоднокрівності в діях у складній обстановці.

Отже, першоважливе місце посідають функції психологічної готовності фахівця, його нервово-психічна й емоційно-вольова стійкість, а також фізична працездатність, які дають змогу йому оптимально виконати поставлене завдання. У цьому випадку значення конкретних психологічних особливостей людини Д. В. Малеев вбачає у забезпеченні її надійності, що визначається багатьма чинниками, насамперед характером професійної діяльності, її вимогами до рівня професійної придатності суб'єкта праці й відтак до сукупності його ознак, якостей, їх індивідуальної своєрідності та неповторності в рівні розвитку, міри актуалізації, взаємної компенсації тощо. Можна передбачити, що деякі із цих психологічних характеристик (темперамент, когнітивні стилі, особистісна тривож-

ність тощо) вказують на схильність до прояву високої або низької надійності, інші, скажімо, активаційні, стимулювальні (відповідальність, акуратність, професійна спрямованість, воля тощо), формують певний стиль й організацію діяльності, а ще інші якості та процеси (сприйняття, пам'ять, мислення, перетворення інформації, ухвалення рішень, психомоторика, емоційна реактивність тощо) безпосередньо регулюють, визначають характер конкретних дій, їх нормативні або помилкові вияви. Оцінка й дослідження особистісної надійності неможливі без розкриття ролі суб'єктної активності, впливу на діяльність особистості, її переживань, структури смислів і ціннісних пріоритетів, що реалізуються в праці [10].

На другому місці є вплив специфічних емоціогенних факторів на діяльність співробітників Національної поліції. З-поміж них провідна роль належить таким інформаційно-семантичним чинникам, як висока відповідальність, брак актуальної інформації, дефіцит часу. Саме вони зумовлюють підвищені вимоги до професійно важливих психологічних якостей фахівців.

Особа з низьким рівнем інтелектуальних здібностей, повільною реакцією та неаналітичним складом розуму не зможе успішно виконувати свої службові обов'язки і зробить чимало непоправних помилок, які можуть коштувати їй здоров'я, а то й життя. Щобільше, виконання службових завдань працівниками поліції зазвичай пов'язане з людським фактором, тобто з потребами, прагненнями, бажаннями, відчуттями, індивідуальними особливостями громадян – усім, що перебуває у сфері відносин «людина – людина» [11, с. 23]. З огляду на це очевидною є й важливість ретельного відбору кандидатів на службу в органи поліції.

3. Психофізичні критерії надійності працівників Національної поліції

Широке впровадження сучасних видів зброї й бойової техніки кардинально змінює характер праці та структуру діяльності співробітників цих органів. У боротьбі за законність працівник поліції, застосовуючи вогнепальну зброю, повинен не тільки дотримуватися чинних правових вимог, а й дбати про правопорушника. Зухвала, агресивна дія злочинця може спонукати працівника поліції до порушення встановленої юридичної процедури щодо застосування зброї. Проте, оцінивши ступінь суспільної небезпеки, визначивши доцільність примусу та вдаючись до активної протидії, працівник поліції передусім повинен уникнути емоційного реагування на ситуацію, що виникла. Також на законність впливає вміння ухилитися від

зіткнення в невіддільних умовах, де порушено так званий баланс сил. Нерівні умови (наприклад, кількість озброєних працівників поліції значно перевищує кількість правопорушників) та примітивна тактика щодо припинення злочинних дій призводять до порушення законності. Сюди можна віднести й небажання надати першу медичну допомогу пораненому, вступ у фізичне протиборство зі зброєю в руках, унаслідок чого нею оволодіває злочинець, тощо. Головне – внутрішнє переконання в доцільності збройного розв'язання конфліктної ситуації як необхідної умови правомірного встановлення справедливості [12, с. 111].

Діяльність особового складу Національної поліції пов'язана з впливом на людину значних фізичних, нервово-психічних, психологічних навантажень. Для вирішення основних завдань і функцій цієї структури потрібно, щоб кандидат на проходження служби відповідав неординарним вимогам, оскільки служба вимагає постійної активності, фізичної і психологічної витривалості, динамічності, рішучості, здатності протистояти противникові, не розгубитися в тій чи іншій ситуації тощо.

Варто зазначити, що діяльність у бойовій обстановці пов'язана з ризиком і небезпекою для життя, перебігає в умовах протиборства й агресивності з боку противника і вимагає спритності, фізичної сили й емоційної стійкості. Отже, професійна діяльність співробітників Національної поліції висуває підвищені вимоги до рівня фізичної підготовки й особистісних психологічних якостей фахівців, тому необхідно їх оцінювати в кандидатів. На жаль, доводиться констатувати, що психологічні критерії оцінки професійної придатності напрацьовані недостатньо. Тому профвідбір цієї категорії фахівців здійснюється без урахування специфічних вимог, що висуваються до їхніх професійно важливих психологічних якостей. Учені-правознавці зауважують на певні труднощі, пов'язані з використанням наявного кадрового і наукового потенціалу служби, що досі не відповідає сучасним потребам системи МВС України та чинним міжнародним стандартам. Так, проблеми, наявні у сфері адміністративно-правового регулювання розвитку служби психологічного забезпечення органів поліції, негативно впливають на ефективність їхньої діяльності й імідж у суспільстві. Вирішення цих проблем вимагає застосування науково обґрунтованих підходів, а також використання відповідного досвіду роботи, що напрацьований у поліцейських системах зарубіжних держав [13, с. 52]. Тут варто враховувати позитивний досвід діяльності поліції деяких країн Європи і США.

Із цією метою варто окреслити етапи професійного відбору для служби в органи поліції, на кожному з яких ухвалювати рішення про придатність кандидатів до служби. Перший етап – соціально-професійний, що передбачає визначення відповідності кандидата на службу певним нормативним вимогам. Так, кандидат повинен бути громадянином України, який досяг 18-річного віку, мати закінчену середню, середньо-спеціальну або вищу освіту, не мати судимості і компрометуючих зв'язків, а також мати позитивну характеристику з попереднього місця роботи або навчання. Водночас варто зважати на його бажання (мотивацію) до проходження служби в цих підрозділах, а також громадянську позицію й інтереси. Цей етап відбору мають проводити працівники кадрового апарату.

Другим етапом професійного відбору є медичний відбір. Він охоплює вивчення соматичного, психічного здоров'я та фізичного розвитку кандидата.

Третій етап – оцінка фізичної підготовленості й витривалості кандидатів на службу в Національну поліцію.

Четвертий етап профвідбору – психодіагностичне обстеження, яке має передбачати дослідження психологічних, психофізіологічних якостей, характеристик кандидата на службу на відповідність тим вимогам, які висуває професійна діяльність правоохоронних структур. Цей етап відбору здійснюють психологи, психофізіологи, психіатри. На жаль, профвідбір цієї категорії кандидатів здійснюється без урахування специфічних вимог, що висуваються до професійно важливих психофізіологічних і психологічних якостей кандидатів, оскільки немає критеріїв оцінки професійної придатності до служби в Національну поліцію.

Висновки

Співробітникам Національної поліції важливо розуміти психологію злочинця, мотивацію його протиправних дій, чи свідомо він учиняв злочин, чи, можливо, цьому сприяв збіг обставин або ж хвороба. Адже злочин може бути

скоєний у стані афекту, гострої матеріальної потреби, моральної залежності, випадково або після ретельної підготовки. Зовсім в інших умовах перебуває оперативний працівник, який повинен діяти, реагувати на злочин одразу. Відповідно, необхідно враховувати, що на формування психології особи злочинця впливають соціальні (зовнішні), побутові, генетичні та колективні фактори. Оперативний працівник повинен також досконало знати психологію потерпілого, яка залежить від характеру злочину, жертвою якого він став; його особистості; загального рівня його освіти; громадської оцінки скоєного злочину; культури особи; матеріальної і моральної шкоди; фізичного збитку тощо.

Під час спілкування з потерпілим працівник Національної поліції має виражати впевненість у справедливому розслідуванні, бути гарантом дотримання прав потерпілого, поводитися чуйно, делікатно, щоб завоювати його довіру. З огляду на це діяльність Національної поліції має формуватися на новітніх досягненнях психологічної науки з метою посилення протидії злочинності, забезпечення профілактичних заходів щодо деструктивних психологічних явищ, зокрема професійної деформації.

Одним із способів поліпшення роботи Національної поліції, на нашу думку, може бути організація навчально-методичних семінарів для працівників відділень психологічного супроводу оперативно-службової діяльності за участю науковців відповідного профілю. Тому перспективи розвитку психологічних знань і навичок органів поліції ми вбачаємо в їх застосуванні у підготовці психологічних портретів, використанні поліграфів, переговорній діяльності під час проведення оперативно-розшукових заходів тощо. Не варто забувати і про оновлення методичної бази, використання сучасних стандартизованих методик у різних напрямках своєї діяльності. Важливо також продовжувати роботу над вдосконаленням нормативно-правової бази діяльності психологічної служби цих органів.

Список використаних джерел

1. Борисюк О. М. Особливості професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна; гол. ред. М. М. Цимбалюк. Львів: ЛьвДУВС, 2012. Вип. 2 (1). С. 211–221.
2. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. К.: Ніка-Центр, 2006. 580 с.
3. Про затвердження Концепції психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України: рішення колегії МВС України № 2 км/2 від 03.02.1997.
4. Баумейстер А. О. Філософія права. Вінниця: О. Власюк, 2007. 224 с.
5. Гуменюк Л. Й., Сулятицький І. В. Психологія професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 648 с.
6. Brunner E. The Scandal of Christianini. Philadelphia, 1950. P. 10.
7. Thomas G. F. Christian Ethics and Moral Philosophy. New York, 1955. P. 91.

8. Niebuhr R. Faith and History. London, 1949. P 65.
9. Бойко-Бузіль Ю. Ю. Психологічний супровід професійної діяльності керівників органів і підрозділів МВС України. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. С. 47–57.
10. Малєєв Д. В. Психологічні чинники надійності професійної діяльності персоналу ОВС. *Фундаментальні та прикладні дослідження в практиках ведучих наукових шкіл*. 2016. № 1 (13).
11. Борець Т. О. Психологічний супровід в діяльності працівників правоохоронних органів. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів*: матер. круглого столу (м. Кривий Ріг, 10 лют. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 23–28.
12. Рабінович П. М., Добрянський С. П., Гудима Д. А., Гришук О. В., Дудаш Т. І. Філософія права: проблеми та підходи. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 290 с.
13. Горбенко Д. А. Особливості психологічної служби ОВС України. Тенденції розвитку. *Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів*: матер. круглого столу (м. Кривий Ріг, 10 лют. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 51–54.

References

1. Borysjuk, O. M. (2012). Osoblyvosti profesijnoi dijajnosti pracivnykiv orghaniv vnutrishnikh sprav [Peculiarities of professional activity of employees of internal affairs bodies]. *Naukovyj visnyk Ljvivskjogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav. Serija psykhologichna (Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs. The series is psychological)*. Lviv, 2 (1), 211–221 [in Ukr].
2. Koroljchuk, M. S., & Krajnjuk, V. M. (2006). Socialjno-psykhologichne zabezpechennja dijajnosti v zvyčajnykh ta ekstremal'nykh umovakh [Socio-psychological support of activities in the ordinary and extreme conditions]. Kyiv: Nika-Centr [in Ukr].
3. Pro zatverdzhennja Koncepčiji psykhologichnogho zabezpechennja operatyvno-sluzhbovoji dijajnosti orghaniv i pidrozdiliv vnutrishnikh sprav Ukrajinjy [On Approval of the Concept of Psychological Support for Operational and Service Activities of the Institutions and Divisions of Internal Affairs of Ukraine]: rishennja koleghiji MVS Ukrajinjy № 2 km/2 vid 03.02.1997 [in Ukr].
4. Baumejster, A. O. (2007). Filosofija prava [Philosophy of Law]. Vinnycja: O. Vlasjuk [in Ukr].
5. Ghumenjuk, L. J., & Suljatycykj, I. V. (2011). Psykhologhija profesijnoi dijajnosti pracivnykiv orghaniv vnutrishnikh sprav [Psychology of professional activity of employees of the bodies of internal affairs]. Lviv: LjvDUVS [in Ukr].
6. Brunner, E. (1950) The Scandal of Christianini. Philadelphia.
7. Thomas, G. F. (1955) Christian Ethics and Moral Philosophy. New York.
8. Niebuhr, R. (1949) Faith and History. London.
9. Bojko-Buzylj, Ju. Ju. (2015). Psykhologichnyj suprovid profesijnoi dijajnosti kerivnykiv orghaniv i pidrozdiliv MVS Ukrajinjy [Psychological support of professional activity of heads of organs and subdivisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Problemy suchasnoji psykhologhiji (Problems of modern psychology)*, 27, 47–57 [in Ukr].
10. Maljejev, D. V. (2016). Psykhologichni chynnyky nadijnosti profesijnoi dijajnosti personalu OVS [Psychological factors of reliability of professional activity of the personnel of internal sleep agencies]. *Fundamentalnye i prikladnye issledovaniia v praktikakh vedushchikh nauchnykh shkol (Fundamental and applied research in the practices of leading scientific schools)*, 1 (13) [in Ukr].
11. Borecj, T. O. (2017). Psykhologichnyj suprovid v dijajnosti pracivnykiv pravookhoronnykh orghaniv [Psychological support in the work of law enforcement officers]. *Psykhologichni zasady zabezpechennja sluzhbovoji dijajnosti pracivnykiv pravookhoronnykh orghaniv (Psychological principles of ensuring the official activity of law enforcement officers)*. Kryvyj Righ, 23–28 [in Ukr].
12. Rabinovych, P. M., Dobrjanskyj, S. P., Ghudyma, D. A., Ghryshhuk, O. V., & Dudash, T. I. (2005). Filosofija prava: problemy ta pidkhody [Philosophy of Law: Problems and Approaches]. Ljviv: LNU im. I. Franka [in Ukr].
13. Ghorbenko, D. A. (2017). Osoblyvosti psykhologichnoji sluzhby OVS Ukrajinjy. Tendenciji rozvytku [Features of the psychological service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Trends in development]. *Psykhologichni zasady zabezpechennja sluzhbovoji dijajnosti pracivnykiv pravookhoronnykh orghaniv (Psychological bases of ensuring the official activity of law enforcement officers)*. Kryvyj Righ, 51–54 [in Ukr].

Стаття: надійшла до редакції 14.01.2019
прийнята до друку 14.03.2019

The article: is received 14.01.2019
is accepted 14.03.2019

UDK (УДК) 342.112.741.(477)
JEL Classification: K 10; K 23

Бондаренко Вікторія Анатоліївна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

Єсімов Сергій Сергійович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Розкрито теоретичні підходи до визначення принципу взаємодії поліції з громадськістю на партнерських засадах, спрямованого на забезпечення суспільної довіри та підтримки громадянами поліції. Проаналізовано вплив інституту громадської думки про діяльність поліції на ефективність службової діяльності Національної поліції в умовах реформаційних процесів у правоохоронній системі держави. Охарактеризовано *варіанти впливу громадської думки на діяльність органів і підрозділів Національної поліції, підходи, способи її виявлення та формування*. Обґрунтовано потребу *обов'язкового врахування громадської думки при прийнятті нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів Національної поліції*.

Ключові поняття: громадська думка, оцінка діяльності, довіра населення, громадський контроль, Національна поліція.

Bondarenko Viktoriia,

Candidate of Law,
Associate Professor of the Department of foreign languages
and the culture of professional communication
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: qwsrty0304@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2326-4394

Yesimov Serhii,

Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of
administrative and legal disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: esimov_ss@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9327-0071

PUBLIC OPINION AS AN ASSESSMENT CRITERION OF THE NATIONAL POLICE ACTIVITIES

Abstract. From the point of view of system analysis, public opinion is considered as a criterion for assessing the activities of the National Police. The influence of public opinion on the activities of bodies and units of the National Police, approaches, ways of its identification and formation are investigated. The analysis of the influence of public opinion on the police activity as a means of public control was carried out. The ways of compulsory consideration of public opinion during the adoption of normative and legal acts regulating the activities of the National Police bodies are examined. The reform of the internal affairs bodies became a priority task of the state in the context of European integration, as the level of public trust in the militia was extremely

low, and the effectiveness of their activity caused a lot of questions. The adoption of the Law of Ukraine «On the National Police» was an important stage in reforming of law enforcement agencies. The main idea of this normative and legal act was the formation of trust in the National Police bodies, that is, the legal establishment of the partnership model of the relationship between the society and the police. In fact, such a model was reflected in the important principle of police activity, which is the police desire to ensure public trust and support for citizens. The implementation of this principle of the police activity becomes an important task of the law-enforcement system and directly affects the development of all administrative legislation regulating the police activities. Increasing public trust and support is stipulated by the legality of the activity of the law enforcement agency: the legality of the police activity increases the trust of citizens, and the trust of citizens forces the police to act in the legal field. Therefore, it is so important to involve citizens in ensuring this legal regime, its integration into the mechanism of increasing public trust and support of the police.

Key concept: public opinion, assessment of activity, public trust, public control, National Police.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-39-45

Вступ

Реформування органів внутрішніх справ стало пріоритетним завданням держави у контексті європейської інтеграції, оскільки рівень суспільної довіри населення до міліції був вкрай низьким, а ефективність роботи цих органів викликала багато питань. Важливим етапом реформування органів внутрішніх справ стало прийняття Закону України «Про Національну поліцію».

Основною ідеєю цього нормативно-правового акта було формування довіри до органів Національної поліції, тобто юридичне закріплення партнерської моделі взаємовідносин суспільства й органів поліції. Така модель була фактично відображена у важливому принципі діяльності поліції, який полягає у прагненні поліції забезпечувати суспільну довіру та підтримку громадян. Реалізація цього принципу діяльності поліції стає важливим завданням правоохоронної системи та безпосередньо впливає на розвиток адміністративного законодавства, що регулює діяльність Національної поліції.

Проблему довіри населення до діяльності органів державної влади в Україні відображено у працях В. Авер'янова, В. Бакуменка, В. Лугового, В. Князева, М. Коваліва, З. Кісіль, І. Коліушка, В. Ортинського, О. Оболенського, Ю. Сурміна та ін. Наукові розробки торкалися певних аспектів оцінки населенням діяльності органів державної влади, зокрема аналізу законодавчої бази, теорії, методології та практики формування державно-управлінських рішень, проведення адміністративної реформи тощо. Проте проблема оцінки діяльності органів Національної поліції у контексті співпраці з інститутами громадянського суспільства не розглядається у науковій літературі комплексно з позиції системного аналізу, і це вимагає подальших наукових досліджень.

Мета статті – охарактеризувати громадську думку як критерій оцінки діяльності Національної поліції.

1. Громадська думка у контексті діяльності Національної поліції

Громадська думка – це незалежна оцінка громадянами позитивних і негативних аспектів діяльності будь-яких суб'єктів або певних процесів. Вона виникає через певні умови та формується завдяки різним чинникам об'єктивного та суб'єктивного характеру. У механізмі взаємодії суспільства та поліції, спрямованого на забезпечення суспільної довіри та підтримки громадянами поліції, необхідно розглянути інститут громадської думки про діяльність поліції.

Зміст поняття «громадська думка» визначається як сукупність поширених у суспільстві, в окремих соціальних групах суджень, в яких виражається оцінка фактів, подій суспільного життя та ставлення людей до цих явищ. Якщо суспільну свідомість можна розуміти як сукупність теорій, ідей, поглядів, що відображають реальне суспільне буття, історичний процес у певному часовому інтервалі, то громадська думка – це статистичний зріз суспільної свідомості, обмежений часом для отримання даних.

Поняття «громадська думка» використовується у двох сенсах: думка, яку підтримує реальна кількість людей, представники певної соціальної групи та субкультури у суспільстві; думка, яка домінує серед усіх представників громадськості.

О. Морщакова відзначала, що проблематика громадської думки завжди узгоджувалася з питаннями політики, права, законів управління [1, с. 85]. Як тільки заговорили про демократію, звернулися до пошуків кращої форми правління, одночасно стали говорити про громадську думку, розглядаючи опору та основу розумного владарювання. Громадянське суспільство розвивається в контексті конфліктних ситуацій, оскільки охоплює багато соціальних верств населення, яким властиві особисті, корпоративні та суспільні інтереси. У межах названих інститутів у сфері державного управління

виникають зіткнення інтересів через пріоритети різних цінностей. Конфлікти можуть бути ситуаційними та короткочасними, стійкими та тривалими. Однак правильно організований моніторинг і діагностика соціальних процесів явно недооцінюються, і соціальні чинники майже не потрапляють в осередок прогнозованих оцінок соціально-економічного розвитку, що призводить до загострення суперечностей у суспільстві.

Призначення моніторингу громадської думки найбільш чітко визначено Т. Крушельницькою і Є. Ралдугіним. На їх думку, головне завдання громадського моніторингу влади – отримання вірогідної, повної, об'єктивної та своєчасної інформації, системний аналіз та оцінка з метою підготовки умов для вироблення пропозицій і прийняття рішень щодо формування й реалізації державної політики з важливих соціально-економічних проблем [2, с. 248].

У Законі України «Про Національну поліцію» № 580-VIII (частина 3 статті 11) від 2 липня 2015 року закріплено, що громадська думка є основним критерієм оцінки діяльності поліції. З огляду на це вчені зробили спроби сформулювати поняття «громадської думки про Національну поліцію», розкрити зміст і механізм її застосування.

З погляду С. Суботи, за допомогою громадської думки щодня здійснюється оцінка дій та рішень і окремих поліцейських, і органів внутрішніх справ загалом. Залежно від результатів діяльності ця оцінка може бути позитивною, негативною або нейтральною. На оцінку впливають відповідність діяльності поліції загальноприйнятим цінностям, інтересам і соціальній установці [3, с. 60].

Як вважає Т. Гаврилюк, громадська думка – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних елементів, багато в чому заснована не на реальних показниках, а на очікуваннях, психологічних конструктах. Через це криза довіри, у контексті дослідження «Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004–2017 рр.)» (оціночна кількість людей, які ставали жертвами навмисного завдання працівниками поліції побиття, страждань чи катувань [4, с. 7]), що має риси стійкості у більшості громадян, суттєво впливає на точність і адекватність сприйняття діяльності поліції населенням. У такій ситуації всі звершення будуть оцінюватися скептично та сприйматися як приписки, а негативні ситуації поширюватися. Значну роль відіграють засоби масової інформації, які докладають максимальних зусиль для утримання негативу в центрі уваги громадськості. Поліція, як і інші органи державної влади, завжди перебуватиме під пильним наглядом громадськості.

Висвітлення в засобах масової інформації одиначної ситуації з порушенням прав і свобод громадян може привести до подальшої сваволі. Неефективна робота Національної поліції зі засобами масової інформації є не проблемою громадян, що викликає недовіру, а органів Національної поліції, які повинні вести системну й ефективну роботу в цій галузі, щоб сформувати позитивну громадську думку про діяльність поліції.

А. Кубаєнко пропонує розуміти під громадською думкою про Національну поліцію форму суспільної свідомості, в якій виявляється ставлення різних груп людей до діяльності поліції і оцінка діяльності, що виникає з урахуванням індивідуальних характеристик респондентів під впливом факторів зовнішнього середовища, реалізує контрольну, директивну й номенклатурну функції та впливає на державне управління в сфері внутрішніх справ [5, с. 111–112].

Зміст цієї діяльності визначається як публічна інформаційна діяльність органів державної влади, спрямована на створення довірчих відносин між громадянами та поліцією, формування об'єктивної оцінки діяльності за допомогою повного та достовірного інформування про результати правоохоронної роботи. Водночас громадська думка про Національну поліцію є своєрідною формою громадського контролю діяльності поліції.

В. Рябошапка вказує на те, що виявити реальний рівень довіри народу до Національної поліції доволі складно. Хоча б тому, що дані досліджень різних соціологічних центрів значно відрізняються [6].

Громадська думка виконує не тільки інформаційно-оцінну функцію (оскільки оцінка населенням правоохоронних послуг є одним із важливих показників результативності діяльності), але й виступає в ролі засобу громадського контролю.

Моніторинг громадської думки про діяльність поліції цілком може розглядатися як спеціальна форма громадського контролю за діяльністю поліції. Неоціненним резервом у підвищенні ефективності діяльності поліції є постійний моніторинг громадської думки. Якісна оцінка діяльності органів Національної поліції дає змогу виявити проблеми в діяльності, що вимагають реагування в організаційному плані. Покладаючись на громадську думку, ми отримаємо потужний об'єктивний інструмент оцінки діяльності поліції. Тільки відкритий діалог з громадянським суспільством здатний привести до того, що поліція сприйматиме конструктивні пропозиції населення щодо оптимізації діяльності. Відповідно, вивчення громадської думки

сьогодні є важливим, адже дає змогу поліпшити діяльність поліції.

І. Охріменко, розглядаючи функцію моніторингу громадської думки про Національну поліцію, стверджує, що думка громадян про роботу правоохоронних органів дозволяє встановити якість й ефективність прийнятих Національною поліцією заходів щодо запобігання та протидії злочинним й іншим протиправним посяганням на права, свободи, особисті та майнові інтереси громадян, визначити рівень довіри громадян, ступінь сприйняття криміногенної обстановки з урахуванням особливостей та соціально-економічного становища регіону [7, с. 141].

Досліджуючи функції управління, М. Ковалів, З. Кісіль, В. Ортинський наголошують, що систематичне вивчення громадської думки дає можливість повною мірою використовувати в управлінській практиці його оцінку, аналітичну, консультативну та регулятивну функції [8, с. 18]. У цьому разі громадська думка може використовуватися як один з основних критеріїв офіційної оцінки діяльності поліції, яка обслуговує населення певної території.

У контексті дослідження критеріїв ефективності діяльності патрульної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, Р. Пилипів відзначає, що громадська думка громадян України про Національну поліцію є одним із головних критеріїв оцінки її діяльності. Водночас автор зазначає, що якщо говорити про рівень довіри населення до роботи поліції як основний показник ефективності, то це доволі абстрактний критерій. Крім того, залишається незрозумілим його остаточний зміст (наповнення) [9, с. 200].

Дані соціологічних досліджень мають встановити зворотний зв'язок із громадянами, не допускати порушень закону, різних зловживань службовими обов'язками з боку поліцейських. Окрім того, важливим чинником є необхідність врахування потреб та очікувань людей щодо діяльності поліцейських.

У ситуації апеляції до громадської думки, безумовно, мають висуватися підвищені вимоги до якості інформації, на основі якої формується суспільна оцінка діяльності поліції. Аналіз громадської думки є невід'ємною умовою існування правової демократичної держави. За його допомогою необхідно управляти функціонуванням різних соціальних інститутів, зокрема і поліцією. Практичні аспекти вивчення громадської думки можуть принести чималу користь суспільству та зробити значний внесок у розвиток соціальних інститутів, зокрема в процес оптимізації діяльності поліції.

Потрібно зазначити, що деякі автори пропонують перелік заходів, які дають змогу поліпшити суспільну думку про Національну поліцію. Наприклад, публікація актуальних матеріалів і репортажів про заходи, що проводяться органами Національної поліції, створення соціальної реклами правоохоронної діяльності, висвітлення у засобах масової інформації діяльності співробітників правоохоронних органів, виступ керівників органів і підрозділів Національної поліції в трудових колективах і зборах громадськості, виготовлення друкованої продукції інформаційно-профілактичного характеру тощо.

2. Рівень довіри населення як основний критерій оцінки ефективності діяльності органів Національної поліції

У науковій літературі трапляються критичні судження щодо використання громадської думки при оцінці діяльності поліції. Проблема дієвого й ефективного використання громадської думки в практиці управління органами внутрішніх справ складна, багатогранна та суперечлива. Вона вимагає постійної уваги та подальшого вивчення. Необхідно усвідомити те, що соціологія не вирішує практичних проблем. Навіть ретельно розроблені практичні рекомендації залишаться науковим казусом, якщо не буде практичних дій.

У зауваженнях до Проекту Закону «Про Національну поліцію», підготовлених експертами Національної громадської платформи «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність», та Правозахисного порядку денного, вказується, що рівень довіри населення до Національної поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції. Довіра – доволі складний показник, який не завжди залежить від діяльності, через що не може бути головним фактором оцінки діяльності. Пропонується термін «рівень довіри» замінити терміном «Думка населення про діяльність ...» [9].

У зазначеному контексті необхідно постійно інформувати населення про результати соціологічних досліджень, що проводяться з питань взаємовідносин суспільства та поліції, щоб населення знало, що його думку не тільки враховують, але й активно застосовують. Унаслідок цього підвищується самооцінка населення, правова активність, підтримка та допомога поліції у різних формах взаємодії.

Учені сумніваються в необхідності й ефективності вивчення громадської думки про діяльність поліції силами самої поліції.

Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 року передба-

чає вивчення громадської думки про діяльність поліції незалежними соціологічними організаціями за допомогою проведення тендера згідно з Законом України «Про публічні закупівлі» № 922-VIII від 25 грудня 2015 року [10].

Аналіз зазначених поглядів юристів і соціологів дає змогу зробити висновок про багаточинність громадської думки про Національну поліцію: по-перше, моніторинг громадської думки про Національну поліцію може розглядатися як своєрідна ефективна форма громадського контролю; по-друге, опитування громадської думки дозволяють встановити постійний взаємозв'язок між населенням і поліцією; по-третє, громадська думка про Національну поліцію розглядається як критерій оцінки ефективності діяльності поліції; по-четверте, громадська думка дає змогу виявити суттєві проблеми в діяльності поліції й усунути порушення законності та зловживання поліцейськими; по-п'яте, є взаємозв'язок між громадською думкою, суспільною довірою та підтримкою громадянами поліції.

Водночас у законодавстві України відсутні норми, що вказують на можливі варіанти дій при оцінці громадської думки, зокрема при позитивній або негативній громадській думці. Як показує історичний досвід у цій сфері, отримання результатів громадської думки про міліцію (Національну поліцію) мало вкрай слабку правову регламентацію та носило здебільшого відомчий (закритий) характер.

Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 року встановив обов'язок здійснювати постійний моніторинг громадської думки про діяльність поліції та моніторинг взаємодії поліції з інститутами громадянського суспільства. Результати зазначеного моніторингу регулярно мають доводитися до відома державних органів і органів місцевого самоврядування, громадян через засоби масової інформації та інформаційно-телекомунікаційну мережу Інтернет.

Постійний моніторинг громадської думки про діяльність поліції – це форма організації проведення соціологічних досліджень, що забезпечують постійне отримання інформації, яка відображає думку населення про діяльність поліції та чинники, які впливають на її формування. Результати вивчення думки населення про Національну поліцію зафіксовані в друкованих й електронних виданнях у вигляді узагальненої або структурованої соціологічної інформації.

Робота з проведення досліджень думки населення про діяльність поліції в окремих районах України – це науково-дослідницька робота, проведена з метою деталізації результа-

тів опитування думки населення про діяльність поліції для виявлення та аналізу чинників, що впливають на формування оцінки ефективності роботи поліції на території певного адміністративно-територіального утворення.

Суспільна довіра та підтримка громадян має забезпечуватися за допомогою механізму моніторингу громадської думки про діяльність поліції. Якщо прозорість і достовірність моніторингу не може бути забезпечена, то навряд чи можна говорити, що цей правовий механізм сприятиме підвищенню суспільної довіри до поліції та забезпечуватиме належну підтримку правоохоронних структур з боку громадян. Низка вчених відзначає відсутність універсальності та практичності при проведенні досліджень з оцінки громадської думки про діяльність поліції, що здійснюється різними соціологічними установами (ГО «Харківський інститут соціологічних досліджень», Київський міжнародний інститут соціології, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, соціологічна служба Центру Разумкова, *Компанія* ТОВ «Тейлор Нельсон Софрез Україна» (*TNS* в Україні) [5; 11; 12].

Постанова Кабінету Міністрів України Про Затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції № 58 від 7 лютого 2018 року [13] визначає питання, за якими проводиться дослідження рівня довіри відповідно до повноважень Національної поліції, встановлених Законом України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 року; ступінь репрезентативності соціальних груп населення. Однак за 2018 рік жодного нормативно-правового акта щодо визначення зазначених питань МВС України не видало. Анкети мають коректуватися виключно з урахуванням потреб органів Національної поліції та населення. Водночас повинні залишитися стандартні питання для порівняння параметрів у тимчасовому інтервалі.

Практичність опитувань громадської думки означає, що результати мають в обов'язковому порядку враховуватися в роботі поліції. Заразом до громадськості в обов'язковому порядку повинна бути доведена інформація, як враховуються результати моніторингу громадської думки населення про діяльність поліції.

Відповідно до Закону «Про Національну поліцію» громадська думка є критерієм оцінки діяльності поліції, а, отже, органи Національної поліції мають бути безпосередньо зацікавлені в результатах оцінки. У законодавстві повинні бути визначені чіткі механізми, що передбачають незалежний контроль за проведенням моніторингу громадської думки за діяльністю поліції.

Висновки

Громадська думка про діяльність поліції є важливим критерієм в оцінці її діяльності, що дає можливість активізувати комунікацію між населенням і поліцією, діагностувати проблеми в діяльності поліції, своєчасно вжити заходів щодо їх подолання та усунення. Облік громадської думки про діяльність поліції є важливою формою спеціального громадського контролю за діяльністю Національної поліції, що дає змогу встановити постійний взаємозв'язок між населенням і поліцією, виявити суттєві проблеми в діяльності поліції й усунути порушення законності та зловживання поліцейських. Це забезпечує необхідний рівень суспільної довіри та підтримки громадянами поліції. Результати моніторингу громадської думки про діяльність поліції можуть розглядатися як офіційна оцінка діяльності поліції

тільки в разі офіційного опублікування у відкритих джерелах.

Підвищення суспільної довіри та підтримки громадянами поліції зумовлене законністю діяльності цього правоохоронного органу: законність діяльності поліції підвищує довіру громадян, а довіра громадян змушує поліцію діяти в правовому полі. Тому важливо залучати громадян до забезпечення цього правового режиму, механізму підвищення суспільної довіри та підтримки громадянами поліції. Пропонується розробити та прийняти Закон «Про громадський контроль діяльності поліції» з метою оптимізації нормативно-правового регулювання громадського контролю за діяльністю поліції, у якому потрібно визначити об'єкт регулювання, принципи, цілі, завдання, об'єкт контролю, суб'єкт, форми, процедури громадського контролю.

Список використаних джерел

1. Моршчак О. Громадська думка в системі інформаційних процесів в Україні. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 84–92.
2. Крушельницька Т., Ралдугін Є. Деякі аспекти моніторингу діяльності органів державної влади щодо співпраці з інститутами громадянського суспільства в Україні. *Вісник Національної академії державного управління*. 2009. Вип. 1. С. 245–257.
3. Субота С. І. Довіра населення як критерій оцінювання ефективності діяльності Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 31. С. 59–62.
4. Гаврилук Т. Довіра до міліції як передумова та результат її ефективної діяльності. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 66–73.
5. Кобзін Д., Черноусов А., Коренева К., Колоколова М. Моніторинг незаконного насильства в поліції України (2004–2017 рр.). Х.: Харківський інститут соціальних досліджень. 2018. 101 с.
6. Кубаєнко А. Формування суспільної довіри та підтримки громадян в умовах створення Національної поліції України. URL: http://vjhr.sk/archive/2017_2/part_2/19.pdf
7. Охріменко І. Оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів національної поліції України: погляд на проблему. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 139–144.
8. Ортинський В. Л., Кісіль З. Р., Ковалів М. В. Основи управління в органах внутрішніх справ: наочний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 190 с.
9. Зауваження до Проекту Закону «Про Національну поліцію». Підготовлено експертами Національної громадської платформи «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність» та Правозахисного порядку денного. URL: <http://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2013/07/zakon-policiya.pdf>
10. Про публічні закупівлі: Закон України № 922-VIII від 25.12.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 9. Ст. 89.
11. Довіра громадян України до суспільних інститутів. Центр Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf
12. Довіра соціальним інституціям. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678>
13. Про Затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України № 58 від 07.02.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF>
14. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
15. Рябошапко В. Примус до реформи: чого домоглася поліція України за два роки роботи. URL: https://narodna-pravda.ua/2017/08/04/prymus-do-reformy-chogo-domoglasya-politsiya-ukrayiny-za-dva-roky-roboty/?fb_comment

References

1. Morshchakova, O. (2005). Hromadska dumka v systemi informatsiinykh protsesiv v Ukraini [Public Opinion in the Information Processes System in Ukraine]. *Psykhohohiia i suspilstvo (Psychology and Society)*, 4, 84–92 [in Ukr.].
2. Krushelnytska, T., & Ralduhin, Ye. (2009). Deiaki aspekty monitorynhu diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady shchodo spivpratsi z instytutamy hromadianskoho suspilstva v Ukraini [Some aspects of monitoring of the

- activity of public authorities regarding cooperation with civil society institutes in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia (Bulletin of the National Academy of Public Administration)*, 1, 245–257 [in Ukr.].
3. Subota, S. I. (2018). Dovira naseleennia yak kryterii otsiniuvannia efektyvnosti diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Public trust as a criterion for assessing the effectiveness of the activities of the National Police of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (Scientific Herald of the International Humanitarian University)*, 31, 59–62 [in Ukr.].
 4. Havryliuk, T. (2010). Dovira do militsii yak peredumova ta rezultat yii efektyvnoi diialnosti [Trust in the police as a prerequisite and the result of its effective activity]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS (Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs)*, 2 (14), 66–73 [in Ukr.].
 5. Kobzin, D., Chernousov, A., Koreneva, K., & Kolokolova, M. (2018). Monitorinh nezakonnoho nasylstva v politsii Ukrainy (2004–2017 rr.) [Monitoring of Illegal Violence in Police of Ukraine (2004–2017)]. Kharkiv: Kharkiv Institute for Social Research [in Ukr.].
 6. Kubaenko, A. (2017). Formuvannia suspilnoi doviry ta pidtrymky hromadian v umovakh stvorennia Natsionalnoi politsii Ukrainy [Formation of public trust and support of citizens in the conditions of creation of the National Police of Ukraine]. Retrieved from http://vjhr.sk/archive/2017_2/part_2/19.pdf [in Ukr.].
 7. Okhrimenko, I. (2016). Otsinka efektyvnosti diialnosti orhaniv i pidrozdiliv natsionalnoi politsii Ukrainy: pohliad na problemu [Evaluation of the effectiveness of the bodies and units of the National Police of Ukraine: a view of the problem]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo (Entrepreneurship, economy and law)*, 11, 139–144 [in Ukr.].
 8. Ortynskyi, V. L., Kisil, Z. R., & Kovaliv, M. V. (2007). *Osnovy upravlinnia v orhanakh vnutrishnikh sprav: naochnyi posibnyk* [The principles of governance in the internal affairs bodies: a visual guide]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukr.].
 9. Zauvazhennia do proektu zakonu «Pro natsionalnu politsiiu». (2013). Pidhotovleno ekspertamy Natsionalnoi hromadskoi platformy «Reformuiemo MVS: prozorist ta vidpovidalnist» ta Pravozakhysnoho poriadku dennoho [Remarks to the draft law «On the National Police». Prepared by the experts of the National Public Platform «Reform the Ministry of Internal Affairs: Transparency and Responsibility» and the Human Rights-Protective Agenda]. Retrieved from <http://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2013/07/zakon-policiya.pdf> [in Ukr.].
 10. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy No. 922-VIII vid 25.12.2015 r. [On Public Procurement: the Law of Ukraine No. 922-VIII of 25 December, 2015]. (2016). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 9, 89 [in Ukr.].
 11. Dovira hromadian Ukrainy do suspilnykh instytutiv [The trust of Ukrainian citizens in public institutions]. (2018). Tsentrazumkova [Razumkov Center]. Retrieved from http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2018_06_press_release_ua.pdf [in Ukr.].
 12. Dovira sotsialnym instyutysiam [Trust in social institutions] (2017). Kiev International Institute of Sociology. Retrieved from <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=678> [in Ukr.].
 13. Pro Zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky rivnia doviry naseleennia do Natsionalnoi politsii : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 58 vid 07.02.2018 r. [On the approval of the procedure for conducting an assessment of the level of public trust in the National Police: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 58 of February 7, 2018]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF> [in Ukr.].
 14. Pro Natsionalnu politsii: Zakon Ukrainy No. 580-VIII vid 02.07.2015 r. [On the National Police: the Law of Ukraine No. 580-VIII of July 02, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 40–41, 379 [in Ukr.].
 15. Riaboshapko, V. (2017). Prymus do reformy: choho domohlasia politsiia Ukrainy za dva roky roboty [Force to reform: what the Ukrainian police did during two years of activity]. Retrieved from https://narodna-pravda.ua/2017/08/04/prymus-do-reformy-chogo-domoglasia-politsiya-ukrayiny-za-dva-roky-roboty/?fb_comment_ [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 12.01.2019
прийнята до друку 06.03.2019

The article: is received 12.01.2019
is accepted 06.03.2019

Розділ 2

Проблеми юридичної практики

Chapter 2

Problems of Juridical Practice

UDC (УДК) 342.7-049.5](477): 355.48 (470+57):477)«2014/...»

Ряшко Олена Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: olena_ryashko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5550-5223

Коваль Ігор Мирославович,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
Навчально-наукового Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»
e-mail: kim201@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5332-6958

Коваль Марія Мирославівна,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»
e-mail: kovalmr@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1830-7003

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Серед проблем, які актуальні для України, – агресивна політика російського державного керівництва проти нашої країни, сутність якої полягає у тотальному руйнуванні економічної, соціальної структури суспільства, матеріально-технічної та цивільної інфраструктури України, знищення її військово-економічного потенціалу, а в перспективі анексії її території й ліквідації як суверенної незалежної держави.

Виборовши незалежність у складних політико-економічних, соціальних умовах, Україна розбудовує демократичну, незалежну соціальну державу. Виконання цієї важливої місії є актуальним, оскільки Україна проводить миролюбну цілеспрямовану політику щодо входження до єдиного правового простору розвинутих країн світу. Після проголошення незалежності України і її орієнтації на європейські демократичні, політико-правові, економічні, соціальні цінності, прагнення входження в ЄС та НАТО російське керівництво сприйняло як чинник, що може негативно вплинути на великодержавну стратегічну політику Кремля, в якій важливе місце посідає месіанська роль спасіння цивілізації під егідою великої і неподільної Росії. Країни, які не підтримують ці ідеї або відкрито їх відкидають, кремлівське керівництво зараховує до ворожих, з якими слід вести боротьбу у всіх напрямках.

Агресивне вторгнення Російської Федерації на законну територію України на практиці призвело до порушення її територіальної цілісності і суверенітету. Захопивши Крим, вона розпочала активну діяльність особливо в Донецькій і Луганській областях, щоб від'єднати ці законні території від України. Всі ці антиукраїнські дії з боку агресора спрямовані на створення і функціонування на території України незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах своєї геополітичної стратегії. З цією метою почали так звану «гібридну війну». В умовах порушення територіальної цілісності та державного суверенітету порушені права та безпека десятків сотень і тисяч людей.

Зауважимо, що більшість населення Сходу України, яке перебуває на території воєнних дій, позбавлено всіх прав людини, насамперед права на життя. Боячись за своє життя, люди змушені залишати власні будинки, свою господарку й тікати в інші області України. Потік біженців постійно зростає, на жаль, кількість загинлих і воїнів АТО, що захищають Батьківщину, і цивільного населення в зоні АТО постійно збільшується. В умовах бойових дій агресивного вторгнення і розв'язання «гібридної війни» перед Україною постала важлива проблема захисту своєї незалежності, суверенітету, демократичних і національних цінностей, і насамперед захист безпеки людини і громадянина. У цьому аспекті на державу лягає велика відповідальність щодо захисту прав і безпеки кожної людини і громадянина.

Ключові поняття: Україна, держава, політика, право, безпека, закон, людина, агресія, злочин, війна.

Ryashko Olena,

Candidate of Law,
Associate Professor, Department
of Criminal Procedure and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: olena_ryashko@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5550-5223

Koval Igor,

Candidate of Law, Associate Professor,
Department of Theory and Philosophy of Law
Institute of Law and Psychology of the
National University «Lviv Polytechnic»
e-mail: kim201@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5332-6958

Koval Maria,

Candidate of Law, Associate Professor of the
Department of Criminal Law and Processes
Institute of Law and Psychology of the
National University «Lviv Polytechnic»
e-mail: kovalmr@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1830-7003

PROBLEM OF PROTECTING HUMAN RIGHTS AND SECURITY IN THE CONDITIONS OF AGGRESSION OF RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

Abstract. The aggressive policy of Russian state leadership against our country, the essence of which is the total destruction of the economic, social structure of the society, logistical and civil infrastructure of Ukraine, the damage of its military-economic potential, and in the long run annexation of its territory and elimination of it as a sovereign independent state is among problems that are now extremely relevant for Ukraine.

By winning the independence in complicated political, economic, social conditions, Ukraine is building a democratic, independent social state. The implementation of this important mission is particularly urgent since Ukraine pursues a peaceful, purposeful policy for joining a single legal framework of the developed countries of the world. After the proclamation of Ukraine's independence and its orientation towards European democratic, political, legal, economic and social values, aspirations for joining the EU and NATO, Russian policymakers perceived this as a factor that could negatively affect the Kremlin's great-power strategic policy, in which the messianic role of salvation of civilization under the auspices of great and indivisible Russia occupies an important place. The countries that do not support these ideas or openly reject them are considered by the Kremlin leadership as hostile ones, which should be fought against in all directions.

The aggressive invasion of Russia into the legal territory of Ukraine has led in practice to infringement of its territorial integrity and sovereignty. Having seized Crimea, Russia started active actions, especially in Donetsk and Luhansk regions, in order to separate these legal territories from Ukraine. All these anti-Ukrainian actions of the aggressor are aimed at the creation and functioning of illegitimate paramilitary armed groups on the territory of Ukraine and attempts to use them in the interests of Russia's geopolitical strategy. The so-called «hybrid war» was triggered off with this purpose. In the conditions of infringement of territorial integrity and state sovereignty, the rights and security of tens of hundreds and thousands of people have been violated.

It should be noted that the majority of the population of eastern Ukraine, staying in the territory of hostilities, is deprived of all human rights, first of all, the right to life. Fearing for their lives, people are forced to leave their homes, their households, and run away to other regions of Ukraine. The flow of refugees is steadily increasing, and, unfortunately, the number of deaths of both ATO soldiers protecting the Motherland, and the civilian population in the ATO area is also constantly growing. In the context of the military actions due to Russia's aggressive invasion and the start of the «hybrid war», an important problem for Ukraine is the protection of its independence, sovereignty, democratic and national values, and, above all, the protection of human and citizen safety. In this aspect, the state has a great responsibility to protect the rights and security of every individual and citizen.

Key concepts: Ukraine, state, politics, right, security, law, person, aggression, crime, war.

Вступ

Результатом агресивної політики Російської Федерації проти України є анексія Автономної Республіки Крим і приєднання її до Росії, що є грубим порушенням міжнародного права. Політичне керівництво Росії теоретично, організаційно створило на території сходу України спеціальні підрозділи з метою ведення так званої «гібридної війни». Серйозну небезпеку для суспільства і окремої людини представляє сучасний тероризм у зоні АТО і пов'язаний із ним сепаратизм.

Російське військово-політичне керівництво проводить активну підготовку, озброює, щедро фінансує сепаратистсько-терористичні угруповання, що є злочинними формуваннями, які на території суверенної України вчиняють злочини проти цивільного населення, і тим самим демонструють відкриту неповагу до прав і свобод людини, її честі та гідності. На совісті кремлівських керівників тисячі загиблих, калік, а також тих, які страждають на нервово-психічні та інші захворювання. Більшість країн світу осудили політичну діяльність Російської Федерації і навпаки, Україну підтримують, насамперед, найрозвинутіші демократичні держави в її боротьбі з окупацією.

Боротьба України з агресором є справедливою і законною, а політика Російської Федерації проти України є антиправовою, антигуманною та злочинною і ті, які її провадять мають бути притягнуті до відповідальності й постати перед Міжнародним судом.

У боротьбі з агресором високий героїзм, патріотизм, мужність виявляють воїни Збройних Сил, а також патріоти-громадяни, що захищають свою Батьківщину.

У складній політико-економічній, соціальній, морально-психологічній ситуації опинилась Україна на початку нового 2019 року. Починаючи з 2014 року наша держава веде складну виснажливу боротьбу з Російською Федерацією, яка порушила всі норми міжнародного права, розпочала реалізацію своєї агресивної політики проти України, що вилилась в анексію Криму та м. Севастополь і окупацією на сході Донецької та Луганської областей. Це наслідок цілеспрямованого підпорядкування України російській політико-економічній стратегії. Створення політичних, економічних, ідеологічних морально-психологічних бар'єрів щодо недопущення входження в ЄС та НАТО.

Із цією метою РФ без оголошення війни розпочала широкомасштабну військово-стратегічну операцію так звану «гібридну війну», це військовий полігон, на якому Кремль демонструє свою військову могутність. Тим самим на прикладі України погрожує іншим держа-

вам агресивним вторгненням на їх території. Бойові дії на сході України, на думку Кремля, є найбільш придатною зоною тактико-стратегічної підготовки особового складу всіх родів і видів військ щодо їх боєздатності, а також випробування в умовах бойових дій можливостей сучасної техніки та озброєння.

За всі роки незалежності України з боку Російської Федерації щодо України проводилась і проводиться політика дискримінації, відкритої ворожості, міжнародного приниження нашої держави, а в результаті відкрита агресія.

У цих складних політико-економічних, соціальних умовах перед Україною постала актуальна проблема захисту своєї незалежності та суверенітету, в якому головну роль відіграє безпека її громадян. «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Ґрунтуючись на цьому важливому положенні Основного Закону, в Україні прийнято пакет нормативно-правових актів спрямованих щодо забезпечення національної безпеки і насамперед безпеки людини в державі [2].

Потрібно наголосити, що від стану національної безпеки безпосередньо залежать права і безпека окремого індивіда.

Аналіз останніх досліджень показує, що Україна опинилась у дуже складному не тільки соціально-економічному, але й у військово-політичному і стратегічному стані в необхідності вести боротьбу з агресором за незалежність і суверенітет. У цьому аспекті перед нашою державою постає важлива проблема реалізації доктрини національної безпеки, та формування сучасної наукової ідеології політико-правового, морально-психологічного захисту суспільства, держави і окремої людини від агресії.

Методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку національної безпеки досліджували вітчизняні вчені В. Білоус, В. Горбулін, М. Коваль, В. Ліпкан, Н. Нижник, Г. Ситник, І. Семашко та ін.

Серед вітчизняних учених, які аналізували проблеми забезпечення безпеки України, роль і місце її доктрини та силових структур, є такі: В. Антонов, В. Горбулін, Є. Гусарев, У. Данільян, О. Дзьобаня, О. Кузьмук, В. Ліпкан, В. Погорілко, Г. Ситник, Н. Ніжник, Г. Новицький, З. Чуйко, О. Чуваков, В. Шкідченко, Л. Якубова та ін.

Проблема агресивної сутності політики і практики Російської Федерації, а також «гібридної війни» є в центрі уваги В. Борзенка, К. Гречина, Л. Волкотруба, О. Воловича, І. Руценка, С. Сидоренка, В. Ляковського та ін.

Ці та інші дослідники зробили значний внесок в аналіз проблеми ролі та місця національної безпеки України в сучасних умовах, однак нині проблема безпеки людини з боку держави недостатньо висвітлена. Тому в умовах російсько-української війни є нагальна потреба в додатковому дослідженні стану безпеки та її впливу щодо захисту прав і свобод людини.

Метою пропонованої статті є роль і місце держави в забезпеченні прав і безпеки людини в умовах російської агресії, розроблення відповідних рекомендацій щодо подальшого забезпечення прав і безпеки людини в сучасних складних умовах державотворення в Україні в умовах агресії.

1. Агресивна сутність політики Російської Федерації як загроза національній безпеці суспільства і людини в Україні

Курс на проголошення України на розбудову незалежної демократичної суверенної, соціальної держави, її орієнтація на соціально-духовні, правові, економічні та культурно-духовні цінності Заходу, визвали серед шовіністично-націоналістичних політичних і військових кіл Росії відкриту негативну реакцію. Її початком стала так звана «газова війна», сутність якої полягала в тому, щоб прив'язати Україну до своїх політико-економічних та військово-стратегічних інтересів.

Україна в своїй зовнішньополітичній діяльності прагнула створення нормальних добросусідських відношень із РФ. Вона виступила ініціатором підготовки нормативно-правового акту на базі якого можна було б розвивати співробітництво в багатьох напрямках із Росією. Нагадаємо, що 31 травня 1997 року підписаний «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією». Цей документ започаткував встановлення цивілізованих міждержавних взаємин між обома країнами. Підписаний, ратифікований Державною Думою й схвалений радою Російської Федерації договір проголошував: «Високі договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН, – заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ним кордонів» [3, с. 427]. Вкажемо й на те, що принцип територіальної цілісності та непорушності кордонів сформульовано у Заключному акті НБСЄ 1975 р., де, зокрема, наголошується, що «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, так і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватись зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони» [4, с. 96]. Україна у своїй політико-правовій діяльності

суворо дотримується всіх актів міжнародного права. Наша держава буквально з дня проголошення уклала угоду зі всіма державами-сусідами про режим взаємного кордону і про розвиток мирної співпраці на кордонах.

Після приходу до влади В. Путіна взято курс на «приручення» України, без якої, як зазначав на початку 90-х рр. американський політолог Збігнев Бжезінський «восстановление имперского величия» Росії неможливе. На державному рівні російське керівництво почало формувати образ України як держави, якої насправді не існує (*failedstate*) і ненадійного партнера, з яким ліпше не мати справи. З цією метою російське керівництво оголосило Україні «газову війну» в 2006 і 2009 роках, а також провокації в Криму зі захопленням об'єктів берегової інфраструктури силами Чорноморського флоту, вмілу дискредитацію української дійсності російськими телеканалами.

Розв'язана Російським керівництвом «гібридна війна» призвела до трагічних наслідків. У цій неоголошеній війні гинуть сотні невинних жертв, з яких «тисячі отримують фізичні та духовні рани, а мільйони мирних мешканців перебувають у постійному стресі» [5, с. 285].

Так, згідно з повідомленням Генерального штабу Збройних Сил України, станом на 28.10.2017 р., з початку проведення АТО бойові втрати становили 10 710 військовослужбовців ЗСУ. Поранені та травмовані внаслідок бойових дій 8 377 [6]. У Книзі пам'яті зафіксовано, станом на 29 жовтня 2018 р., більш ніж 4 000 загиблих воїнів в АТО [7].

У доповіді Верховного комісара ООН з прав людини щодо прав людини в Україні, пов'язаної з агресією Російської Федерації, станом на серпень 2017 року, кількість загиблих мирних жителів сягнула понад 2 800 [8].

Унаслідок агресивного вторгнення на територію України тисячі громадян Сходу і Криму в Україні стали біженцями. Так, станом на 15 серпня 2017 року за даними структурних підрозділів Соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 589 014 переселенців або 1 278 714 сімей з Донбасу і Криму [9].

Серйозну небезпеку суспільству й окремій людині в Україні становить тероризм, якщо до 2014 року Україну зараховували до країн із найменшим ризиком у цій сфері, то з початку агресії Російської Федерації ситуація в Україні докорінно змінилася. Підтвердженням цьому можуть слугувати численні повідомлення ЗМІ про вибухи та вбивства з використанням вогнепальної зброї, що трапилися в зоні АТО та інших областях України. Так, в Україні за 2015 р. зареєстровано 3 128 терористичних актів [10, с. 154].

Російські політики прикриваються міфологемами щодо необхідності надання допомоги і забезпечення безпеки російськомовного населення на сході України, формування образу українця-ворога «фашисти в Києві», «звірства каральних батальйонів», «застосування Україною заборонених озброєнь» та інші брехливі вигадки [11, с. 36]. Потрібно наголосити, що К. Маркс і Ф. Енгельс у своїй статті «Зовнішня політика російського царизму» дали об'єктивну характеристику зовнішньополітичної діяльності Російської імперії. Вони зазначали: «Будь-яке загарбання території, будь-яке насильство, будь-яке гноблення царизм здійснював не інакше, як під приводом просвітництва, лібералізму, визволення народів» [12, с. 24]. Вони підкреслювали, щойно Росія «надумала оголосити щодо свого покликання захищати пригноблену православному церкву і поневолене слов'янство як ґрунт для завоювання – під маскою звільнення – був вже тут підготовленим» [12, с. 17]. «Коли читаєш російські газети, можна подумати, що вся Росія захоплюється царською завойовницькою політикою; скрізь суцільний шовінізм» [12, с. 47]. Вони вказували, що вся зовнішньополітична діяльність Російської імперії це – «деспотизм побудований на несправедливості і свавіллі, шовіністичній похвальбі». «Тут ми маємо справу – писали класики – з неприкритим насильницьким завоюванням чужої території, з простим грабежем» [12, с. 31].

Як бачимо і в нових історичних умовах XXI століття Російська Федерація проводить свою зовнішню політику в тому самому напрямі та дусі як і колишня Російська імперія, майже відмінностей не існує. Варто нагадати, що цікаву думку щодо політичної діяльності Російської Федерації, висловив колишній радник президента США В. Клінтона М. Мандельбаум у книзі «Світанок миру у Європі». Він вказував на те, що вся політико-стратегічна діяльність Кремля після розпаду СРСР щодо України була спрямована на ліквідацію України як незалежної держави і приєднання її до Росії. Він застерігає країни Західної Європи, що Росія «після успішного поглинання України... вестиме політику експансії на Захід і становитиме серйозну загрозу для цілої Європи» [13, с. 35]. У цьому аспекті як зазначив директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін закликає науковців – «більш поглиблено вивчати і досліджувати витоки й особливості збройної агресії Кремля проти України» [14, с. 36].

Унаслідок агресивного вторгнення на територію України Російська Федерація систематично порушує загальновизнані норми міжнародного права, права людини, зокрема право

на життя мирних громадян України на окупованих агресором територіях. Цинізм кремлівських керманічів, які проводять активну діяльність щодо підтримки «терористів на державному рівні, перетворює вбивство безневинних мирних громадян на звичне повсякденне явище» [15, с. 14].

В арсеналі агресії Російської Федерації на території України – здійснення терористичних актів (вбивств політичних і громадських діячів, журналістів, вибухів на воєнних складах, диверсій на українській залізниці тощо).

Окрім цих антиправових, антигуманних акцій, широко застосовуються «шантаж заручників, вчинення інших посягань на життя та здоров'я окремих людей, нагнітанням страху» [16, с. 6–7].

2. Роль і місце держави в конституційно-правовому захисті прав і безпеки суспільства і людини

У сучасних умовах розвитку і функціонування суспільства важливу роль у забезпеченні безпеки людини відіграє держава. У ст. 3 Основного Закону зазначається: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1].

Варто наголосити, що свого часу видатні німецькі мислителі І. Кант і Г. Гегель акцентували на проблемі захисту прав і свобод людини. Так, німецький філософ І. Кант вказував на те, що «кожна людина добивається того, щоб її оцінювали і сприймали як цінність» [17, с. 28].

Розкриваючи сутність діалектики взаємозв'язку держави і людини, великий німецький філософ Гегель вказував на те, що держава та її установи здійснюють захист прав і свобод «і, що обов'язок держави призиває її до захисту всіх її громадян» [18, с. 362]. Якщо порушуються законні права окремої людини, – наголошував мислитель, – заподіюється образу її праву» [18, с. 36]. Філософ заявляв, що право ґрунтується на свободі: «У світі не існує нічого вище права» [18, с. 394].

У чому полягає специфіка загроз безпеці людини? Загроза національній безпеці неминуче тягне за собою загрозу безпеці державі й окремому індивіду. Ця діалектика взаємозв'язку, як зазначалося, висвітлена Гегелем. Слід підкреслити, що у своїх «Лекціях по історії філософії» Гегель акцентує на тому, що кожна особистість володіє безкінечною цінністю [19, с. 89].

Замислюючись над проблемою прав і свобод людини, Гегель схиляється до думки,

що той народ і держава, які нехтують своєю безпекою і суверенітетом, не взмозі забезпечити свою свободу і безпеку. Попри це, за свою і особисту, і суспільну свободу, заявляє філософ, треба боротися. «Держава, – наголошує мислитель, – яка в мирний час не дбає про свою обороноздатність... неминуче стане свідком знищення своєї незалежності» [20, с. 98].

На жаль, наша держава і суспільство виявились неготовими до активного і рішучого опору агресору. Тільки високий патріотизм і усвідомлення серйозної загрози втрати своєї свободи і незалежності, сформулювало в суспільстві високі мотиваційні пориви до боротьби.

Українці виявили не тільки високу масову жертвовність, а й високий моральний дух і патріотизм, створивши на добровільній основі добровольчі батальйони («Азов», «Айдар», «Дніпро», «Донбас», «ДУК», «Правий сектор» тощо) за фактичної відсутності регулярних Збройних Сил України, які ще належало створити, розгортання волонтерського руху, що є переконливим свідченням готовності українців боронити Вітчизну. У «Міжнародному біллі прав людини» наголошується, право держави «вести війну задля захисту життя, свободи, незалежності та свободи віросповідання, а також для збереження прав людини та справедливості» [21, с. 216].

Україна змушена вести бойові дії спрямовані проти агресора, захищаючи не тільки свій суверенітет і незалежність, а й безпеку своїх громадян від варварських акцій агресора.

За часи незалежності України створена велика за кількістю нормативно-правова база щодо захисту національної безпеки і оборони України прав і свобод безпеки людини. У цьому аспекті слід акцентувати на прийнятті й ухваленні Верховною Радою України низки законодавчих актів, серед яких: Закон України «Про оборону України» (1991), «Про державний кордон України» (1991), «Про Збройні Сили України» (1992), «Про Службу безпеки України» (1998), «Про основи Національної безпеки України» (2003), «Про державну прикордонну службу України» (2003), «Про боротьбу з тероризмом» (2003). Суттєву роль серед цих та інших нормативно-правових актів відіграє Закон України «Про національну безпеку», ухвалений від 21 червня 2018 р., який визначає основи та принципи національної безпеки та оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Окрім цього закону указом Президента України від 26.05.2015 р. введена в дію стратегія національної безпеки України.

Незважаючи на доволі великий масив нормативно-правових актів, простежується «наявність неупорядкованого громісткого нормативного масиву, що містить норми, які є застарілими, дублюють і суперечать одна одній.

У цьому аспекті Т. Бассараб називає «правову неврегульованість окремих питань..., де відсутня правова регламентація диференціації завдань, що виконуються прикордонниками в загрозливий період під час (збройних) конфліктів» [22, с. 6].

За свідченням фахівців, сьогодні є «серйозні правові прогалини». Між окремими нормами існує багато дублювань, неузгодженостей та суперечностей, а значна кількість із них є застарілою або втратила актуальність [23, с. 18].

Деякі вчені пропонують «усунути» декларативність і невизначеність окремих положень законодавства та запровадити ефективний механізм захисту прав людини від свавілля державних чиновників [24, с. 16].

Так, перед юридичною наукою і практикою виникає актуальна проблема удосконалення сучасної законодавчої бази спрямованої на захист безпеки держави і людини.

Слід мати на увазі, що у період суспільно-політичних і правових катаклізмів, держава з метою забезпечення своєї територіальної цілісності, суверенітету може обмежувати тимчасово права своїх громадян, вводячи військовий стан та інші політико-правові програми. В цьому аспекті важливу роль відіграють Збройні Сили та інші військові формування, а також Національна поліція. В ст. 7 Розділу II Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що обмеження прав і свобод людини допускається виключно на підставах та у порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції [25].

Важливим документом, який регулює службову діяльність поліції, є Кодекс поведінки посадових осіб із підтримки правопорядку, прийнятий 17 грудня 1979 року Генеральною Асамблеєю ООН. У ст. 2 Кодексу звертається увага не лише на підтримку та захист прав людини, а й передовсім на повагу та захист людської гідності [26, с. 40].

Із цією метою 26 листопада 2018 р. був прийнятий Закон України Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [27].

У сучасних умовах агресивної діяльності Росії значну вагу для забезпечення безпеки людини і суспільства відіграє проблема готовності кожного громадянина захищати

свою батьківщину. Так, в Законі України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» у ст. 1 зазначено: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України» [28].

На цю проблему свого часу звернув увагу німецький мислитель Гегель, він зазначав, що якщо держава опиняється в стані небезпеки «обов'язок призивати до її захисту всіх її громадян» [29, с. 362].

В умовах кризових і надзвичайних ситуацій в зоні АТО серед особового складу Збройних Сил України та інших збройних формувань проводиться робота щодо поваги до людини і громадянина, збереження життя цивільних осіб та об'єктів життєзабезпечення населення. У цьому аспекті потрібно наголосити, що представники Міжнародного Комітету Червоного Хреста дали високу оцінку ЗСУ щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права під час виконання бойових дій, що підвищує «авторитет держави на міжнародному рівні» [29, с. 57].

Захист безпеки людини пов'язаний з її безпековою культурою. Формування безпекової культури громадян України продикуване насамперед входженням її в ЄС і НАТО й адаптації до європейських стандартів. В умовах кризових та надзвичайних ситуацій гостро постає питання на формування «організаційної культури, орієнтованої на результат відновлення територіальної цілісності України та гарантування її мирного майбутнього» [30, с. 35].

Сутність цієї культури, на наш погляд, полягає в нових світоглядно-методологічних установках і підходах, а також організаційно-державних, правових, ідеологічних, освітньо-культурних програм спрямованих на захист державного суверенітету прав, свобод і безпеки людини.

Вивчення досвіду локальних війн і збройних конфліктів показало, що одним зі шляхів успішної боротьби з агресором є всенародних рух опору. Сутність його полягає в тому, що у разі здійснення широкомасштабної збройної агресії проти України відсіч її дають не лише ЗСУ. В організованій боротьбі з ворогом на тимчасово окупованих територіях активну участь беруть патріотичні сили руху опору, до складу якого входять спеціальні збройні формування, а також патріотично налаштовані місцеві жителі окупованих територій. Окрім цих завдань, вони мають забезпечити безпеку населення.

Безпека людини і громадянина України забезпечується не тільки Конституцією

та іншими нормативно-правовими актами, а й активною підтримкою передових європейських країн, а також США в її боротьбі з агресором. У цьому аспекті важливими завданнями постають інтеграція нашої держави в європейський, політичний, економічний, правовий, безпековий простори набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північно-атлантичного договору. Досягнення стандартів НАТО.

Україна активно бере участь у міжнародних договорах, спрямованих на захист безпеки суспільства людини. Так, Україна підтримує зв'язок і активно працює з Міжнародним Комітетом Червоного Хреста, який виконує важливу місію щодо захисту життя і гідності людей, котрі постраждали через збройні конфлікти на Сході країни, і підтримує діяльність Товариства Червоного Хреста України.

Важливу роль у забезпеченні прав і безпеки людини покладено на державу та її правоохоронні органи. В умовах російсько-української війни важливу роль виконують Збройні Сили та інші військові формування. Боротьба з агресією Російської Федерації вимагає від кожного громадянина України бути готовим стати на захист своєї Батьківщини.

Висновки

У вирішенні проблеми забезпечення прав і безпеки людини важливу роль виконує держава, яка згідно з Конституцією України бере на себе обов'язок захищати права і свободи людини. Аналізуючи безпеку як важливий чинник захисту прав і свобод людини, Україна прагне стати членом ЄС та НАТО, а це вимагає, по-перше, приведення її вітчизняного законодавства до європейських стандартів; по-друге, в сучасних умовах важливе значення має підготовка Збройних Сил України та інших військових формувань до рівня стандартів НАТО, досягнення професійної етики і професійної культури кожного військовослужбовця, що виявляються важливими чинниками ефективності їх професійної діяльності; по-третє, безпека людини пов'язана з формуванням високої відповідальності кожного громадянина України за безпековий стан держави, готовності зі зброєю в руках захищати Вітчизну; по-четверте, необхідно на всіх рівнях проводити військово-патріотичне виховання, особливо, молодого покоління, прищеплювати йому любов до героїчного минулого нашого народу; по-п'яте, необхідна широкомасштабна організація всебічної підтримки всього суспільства, морально-психологічної, духовної, правової підтримки воїнів АТО та їх сімей; по-шосте, за своєю сутністю політика і практика РФ проти Укра-

їни є не тільки антиправовою, а й злочинною і антигуманною, оскільки призвела до загибелі десятки тисяч мирних жителів, до травмування психіки, зростання кількості біженців, а загалом зруйнувала наявну економічну, соціальну, культурну інфраструктуру, а головне створила атмосферу ненависті та відчуження між російським і українським народами, які мають

жити в нормальному цивілізованому суспільстві; по-сьоме, російські ЗМІ ведуть активну пропаганду, спрямовану на дискредитацію політики державного керівництва, всілякого приниження нашої держави на міжнародному рівні, спотворення історії, та історичного минулого українського народу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 225к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Стратегія національної безпеки України (введ. Указом Президента України від 26.05.2015 р. №287/2015). Воєнна доктрина України (введ. Указом Президента України від 24.09.2015 р. №555/2015). Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України (введ. Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016). Стратегічний оборонний бюлетень Президента України (введ. Указом Президента України від 14.03.2016 р. №92/2016). URL: <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832>
3. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією: Закон України від 14.01.98. № 13/98-ВР URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_006
4. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право. Х., 2008. 704 с.
5. Трохимчук С. Від Майдана до Майдану. Львів, 2015. 388 с.
6. Генеральний штаб ЗСУ. Повідомлення щодо втрат особового складу Збройних Сил України під час проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. *General Staff of the Armed Forces of Ukraine*. URL: <http://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/877172579118667>
7. Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: memorybook.org.ua
8. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf
9. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/13774.html>
10. Барабаш Є. Ю. Сучасні ризики скоєння терористичних актів: аналіз та правова характеристика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 150–158.
11. Головченко В. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти української держави. *Київські історичні студії*. 2017. № 1 (4) С. 35–45.
12. Энгельс Ф. Внешняя политика русского царизма. *Сочинения*. М., 1962. Т. 22. С. 13–52.
13. Якубова Л. «Русский мир» в Україні: на краю прірви. К., 2018. 384 с.
14. Горбулін В. Л. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 4 (33). С. 36–38.
15. Кінаш Н. Б. Сучасні наукові напрями дослідження принципів громадянства в умовах російської агресії. *Юридична Україна*. 2017. № 11–12. С. 14–21.
16. Максименко Н. М. Сучасний тероризм: виклики і загрози для України. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки», 2018. Т. 29 (68). № 2. С. 6–8.
17. Кант И. Об изначальном злом в человеческой природе. 1792. Сочинения: в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гульги, Т. И. Ойзермана. М., 1965. Т. 4. Ч. 2. С. 28–79.
18. Гегель Г. В. Ф. Философия права / ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисянц. М., 1990. 534 с.
19. Гегель. Политические произведения. М., 1978. 438 с.
20. Гегель. Философская пропедевтика. *Работы разных лет*: в 2 т. / сост., общ. ред. и вступ. статья А. В. Гульги. М., 1973. Т. 2. 630 с.
21. Міжнародний білль прав людини (Герш Лаутерпахт, Лондон–Нью-Йорк, 1945 р.). *Право України*. 2018. № 9. С. 216–220.
22. Бассараб О. Т. Перспективи розвитку законодавства, що регулює оперативно-службову діяльність державної прикордонної служби України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 3–6.
23. Тютюнник В. П., Горovenko В. К. Законодавство у сфері оборони України і стан, проблеми та шляхи реформування. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 18–22.
24. Шумило М., Андрушко О. Держава як суб'єкт юридичної відповідальності перед людиною у кримінальному процесі. *Право України*. 2018. № 8. С. 15–33.
25. Про національну поліцію: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 4341. Ст. 379.
26. Політичний вимір Міністерства внутрішніх справ України (відповідь на виклики ХХІ століття) / за ред. Ю. І. Римаренка, Я. Ю. Кондратьєва. К., 2003. 292 с.
27. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 2630–VIII. Ст. 381. № 48.
28. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 48/2018. Ст. 324. № 38.

29. Семінар з міжнародного гуманітарного права, організований Міжнародним Комітетом Червоного Хреста. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 56–57.
30. Пунда Ю. В. Освіта – головна інвестиція в розвиток людського капіталу сектору безпеки і оборони. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 34–35.

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 No. 225к/36 [The Constitution of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine) 30, 141 [in Ukr.].
2. Stratehiya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Strategy of National Security of Ukraine] (introduction by Decree of the President of Ukraine dated May 26, 2015 No. 287 / 2015). Voyenna doktryna Ukrayiny [Military Doctrine of Ukraine] (introduction by Decree of the President of Ukraine dated September 24, 2015, No. 555/2015). Kontseptsiya rozvytku sektoru bezpeky i oborony Ukrayiny [Concept of development of the security and defense sector of Ukraine] (introduction by Decree of the President of Ukraine dated March 14, 2016, No. 92/2016). Stratehichnyy oboronnyy byuletyn' Prezydenta Ukrayiny [Strategic Defense Bulletin of the President of Ukraine] (introduction by Decree of the President of Ukraine dated March 14, 2016, No. 92/2016). Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/922016-19832> [in Ukr.].
3. Dohovor pro druzhbu, spivrobitnytstvo ta partnerstvo mizh Ukrayinoyu ta Rosiys'koyu Federatsiyyeu: Zakon Ukrainy 98-VRvid 14.01.98, No. 13 [Law of Ukraine No. 13/98-VR «Friendship, cooperation and partnership treaty between Ukraine and the Russian Federation» from 14.01.98] [in Ukr.].
4. Baymuratov, M. O. (2008) Mizhnarodne publichne pravo [International Public Law]. Kharkiv [in Ukr.].
5. Trokhymchuk, S. (2015) Vid Maydana do Maydanu [From Maidan to Maidan]. L'viv [in Ukr.].
6. General Staff of the Armed Forces of Ukraine. Retrieved from <http://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/877172579118667> [in Ukr.].
7. Knyha pam'yati polehlykh za Ukrainu [Book of memory of the fallen for Ukraine]. Retrieved from <http://www.emorybook.org.ua> [in Ukr.].
8. Dopovid' shchodo situatsiyi z pravamy lyudyny v Ukraini [Report on the situation of human rights in Ukraine]. Retrieved from https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf. [in Ukr.].
9. Ministerstvo sotsial'noyi polityky Ukrainy [Ministry of Social Policy of Ukraine]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/13774.html> [in Ukr.].
10. Barash, Ye. Yu. (2017) Suchasni ryzyky skoyennya terorystychnykh aktiv: analiz ta pravova kharakterystyka [Analysis and legal description of the current risks of committing terrorist acts]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovikh nauk (Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine)*, 3 (90), 150–158 [in Ukr.].
11. Holovchenko, V. (2017) Istoryko-informatsiyna skladova hibrydnoyi ahresiyi Rosiyi proty ukrayins'koyi derzhavy [Historical and informational component of hybrid aggression of Russia against the Ukrainian]. *Kyivs'ki istorychni studiyi (Kyiv Historical Studies)*, 1 (4), 35–45 [in Ukr.].
12. Engel's, F. (1962) Vneshnyaya politika russkogo tsarizma [The Foreign Policy of Russian Tsarism]. Moscva: Compositions [in Rus.].
13. Yakubova, L. (2018) «Russkyi myr» v Ukraini: na krayu prirvy [«Russian World» in Ukraine: at the edge of the abyss], Kiev [in Ukr.].
14. Horbulin, V. L. «Hibrydna viyna» yak klyuchovyy instrument rosiys'koyi heostrategiyi revanshu [«Hybrid War» as a key tool for Russian geostrategy of revenge]. *Stratehichni priorytety (Strategic priorities)*, 4 (33), 36–38 [in Ukr.].
15. Kinash, N. B. (2017) Suchasni naukovi napryamy doslidzhennya pryntsyypiv hromadyanstva v umovakh rosiys'koyi ahresiyi [Modern scientific directions of studying the principles of citizenship in the conditions of Russian aggression]. *Pravo Ukrainy (Legal Ukraine)*, 11–12, 14–21 [in Ukr.].
16. Maksymenko, N. M. (2018) Suchasnyy teroryzm: vyklyky i zahrozy dlya Ukrainy [Modern terrorism: Challenges and Threats for Ukraine]. *Naukovi zapysky Tavriys'koho Natsional'noho Universytetu V. I. Vernads'koho (Scientists note of Tavriyskiy National University V. I. Vernadsky)*, 2, 6–8 [in Ukr.].
17. Kant, I. (1965) Ob iznachal'no zlom v chelovecheskoy prirode [On the originally evil in human nature]. Moscva. Composition in 6 tons, 28–79 [in Rus.].
18. Gegel', G. V. F. (1990) Filosofiya prava [Philosophy of Law]. Moscva [in Rus.].
19. Gegel' (1978) Politicheskiye proizvedeniya [Political writings]. Moscva [in Rus.].
20. Gegel' (1973) Filosof'ka propedeutika [Philosophical Propaedeutics]. Moscva [in Rus.].
21. Mizhnarodnyy bill' prav lyudyny [Bill of International Human Rights]. *Pravo Ukrainy (The law of Ukraine)*, 2018, 9, 216–220 [in Ukr.].
22. Bassarab, O. T. (2018) Perspektyvy rozvytku zakonodavstva, shcho rehulyuye operatyvno-sluzhbovu diyal'nist' derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy [Perspectives of development of the legislation regulating operational and official activity of the State Border Guard]. *Pravo i suspil'stvo (Law and Society)*, 3, 3–6 [in Ukr.].

23. Tyutyunnyk, V. P., & Horovenko, V. K. (2018) Zakonodavstvo u sferi oborony Ukrainy: stan, problemy ta shlyakhy reformuvannya [Status, problems and ways of reforming Ukrainian legislation in the field of defense]. *Nauka i oborona (Science and defense)*, 1, 18–22 [in Ukr.].
24. Shumylo, M., & Andrushko, O. (2018) Derzhava yak sub'yekt yurydychnoyi vidpovidal'nosti pered lyudynoyu u kryminal'nomu protsesi [State as a subject of legal responsibility to a person in criminal proceedings]. *Pravo Ukrainy (The law of Ukraine)*, 8, 15–33 [in Ukr.].
25. Pro natsional'nu politsiyu: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On National Police»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 2018, 4341, 379 [in Ukr.].
26. Rymarenko, Yu. I., & Kondratiev, Yu. Yu. (2003) Politychnyy vymir Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy [Political dimension of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine], Kiev [in Ukr.].
27. Pro zatverdzhennya Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukraini»: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine» is solidifying the decree of the President of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 2018, No. 2630-VIII, Art. 381, No. 48 [in Ukr.].
28. Pro viys'kovyy obov'yazok i viys'kovu sluzhbu: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine «On Military Duty and Military Service»]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine)*, 2018, No. 48/2018, Art. 324, No. 38 [in Ukr.].
29. Seminar z mizhnarodnoho humanitarnoho prava, orhanizovany Mizhnarodnym Komitetom Chervonoho Khresta [Seminar on international humanitarian law organized by the International Committee of the Red Cross]. *Nauka i oborona (Science and defense)*, 2018, 1, 56–57 [in Ukr.].
30. Punda, Yu. V. (2018). Osvita – holovna investytsiya v rozvytok lyuds'koho kapitalu sektoru bezpekyi oborony [The main investment in the development of human capital in the security and defense sector is education]. *Nauka i oborona (Science and defense)*, 1, 34–35 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 09.01.2019
прийнята до друку 07.02.2019*

*The article: is received 09.01.2019
is accepted 07.02.2019*

UDC (УДК) 342.95
JEL Classification: K10; K23

Ковалів Мирослав Володимирович,

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Яремко Віктор Ярославович,

кандидат юридичних наук,
провідний фахівець факультету № 2
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: yvy75@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5487-2371

Кузьо Любов Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Анотація. Акцентовано на питаннях забезпечення гарантій прав та свобод людини в провадженні у справах про адміністративні правопорушення. Розглянуто проблему наявності ефективного механізму захисту прав громадян та юридичних осіб у процесі застосування до них заходів адміністративного примусу, зокрема й адміністративних стягнень. Розкрито роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у забезпеченні гарантій прав і свобод людини та громадянина.

Сучасні демократичні тенденції розвитку української держави є основою реальності гарантій прав і свобод людини. Їх здійснення та повна реалізація можливі лише за умов дотримання та виконання обов'язків і з боку держави, і людей. Кожен має можливість використовувати свої права і свободи за власним розсудом, здійснювати вільний розвиток своєї особистості, якщо водночас не порушуються права і свободи інших людей.

Найкращою гарантією дотримання прав і свобод і громадян, і юридичних осіб під час адміністративного провадження є високий рівень професіоналізму посадових осіб державних органів усіх рівнів, об'єктивний та індивідуальний підхід до вирішення кожної справи, ретельне вивчення матеріалів та всебічний аналіз обставин справи. Водночас необхідно брати до уваги і так звані людський фактор та відсутність ідеальних умов здійснення професійної діяльності. Тож поряд із цим необхідні й інші гарантії. Вони виявляються в праві на оскарження рішень і дій органів державної влади, в адміністративному, судовому та парламентському державному контролі. Наявна система гарантій, навіть при їх недосконалості, є доволі важливою. Оскільки, з одного боку, застерігає уповноважених осіб та державні органи від вчинення дій, що суперечать нормам закону, стимулюють зростання правосвідомості та професіоналізму, а, з іншого – гарантують особам, щодо яких здійснюється адміністративне провадження, об'єктивність і неупередженість вирішення справи.

Ключові поняття: права та свободи людини, гарантія, адміністративна відповідальність, адміністративне провадження, адміністративне стягнення.

Kovaliv Myroslav,

Candidate of Law, Professor,
Head of the Department of Administrative-Legal Disciplines
of the Juridical Faculty of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: mkovaliv@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9730-8401

Yaremko Viktor,

Candidate of Law,
Leading Specialist of the Faculty № 2 of the Institute
of Training Specialists for Units of the National Police
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: yvy75@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5487-2371

Kuzo Liubov,

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of foreign languages
and the culture of professional communication
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: Kuzo_Lyubov@i.ua
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

GUARANTEES ON THE PROVISION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN PROCEEDINGS ON ADMINISTRATIVE OFFENCES

Abstract. The focus is paid to the provision of the guarantees of human rights and freedoms in proceedings on administrative offenses. The problem of the existence of an effective mechanism for the protection of the rights of citizens and legal entities in the process of applying to them administrative coercion, including administrative penalties, is being considered in the article. The role of the Commissioner on human rights in providing guarantees of human and civil rights and freedoms is Verkhovna Rada of Ukraine is revealed.

The best guarantee of the observance of the rights and freedoms of both citizens and legal entities during administrative proceedings is the high level of professionalism of officials of state bodies of all levels, an objective and individual approach to the solution of each case, thorough study of materials and a comprehensive analysis of the circumstances of the case. At the same time, an official who is a representative of a body authorized to consider cases of administrative offense is only a person; therefore, the so-called human factor and the absence of ideal conditions for professional activity should be taken into consideration. So, along with this, there is a need for other guarantees. They are manifested in the right to appeal decisions and actions of state authorities, in administrative, judicial and parliamentary state control. The existing system of guarantees, even with their imperfections, is quite important. Since, on the one hand, it warns authorized persons and state bodies against actions that contradict the rules of the law, stimulate the growth of legal awareness and professionalism, and, on the other hand, guarantee the persons, for whom administrative proceedings are carried out, objectivity and impartiality of the decision on the case.

Key concepts: human rights and freedoms, guarantee, administrative responsibility, administrative proceedings, administrative penalty.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-57-62

Introduction

According to Art. 3 of the Constitution of Ukraine, a man, his life, health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value [1]. This constitutional provision defines the fundamental levers of the state's activities in ensuring human rights and freedoms. But only with the help of legal guarantees human rights and freedoms acquire real meaning and possibilities for realization.

Modern democratic trends in the development of the Ukrainian state are the basis of the reality of guarantees of human rights and freedoms. Their realization and implementation are possible only under conditions of observance and fulfillment of obligations both by the state and people themselves. Every person has the opportunity to use his rights and freedoms at his own discretion,

to freely develop his personality, without violating the rights and freedoms of others.

The theoretical basis for studying general issues of guaranteeing human rights and freedoms have become, to a greater or lesser extent, the publication of leading scientists: V. B. Averyanov, Yu. P. Bytiak, S. T. Honcharuk, I. P. Holosnichenko, E. V. Dodin, L. V. Koval, A. T. Komzyuk, I. V. Martyanov, V. F. Opryshko, O. I. Ostapenko, I. M. Pakhomov, O. M. Yakuba and other scholars.

1. Components of legal guarantees

The current state policy of Ukraine on ensuring rights and freedoms is conducted in accordance with the requirements of international and European democratic standards in the field of human rights and freedoms. Although there are still some deficiencies in the implementation, the protection

of guarantees of human rights and freedoms, the elimination of which requires time and considerable efforts of both the whole system of public authorities, and every person in our society. And the very adoption of the Constitution of Ukraine on June 28, 1996 became a necessary legal basis for the implementation of human rights and freedoms and their guarantee [1].

Guarantee (from the French – guarantee, *garantin*) stands for – to provide, to protect. In a narrower sense, legal guarantees are understood as legal means of realizing and protecting rights and freedoms by the citizens [2, p. 555]. The problem of guarantees, and most of all, this is the problem of the existence of an effective mechanism for protecting the rights of citizens and legal entities in the process of applying to them administrative coercion, including administrative penalties. It is activated in the process of the rapid development of legislation, which provides for an increasing number of administrative offenses for which a person can be brought to administrative liability.

In our opinion, legal guarantees consist of several constituent elements. First of all, these are clearly formulated provisions of laws that regulate the issue of the application of administrative penalties; elimination of contradictions between the legal norms, violation or non-compliance of which initiates the use of penal administrative sanctions (penalties).

The second important element is the observance of the principles of bringing to administrative responsibility and the principles of administrative proceedings.

The third element is state control. The term «state control» is considered as the function that is carried out by the state in order to verify compliance with and fulfillment of tasks, decisions taken and their legitimacy. The content of the state control includes the observation, analysis and verification of the activities of the relevant authorities and their officials in relation to the tasks assigned to them, the observance of rules, norms and standards established by the state [3, p. 101]. At the same time, the performance of the control function must be realized with the help of a certain mechanism.

This mechanism should include:

1) the presence of a competent authority, which has the power to control and verify the decisions taken and adherence to all procedural rules when it is adopted;

2) a clearly defined procedure for applying to such an authority;

3) legislative regulation of the activity of the authority, and the competence of its decisions.

If we differentiate between types of control over decisions and rulings issued in cases

of administrative offenses, by the subject of the appeal, one can distinguish:

a) control carried out by the authorized body on the initiative of a legal entity or a legal person;

b) control carried out on the initiative of state bodies.

On the other hand, depending on which branch of government belongs the body authorized to carry out the control, one can speak about:

1) administrative control, carried out by executive authorities based on both the complaints of individuals and legal entities, and initiated by the authorized body;

2) judicial control;

3) parliamentary control, in the person of a specially authorized in human rights ombudsman.

In accordance with the established legal tradition, allocated higher (meaning structurally subordinated) bodies are given the authority to verify the lawfulness of the decision taken by the executive authorities, to observe procedural and substantive rules of law when applying administrative penalties to the offender. Thus, Art. 288 CUpAP of Ukraine [4] provides that an order imposing an administrative penalty may be appealed to a higher authority (official) or to a district (city) court.

External control over the lawfulness of executive bodies is also carried out by the judiciary branch of government. According to Art. 124 of the Constitution of Ukraine, justice in Ukraine is carried out exclusively by the courts, and the jurisdiction of the courts extends to all legal relations that arise in the state. Article 55 of the Constitution of Ukraine guarantees every citizen the right to appeal to the court actions or inactivity of executive bodies or unlawful decisions of officials.

2. Public relations in the field of judicial control

At the present stage, social relations in the field of judicial control over the observance of the rights and freedoms of citizens in the sphere of executive power are regulated by the norms of the Constitution of Ukraine, norms of direct action, the norms of the Civil Procedural Code of Ukraine and the Commercial Procedural Code of Ukraine, regarding decisions made by the authorized bodies to legal entities and subjects of entrepreneurial activity.

The rules and regulations established by the procedural codes have certain differences that affect both the procedural process and the status of a person. The comparative analysis of procedural legal norms allows us to speak of the presence of the following distinctive differences:

– by the form of appeal;

– by the subject of the appeal.

In legal literature enough attention is paid to the issue of creating a system of administrative courts. In accordance with clause 4 of Art. 22 of

the Law of Ukraine «On the Judiciary and Status of Judges» the wording of 02.06.2016 [5] provides that local administrative courts should consider cases of administrative jurisdiction (administrative matters) related to legal relations in the field of public administration and local self-government (cases of administrative jurisdiction). In addition to this, clause 3 of Art. 21 indicates that local administrative courts are district administrative courts, as well as other courts defined by procedural law. It provides as well for the existence of appellate administrative courts established in the constituencies in accordance with the Decree of the President of Ukraine.

One of the types of state control in the field of legitimacy of decisions taken by the executive authorities is parliamentary control. The proclamation in the Constitution of Ukraine of rights and freedoms of citizens as the highest social value requires from the legislative body not only the adoption of the relevant laws, but also the monitoring of the implementation and observance of these laws by all executive authorities. In our opinion, the position of the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights deserves special attention, as this issue is not sufficiently highlighted in terms of legal guarantees when applying administrative penalties. The special nature of the purpose, tasks, means and methods of carrying out the Commissioner's functions makes it difficult to determine his branch affiliation. On the one hand, the connection of this institute with constitutional law is undoubted, since the activities of the Commissioner for ensuring the guarantees of human and civil rights and freedoms make this institution part of the state (constitutional law), namely, the constitutional basis of the legal status of a person. On the other hand, the activities of the authorized representative can be realized, first of all, in the sphere of supervision over executive bodies, where the rights of citizens are most often violated.

3. Commissioner of Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights

Article 2 of the Law of Ukraine «On the Authorized Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights» dated December 23, 1997 defines the scope of application of the law – these are relations that arise when realizing rights and freedoms of a person and a citizen only between a citizen of Ukraine, regardless of his place of residence, foreigner or a stateless person staying on the territory of Ukraine and state authorities, local self-government bodies and their officials [6].

The constitution of Ukraine was the first to introduce this position, although it exists in many countries. For our country, this position and the purpose of its introduction are rather new. So, it's

worth attention to look more closely at the peculiarities of this institute.

In accordance with the Law of Ukraine dated December 23, 1997 «On the Authorized Representative of the Verkhovna Rada for Human Rights», the purpose of parliamentary oversight conducted by the Ombudsman is:

1) protection of human and civil rights and freedoms;

2) observance and respect for human rights and freedoms by all bodies of state power, local self-government, their officials;

3) prevention of violation of rights and freedoms of man and citizen or promotion of their renewal;

4) assistance in bringing the legislation of Ukraine on the rights and freedoms of man and citizen in line with the Constitution of Ukraine, international standards in these areas;

5) improvement and further development of international cooperation in the field of the protection of human and civil rights and freedoms;

6) prevention of any form of discrimination against the realization of human rights and freedoms.

The Commissioner may start proceedings and inspections on the following grounds:

1) at the request of citizens of Ukraine, foreigners, stateless persons or their representatives;

2) at the request of people's deputies of Ukraine;

3) on its own initiative.

Appeals to the Commissioner are filed within a year from the date of detection of violations. In exceptional cases, this period may be extended, but not more than two years. The submitted appeals are dealt with in accordance with the Law of Ukraine «On Citizens' Appeal» dated October 2, 1996 [7].

In considering a petition the Commissioner may do the following: a) open proceedings in the case of violation of rights and freedoms; b) explain the measures to be taken by the person who has submitted the application; c) send an application for membership in an authority whose competence is to review this appeal; d) refuses to consider the appeal.

The Commissioner carries out his activity independently of other state bodies and officials. This is ensured by special status, since his authority can not be terminated or limited in the event of expiration of the term of office of the Verkhovna Rada of Ukraine or its pre-term dissolution, the introduction of a military state or state of emergency in Ukraine or in its separate areas [6]. In addition, he is endowed with a wide range of powers, so he can freely visit public authorities; get acquainted with the documents, including with the

secret ones; receive the necessary copies in state and local government bodies, prosecutor's offices and courts; invite officials and officers, citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons to receive oral or written explanations from them on the circumstances that are audited on the case; submit responses to the relevant authorities. Moreover, all state authorities and local self-government bodies, enterprises, institutions and organizations, officials and officers are obliged to cooperate with the Commissioner and provide him with the necessary assistance for the full, thorough and objective investigation of the actual circumstances of the case.

Article 5 of the Law of Ukraine «On the Authorized Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine» defines two types of such acts of response:

1) constitutional petition of the Commissioner, in which he refers to the Constitutional Court of Ukraine regarding the issue of the compliance of a law or other normative act with the Constitution of Ukraine; official interpretation of the laws and provisions of the Constitution;

2) submission of the Commissioner, which is sent to the bodies of state power, local self-government, associations of citizens, institutions, enterprises of organizations, their officials to take appropriate measures within a one-month period with respect to the elimination of violations found.

The procedural aspect of the application of administrative penalties to individuals is more regulated and systematized. Instead, a similar process with regard to legal entities is rampant. The draft Code of Administrative Offenses should include the principles for the application of administrative penalties to legal entities. Among other issues, attention should be paid to the following: the original procedural document, which records the fact of committing an offense by a legal entity; requirements for the form and content of such a document; general limitation period for applying to a legal entity administrative penalty; grounds for the

dismissal of legal persons from liability; mitigating or aggravating circumstances of an administrative offense committed by a legal entity.

The reform of administrative legislation should be carried out by optimizing the complex mechanism of applying administrative penalties, bringing the legal norms in line with the provisions of the Constitution and the laws in force. This, first of all, will ensure an adequate level of compliance by the state through its authorized bodies, the declared rights and freedoms of citizens and legal entities, and on the other hand - will ensure the effective application of legal rules to offenders [8, p. 8].

Conclusions

It is obvious that the best guarantee of the observance of the rights and freedoms of both citizens and legal entities during administrative proceedings is the high level of professionalism of officials of state bodies of all levels, an objective and individual approach to the solution of each case, thorough study of materials and a comprehensive analysis of the circumstances of the case. At the same time, an official who is a representative of a body authorized to consider cases of administrative offense is only a person; therefore, the so-called human factor and the absence of ideal conditions for professional activity should be taken into consideration. So, along with this, there is a need for other guarantees. They are manifested in the right to appeal decisions and actions of state authorities, in administrative, judicial and parliamentary state control. The existing system of guarantees, even with their imperfections, is quite important. Since, on the one hand, it warns authorized persons and state bodies against actions that contradict the rules of the law, stimulate the growth of legal awareness and professionalism, and, on the other hand, guarantee the persons, for whom administrative proceedings are carried out, objectivity and impartiality of the decision on the case.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. Енциклопедія», 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
3. Бородин І. Л. Адміністративно-юрисдикційний процес: монографія. К.: Алеута, 2007. 184 с.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
7. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
8. Єсімов С. С. Правові підстави застосування адміністративних стягнень. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Юридичні науки. 2013. № 1. С. 5–9.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 r. [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine]. No. 254k/96-VR. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukr.].
2. Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]: v 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenkotain. Kyiv: Ukr. entsyklopediia, 1998. T. 1: A–H. [in Ukr.].
3. Borodin, I. L. (2007) Administratyvno-yurysdyktsiinyi protses: [Administrative-Jurisdictional Process]. Kyiv: Aleuta [in Ukr.].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. No. 8073-Kh. [Code of Ukraine on Administrative Offenses: The Law of Ukraine of December 7, 1984, No. 8073-Kh.]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR (Information from the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR)*. 1984. Addition do № 51. St. 1122 [in Ukr.].
5. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016r. No. 1402-VIII. [On the Judiciary Status of Judges: The Law of Ukraine of 02.06.2016 No. 1402-VIII.]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> [in Ukr.].
6. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 r. No. 776/97-VR. [About the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights: Law of Ukraine dated December 23, 1997 No. 776/97-VR.]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.].
7. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 r. No. 393/96-VR. [On Citizens' Appeal: Law of Ukraine dated October 2, 1996, No. 393/96-VR.]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukr.].
8. Yesimov, S. S. (2013) Pravovi pidstavy zastosuvannia administratyvnykh stiahnen [Legal grounds for administrative penalties.]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Yurydychni nauky (Bulletin of the University of Dnipropetrovsk named after Alfred Nobel. Series: Law Sciences)*, 1, 5–9 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 17.01.2019
прийнята до друку 20.03.2019*

*The article: is received 17.01.2019
is accepted 20.03.2019*

UDC (УДК) 35.073.537:331.101.1](438)

Лука Пйотр,

Факультет внутрішньої безпеки
Вищої школи поліції в м. Щитно,
Республіка Польща
e-mail: p.luka@wspol.edu.pl
ORCID ID: 0000-0001-6268-5218

Урбан Анджей,

Факультет внутрішньої безпеки
Вищої школи поліції в м. Щитно,
Республіка Польща
e-mail: andrzej-urban@wp.pl
ORCID ID: 0000-0001-5767-8646

ІНТЕГРАЦІЯ ПРИСТРОЇВ У СЛУЖБОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБАХ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Написано в межах проекту «Розробка класифікації поліцейських транспортних засобів залежно від їх призначення та стандартизації центральної консолі транспортних засобів в обсязі облаштування та установки системи ІКТ та пристроїв керування сигналами спеціального призначення» № DOB-BIO7 від 04.02.2015 р. у сумі 4 058 789 польських злотих, який фінансується спільно з Національним центром досліджень і розробок у рамках конкурсу 7/2015 [1].

Важливою сферою функціонування поліції є безпека дорожнього руху. Діяльність поліції, спрямована на підвищення безпеки дорожнього руху, була одним з пріоритетів Головного начальника поліції упродовж 2016–2018 рр. [5]. Масштаб потреб, пов'язаних із забезпеченням безпеки дорожнього руху, можна вказати у співвідношенні з кількістю транспортних засобів на польських дорогах. У 2017 році в Польщі зареєстровано понад 29 мільйонів автомобілів [6]. Поліцейська статистика показує, що в 2017 році поліція повідомила про 32 760 дорожньо-транспортних пригод. Унаслідок цих ДТП загинула 2 831 особа, поранено 39 466 осіб. У 2017 році поліція повідомила про 436 469 дорожніх зіткнень.

Поліцейські транспортні засоби пристосовані до потреб служби, однак протягом багатьох років не вистачало комплексного підходу до безпеки, комфорту та ергономічності роботи, що виконується в поліцейських транспортних засобах. Віднедавна це швидко змінюється. Прикладом такого підходу можуть бути науково-дослідні проекти, про які повідомляє Міністерство внутрішніх справ та адміністрації, а також Головне управління поліції в межах зазначених конкурсів, оголошених Національним центром досліджень та розвитку. Одним із таких проектів є «Розробка класифікації поліцейських транспортних засобів залежно від їх призначення та стандартизації центральної консолі транспортних засобів в обсязі облаштування та установки системи ІКТ та пристроїв керування сигналами спеціального призначення», № DOB-BIO7 від 04.02.2015 р., який має на меті уніфікувати центральну консоль транспортного засобу для встановлення ІКТ пристроїв у місцях, пристосованих до цього у службовому автомобілі.

Цей проект реалізується з грудня 2015 року Вищою школою поліції в м. Щитно, Варшавським інститутом автомобільного транспорту ТзОВ «Marvel» (м. Лодзь).

У межах цього проекту в грудні 2016 року проведено опитування групи з 354 офіцерів довільно вибраних поліцейських підрозділів. Метою дослідження було виявлення думки поліцейських щодо ергономіки та безпеки транспортних засобів, в яких вони виконують свої обов'язки. Респондентів запитували про їхню думку щодо безпеки та ергономічності спеціалізованого обладнання, що використовується у цей час, встановленого на транспортних засобах серійного виробництва. Кількість транспортних засобів, які використовуються польською поліцією, становить понад 21 000. Респондентам було задано 22 питання про безпеку. Деякі з них стосувалися безпеки пристроїв, встановлених у службових автомобілях. Усі поліцейські автомобілі є обладнані радіостанціями, а більшість з них – пристроями, що управляють світловими і звуковими сигналами. Так, респондентів запитували про безпечне використання цих пристроїв під час виконання їхніх обов'язків. Зазначено результати опитувань.

Ключові поняття: інтеграція, безпека, поліцейські службові транспортні засоби, зручність, ергономічний.

Łuka Piotr,

Internal Security Department
Police Academy in Szczytno,
Republic of Poland
e-mail: p.luka@wspol.edu.pl
ORCID ID: 0000-0001-6268-5218

Urban Andrzej,

Internal Security Department
Police Academy in Szczytno,
Republic of Poland
e-mail: andrzej-urban@wp.pl
ORCID ID: 0000-0001-5767-8646

INTEGRATION OF DEVICES IN POLICE DUTY VEHICLES

Abstract. The article was written in the framework of the project entitled «Development of Police vehicles classification depending on their purpose and standardization of the central console of vehicles in the scope of arrangement and installation of ICT system and control devices of special purpose signals» DOB-BIO7/04/02/2015 with the value of PLN 4 058 789, co-funded by the National Centre for Research and Development under the contest 7/2015 [1].

An important area of the Police functioning is road safety. Police activities targeted at improving road safety were one of the priorities of the Head Police Chief for the period of 2016–2018 [5]. The scale of needs associated with the provision of road safety can be referred to in correlation to the number of vehicles that commute on Polish roads. In Poland, in 2017, more than 29 million motor vehicles were registered in total [6]. The Police's statistics show that in 2017, the Police reported 32 760 road accidents. As a result of these road accidents, 2 831 people were killed, and 39 466 people were wounded. In 2017, the Police reported 436 469 road collisions.

Police vehicles are adapted to the needs of the service, however, for numerous years there was a lack of a comprehensive approach to safety, comfort, and ergonomics of work performed in police cars. In recent years, it has been changing rapidly. An example of this approach may be the research projects reported by the Ministry of Internal Affairs and Administration and Polish Police Headquarters for the subsequent competitions announced by the National Research and Development Centre. One of such projects is the project entitled «Development of Police vehicles classification depending on their purpose and standardization of the central console of vehicles in the scope of arrangement and installation of ICT system and control devices of special purpose signals», no DOB-BIO7/04/02/2015, which aims to standardize the central console of the vehicles to enable installation of communication and ICT equipment in places adapted for this in official vehicles.

This project has been implemented since December 2015, by the Police Academy in Szczytno, Industrial Automobile Institute from Warsaw and Marvel SP. z o.o. in Łódź.

In the framework of this project, in December 2016 surveys were carried out on a group of 354 officers of several randomly selected police units. The aim of the research was to identify the police officers' opinions about the ergonomics and safety of vehicles in which they perform their duty. Respondents were asked about their opinions on the safety and ergonomics of the specialised equipment currently used, mounted to serially produced vehicles. The number of vehicles presently exploited by Polish Police is more than 21,000. Respondents were asked 22 questions about safety. Some of the questions were about the safety of devices installed in official vehicles. All Police vehicles are equipped with radio stations and most of them – in devices managing the light and sound signals. Hence, respondents were asked about the safe use of these devices during the execution of their duties. This article presents results of surveys.

Key concepts: integration; security, Police duty vehicles, comfort, ergonomic.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-63-68

Introduction

It has been known since the 1950's, that security is included in the basic human needs [2]. In the 21 st century, perception of the concept of security changed. The attack on World Trade Centre towers, hybrid warfare in Ukraine, the migration crisis in Europe allow to conclude that, at present,

safety is the most important human need. Safety is not everything, but everything without safety is nothing [3] is a popular statement which seems to cover the contemporary understanding of security. It is not only about understanding the concept of security at the macro level, as the security of the Member States, but also the safety of an entity.

1. Present day

This comprehension of security has gained significant importance. One of the most important formations responsible for safety in local communities is the Police. In Poland, the Police is responsible for the protection of life and health, safety and public order, initiation and organization of preventive measures, and obviously also for the prosecution of the committers of crimes and offences [4].

An important area of the Police functioning is road safety. Police activities targeted at improving road safety were one of the priorities of the Head Police Chief for the period of 2016–2018 [5]. The scale of needs associated with the provision of road safety can be referred to in correlation to the number of vehicles that commute on Polish roads. In Poland, in 2017, more than 29 million motor vehicles were registered in total [6, p. 1]. The Police's statistics show that in 2017, the Police reported 32 760 road accidents. As a result of these road accidents, 2 831 people were killed, and 39 466 people were wounded. In 2017, the Police reported 436 469 road collisions [6, p. 2–3].

Road safety is determined mainly by the behaviours of road traffic participants, including drivers of vehicles. These behaviours are however influenced by road solutions and vehicle design that may help drivers make the right decisions in critical situations on the roads or reduce the effects of committed faults [7]. Vehicles used by police officers are equipped with additional devices that are designed to improve the efficiency of the served duty. In this context, it is very important for additional equipment of the vehicles not to decrease the security of their users. Therefore it is vital that these devices are integrated in such a way, so as to limit the number and size of devices located in the cab of the vehicle, which in the event of road accident increase the risk of harm to the driver and passengers of the vehicle.

The services responsible for security, including Polish Police attach increasing attention to ensuring the safety of officers during the performance of their daily duties. This is not an imaginary concern, for every year dozens of police officers are killed or seriously injured as a result of the random events caused by performance of duties. Chases, patrolling the areas of cities which are especially at risk, overcoming thousands, and even millions of kilometers during the daily duty results in communication accidents. In its report, The Supreme Chamber of Control noted that the Police requires the provision of appropriate operating conditions, including access to the transport equipment. However, the daily duty of police officers is not performed in comfortable nor in safe conditions [8]. Every vehicle user is able to answer the question, what can happen during the accident with devices mounted inside the car.

Photography no. 1 shows the interior of a vehicle used to patrol, among others, motorways and expressways, where speeds attained by a vehicle are significant.



Phot. 1. Interior of the vehicle of the Alfa Romeo 156 brand, source: <http://www.gazeta.policja.pl/dokumenty/zalaczniki/7/789035.jpg>

Police vehicles are adapted to the needs of the service, however, for numerous years there was a lack of a comprehensive approach to safety, comfort, and ergonomics of work performed in police cars. In recent years, it has been changing rapidly. An example of this approach may be the research projects reported by the Ministry of Internal Affairs and Administration and Polish Police Headquarters for the subsequent competitions announced by the National Research and Development Centre. One of such projects is the project entitled «Development of Police vehicles classification depending on their purpose and standardization of the central console of vehicles in the scope of arrangement and installation of ICT system and control devices of special purpose signals», no DOB-BIO7/04/02/2015, which aims to standardize the central console of the vehicles to enable installation of communication and ICT equipment in places adapted for this in official vehicles [9].

2. Results of social research

This project has been implemented since December 2015, by the Police Academy in Szczytno, Industrial Automobile Institute from Warsaw and Marvel SP. z o.o. in Łódź.

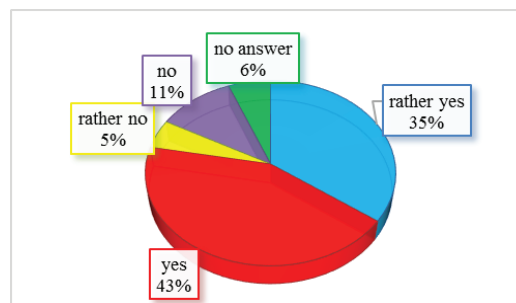


Figure 1. The safety of the radio use during the execution of duties $n=354$, Source: research executed in the framework of the project no. DOB-BIO7/04/02/2015

In the framework of this project, in December 2016 surveys were carried out on a group of 354 officers of several randomly selected police units. The aim of the research was to identify the police officers' opinions about the ergonomics and safety of vehicles in which they perform their duty. Respondents were asked about their opinions on the safety and ergonomics of the specialised equipment currently used, mounted to serially produced vehicles. The number of vehicles presently exploited by Polish Police is more than 21,000. Respondents were asked 22 questions about safety. Some of the questions were about the safety of devices installed in official vehicles. All Police vehicles are equipped with radio stations and most of them – in devices managing the light and sound signals. Hence, respondents were asked about the safe use of these devices during the execution of their duties.

A total of 16% respondents stated that the way in which the radio station is mounted does not allow for simultaneous safe and efficient use while driving. In turn, a total of 78% respondents considered the location of the radio station as allowing safe and efficient use of it.

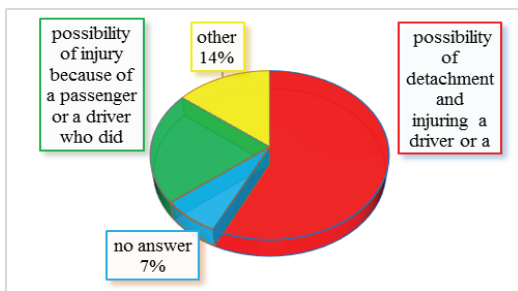


Figure 2. The risks related to the current place of radio station installation n=354, Source: research executed in the framework of the project no. DOB-BIO7/04/02/2015

57% of respondents feared the possibility of detachment of radio stations and injuring the driver or passengers. In turn, 22% of respondents thought that there was a possibility of injury caused by the passenger or driver who had not fastened safety belt.

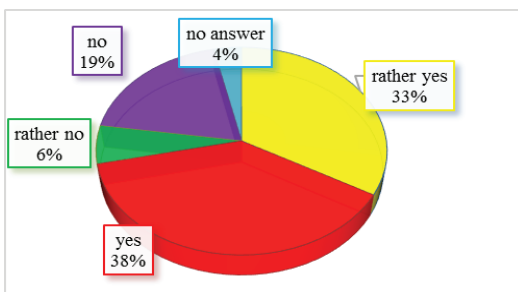


Figure 3. The safety of usage of the devices managing the light and sound signals during the execution of duties n = 354, source: research executed in the framework of the project no. DOB-BIO7/04/02/2015

A total of 24% of respondents had concerns regarding the place of installation of the device managing the light and sound signals.

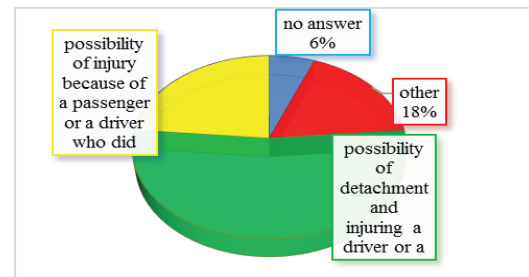


Figure 4. The risks related to the current place of installation of the device managing the light and sound signals n=354, Source: research executed in the framework of the project no DOB-BIO7/04/02/2015

53% of respondents feared the possibility of detachment of the device and injury to the driver or passengers. Another 23% of respondents thought that there was a possibility of injury caused by the passenger or driver who had not fastened the safety belt.

In official vehicles of specialist traffic officers, video recorders are mounted.

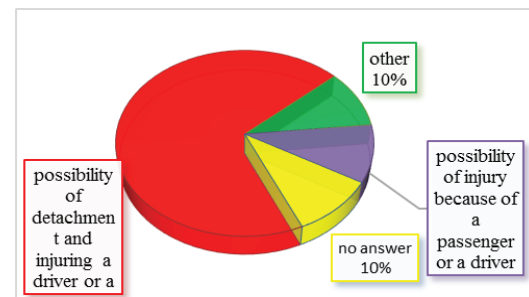


Figure 5. The risks related to the current place of mounting the video recorder n=354, source: research executed in the framework of the project no DOB-BIO7/04/02/2015

70% of respondents indicated concerns with the possibility of device detachment and the driver's or passenger's injuries. 10% of respondents also indicated the possibility of injury caused by a passenger or driver who had not fastened the safety belt.

Respondents were asked whether device integration could improve the ergonomics and safety of their daily service. The answers have been shown in the following diagram.

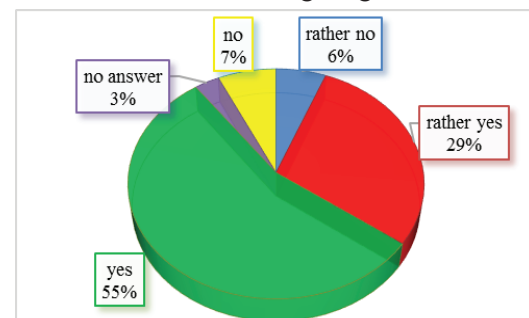


Figure 6. Is the integration of support of the devices installed in the vehicle into one control panel (touch screen) justified? Source: research executed in the framework of the project no DOB-BIO7/04/02/2015

A total of 84% of the surveyed police officers confirmed that this solution was justified. These results proved the validity of the development works, the goal of which was the integration of devices used by officers in the daily service.

The next diagram presents the advantages of devices integration according to the respondents.

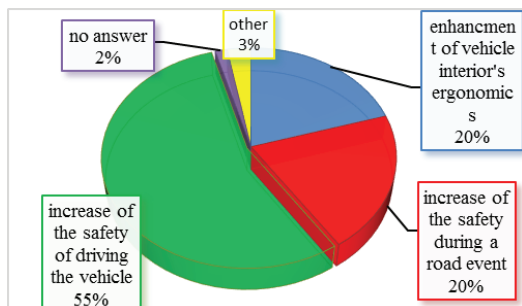


Figure 7. What is a reasonable integration of support of devices installed in the vehicle into one control panel? n=354, source: research executed in the framework of the project no DOB-BIO7/04/02/2015

The respondents paid attention to the improvement of the ergonomics (20%) and the improvement of the Security (75%).

Conclusion

The performed research shows that police officers are aware of the risks stemming from the device mounted to the vehicle and crucial for everyday service and they confirm the need to integrate these devices into one console. The radio station, preference lights, video recorder, modules reading license plates, and other devices serving the police in daily services, such as laptops, mobile terminals for credit cards, body cameras, are not yet the whole spectrum of devices that should be integrated. Other devices, with which the police will be equipped in the future should

be also foreseen. This extensive catalogue of devices overlaps with the complicated problem of balancing cars' electrical demand. Energy balance should give the opportunity to use these devices for a long time without the motor turned on, for example, during the service of road incidents, while securing crime scenes. Data collected by the onboard devices should ensure the possibility of their transmission, hence the need for a data transmission, recording and processing standards arises in the context of the integration of the devices in which the vehicle is equipped.

Another issue is the mutual interaction of devices and, of course, protection of data from the access of unauthorised people. All these activities should be fixed in the project, the implementation of which is foreseen by the end of 2018.

The following is a result of the existing design works:

- integration of the devices used in vehicles is desired by the users;
- the achievement of the objectives of the project will allow to significantly increase the level of safety of vehicles users
- improvement of the ergonomics of used devices will allow for the more efficient use of vehicles and their equipment;
- current legislation limits or hinders the ability to integrate devices with which the vehicles are equipped.
- currently, there are technologies enabling to modify the additional equipment of vehicles in such a way, so as to increase the safety and ergonomics level of official vehicles in usage.
- specification standard for vehicles purchased for the Police should enable an ergonomic and safe integration of additional equipment.

References

1. The publication was developed in the framework of implementation of the research project: «Development of Police vehicles classification depending on their purpose and standardization of the central console of vehicles in the scope of arrangement and installation of ICT system and control devices of special purpose signals» no DOB-BIO7/04/02/2015 co-funded by the National Centre for Research and Development.
2. Maslow, A. (2006) *Motywacja i osobowość* [Motivation and personality]. Warszawa [in Pol.].
3. Newman, K. Former chairman of the NATO Military Committee.
4. Art. 1 section. 2 of the Police Act of 6 April 1990 r. on Police (*Journal of Laws*. 2017, item 2067 i.e. as amended).
5. Priorytety i zadania priorytetowe Komendanta Głównego Policji na lata 2016–2018 [Priorities and priority tasks of the Police Commander-in-Chief for the years 2016–2018]. Retrieved from <http://bip.kgp.policja.gov.pl/kgp/priorytety-kgp> [in Pol.].
6. Symon, E. (2018) *Wypadki drogowe w Polsce w 2017 r.* [Road traffic accidents in Poland in 2017]. Warsaw [in Pol.].
7. Gaca, S., Suchorzewski, W., & Tracz, M. (2014) *Inżynieria ruchu drogowego. Teoria i praktyka* [Traffic engineering. Theory and practice]. Warszawa [in Pol.].

8. Raport o wynikach kontroli. Użytkowanie samochodów służbowych przez funkcjonariuszy Policji [Report on the results of the audit. The use of company cars by Police officers]. Warszawa, 2018 [in Pol.].
9. Attachment no 1 to the Agreement concluded with National Centre for Research and Development on performance and funding the project developed for the national defense and safety under the contest № 7/2015 *Development of Police vehicles classification depending on their purpose and standardization of the central console of vehicles in the scope of arrangement and installation of ICT system and control devices of special purpose signals.*

*Стаття: надійшла до редакції 21.01.2019
прийнята до друку 25.02.2019*

*The article: is received 21.01.2019
is accepted 25.02.2019*

UDC (УДК) 343.1
JEL Classification: K40; K41; K42

Басиста Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

НЕВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ІНШІЙ СТОРОНИ ЯК ІМОВІРНА ПІДСТАВА ВИЗНАННЯ НЕДОПУСТИМИМИ ДОКАЗАМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО МІСТЯТЬСЯ У ВІДКРИТИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТАХ

Анотація. Зроблено спробу дати відповіді на запитання щодо того, чи може бути відкрито під час судового розгляду (судового слідства) у суді першої чи апеляційної інстанції за наявності відповідного клопотання процесуальні документи, які стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ухвали, постанови, клопотання), яких не було відкрито стороні захисту на момент звернення до суду з обвинувальним актом? А також, чи можуть у зазначених випадках визнаватись допустимими доказами у кримінальному провадженні відомості, наведені у відкритих процесуальних документах та результати проведених на їх підставі негласних слідчих (розшукових) дій (НС(Р)Д)?

Ключові поняття: відкриття матеріалів досудового розслідування, обвинувальний акт, судовий розгляд, негласні слідчі (розшукові) дії (НС(Р)Д), матеріали оперативно-розшукової діяльності (матеріали ОРД).

Basysta Iryna,
Doctor of Legal Sciences, professor,
Professor at the Department of
the Criminal Procedure
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: basysta-i@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9707-7386

FAILURE TO DISCLOSE MATERIALS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION TO THE OTHER PARTY AS POSSIBLE BASIS FOR PRONOUNCING DATA FROM OPEN PROCEDURAL DOCUMENTS TO BE INADMISSIBLE EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDING

Abstract. When a prosecutor intends to use any physical evidence or part thereof, or documents, or their copies, as an exhibit in the court, they (or investigator, under their instruction) have an obligation to provide access to them (making them available for studying, making copies or imprints of materials). Part 6 of Article 290 of the Criminal Procedural Code of Ukraine provides for mutual obligation of the defense party.

The first objective of this publication is to make a on disclosure the following questions so what happens if a prosecutor or the investigator, on the prosecutor's instruction, fails to comply with the requirements mentioned above as to providing access to any physical evidences or parts thereof, documents or their copies? The answer to this question can be found in part 12 of Article 290 of the Criminal Procedural Code of Ukraine: in particular, if a party in a criminal proceeding fails to disclose materials as described in this article, the court may not admit the information contained therein as evidence.

In this case, the legislator provides two exceptions according to this rule, and interpret them is the second objective of this article.

What decisions is the court supposed to make in a situation when some materials of pre-trial investigation were not disclosed to the other party because they were not declassified? Can evidence be admitted as adequate in a criminal investigation if it is provided in open procedural documents produced during procedural actions based on procedural documents, access to which was limited for being classified, and if the prosecutor did not provide access to the other party to such procedural documents when the pre-trial investigation was pronounced accomplished? The answers to the mentioned challenging questions constitute the third objective of my publication.

Based on the available academic resources, legal precedents and my own academic opinion, I state that under the circumstances described above, the court of appeal can study the evidence not studied by the first instance court, only if the participants of the court proceeding petitioned for the study of such evidence during the consideration of the case in the first instance court.

An important condition due to the process of law in making decisions and actions when such exceptional circumstances exist is not violating the right of the accused to defense. A right to defense is a component of the right to fair trial, as stipulated in Article 6 of the ECHR.

If in the process of such investigation of determinations, rulings, petitions, a violation of the requirements of the Criminal Procedural Code of Ukraine is established, the data provided in open procedural documents, for instance, records based on the results of criminal investigative measures or non-public investigative (search) actions, are inadmissible, because they were received during the procedure that started unlawfully.

Key concepts: opening materials of pre-trial investigation, charging document, non-public investigative (search) actions, materials of investigative and search activities.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-69-80

Вступ

Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідно будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді (частина 3 статті 290 КПК України) [1]. Тобто із цього положення слідує, що за наявності наміру прокурора використати будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них як докази у суді він має обов'язок (чи слідчий за його дорученням) надати до них доступ.

Надання доступу до матеріалів включає в себе можливість робити копії або відображення матеріалів. У документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення має бути чітко позначено. За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені (частини 4–5 статті 290 КПК України).

Частиною 6 статті 290 КПК України передбачено взаємний обов'язок сторони захисту, виконання якого має відбуватися у межах і порядку, визначених цією частиною статті.

Тому першим складовим елементом мети цієї публікації є формулювання відповіді на запитання: що ж відбувається у разі невиконання прокурором чи слідчим за його дорученням означених вимог про надання доступу до будь-яких речових доказів або їх частини, документів або копії з них? Відповідь на це питання міститься у частині 12 статті 290 КПК України, зокрема, якщо сторона кримінального провадження не здійснить відкриття матеріалів відповідно до положень цієї статті, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази.

Водночас законодавець встановлює два винятки із цього правила, тлумачення яких є другим складовим елементом мети цієї статті.

Які рішення має приймати суд у ситуації, коли окремі матеріали досудового розслідування не було відкрито іншій стороні через те, що їх не було розсекречено? Чи можуть визнаватися допустимими доказами у кримінальному провадженні відомості, наведені у відкритих процесуальних документах, що складені під час проведення процесуальних дій, які реалізувалися на підставі тих процесуальних документів, доступ до яких було обмежено певним грифом таємності і щодо яких (процесуальних документів) при оголошенні про закінчення досудового розслідування прокурор не надав доступу іншій стороні? Відповіді на означені запитання-виклики є третім заключним складовим елементом мети моєї публікації.

Лише окремі грані задекларованої проблематики перебували в полі зору таких науковців, як В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, М. Є. Шумило та інших провідних учених, водночас свою позицію по значній кількості складових означеної проблематики висловив свого часу і Верховний Суд України у постанові від 16 березня 2017 року у справі № 5-364кс16 [2], а також Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду [3]. Однак цілком виправдано, існують й опоненти до аргументів, що використані у цих судових рішеннях.

Також більше десятка доповідей присвячено аналізу означеної проблематики та реаліям судової практики із даного приводу під час проведення у місті Харкові постійно діючого науково-практичного семінару 26 жовтня 2018 року [4].

У межах вузькопрофільної проблематики ми також розглядали окремі аспекти співвідношення НС(Р)Д та матеріалів ОРД [5], допусти-

мости доказів [6], тому спробуємо у цій публікації підсумувати свої міркування.

1. Дискусійні моменти судового розгляду

Нині серед науковців і практиків залишається дискусійним питання: чи може бути відкрито під час судового розгляду (судового слідства) у суді першої чи апеляційної інстанції за наявності відповідного клопотання процесуальні документи, які стали підставою для проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ухвали, постанови, клопотання), яких не було відкрито стороні захисту на момент звернення до суду з обвинувальним актом, оскільки їх тоді ще не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи ще не було розсекречено на момент звернення до суду з обвинувальним актом)?

Проведеним мною аналізом постанови Верховного Суду України від 16 березня 2017 р. у справі № 5-364кС16 встановлено, що вона винесена Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України у результаті розгляду у відкритому судовому засіданні кримінального провадження за заявою захисника про перегляд ухвали Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.06.2016 щодо Особи 10 з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 445 КПК України, у зв'язку з неоднаковим застосуванням цим судом однієї і тієї самої норми права, передбаченої КПК, що зумовило ухвалення різних за змістом рішень. Захисник вважала, що касаційний суд неоднаково застосував норми права, передбачені ст.ст. 86, 246, 271, 290 КПК. Захисник просила скасувати зазначене судове рішення, а справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції [2].

Як приклад неоднакового застосування норми права, статті 290 КПК, захисник долучила до заяви копію ухвали суду касаційної інстанції від 2.02.2016 щодо Особи 6, відповідно до якої касаційний суд визнав законним рішенням суду апеляційної інстанції, яким було дотримано вимоги зазначеної статті та відмовлено в задоволенні клопотання прокурора про долучення й додаткове дослідження протоколів про адміністративне затримання особи та про вчинення цією особою адміністративного правопорушення з огляду на те, що про існування цих протоколів відомо стороні обвинувачення на час звернення до суду з обвинувальним актом, проте вони не були долучені до матеріалів кримінального провадження та їх не було відкрито стороні захисту [2].

Не оцінюючи означені аргументи захисника, вважаємо, що загалом відкриття матері-

алів іншій стороні, реалізація якого визначена статтею 290 КПК України, створює обидвом сторонам адекватні та практично співрозмірні можливості для відстоювання інтересів в суді, подальшої реалізації процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Саме прокурор визнає зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта... і персонально або, даючи доручення слідчому, зобов'язаний повідомити учасникам кримінального провадження, які визначені в частині 1 статті 290 КПК про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Тобто прокурор повинен у межах своїх повноважень «перейматися перебігом» досудового розслідування, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а в кінцевому результаті – затвердити чи відмовити у затвердженні обвинувального акту... (п. 13 ч. 2 ст. 36 КПК).

Відповідно до частини 2 статті 290 КПК обов'язком прокурора або слідчого за його дорученням є надання доступу до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, зокрема будь-яких доказів, які самі собою або сукупно з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого, або сприяти пом'якшенню покарання. Тут виявляється дія принципу *favor defensionis* (тобто сприяння захисту), про асиметрію застосування якого тривалий період відбуваються наукові дискусії [7].

Сприяння захисту знаходить свій вияв у презумпції невинуватості, тлумаченні сумнівів на користь обвинуваченого, у певній асиметрії при доказуванні, праві на мовчання, праві на визнання доказів недопустимими, забороні погіршення становища засудженого в певних випадках та праві на останнє слово [8].

Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведеності перед судом їх переконливості – конституційна, основна засада судочинства. Ця засада конкретизує положення частини 3 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права й частини 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ця засада поширюється не лише на судові стадії, а на все кримінальне провадження й має на меті таку побудову кримінального провадження, за якої функція правосуддя (вирішення справи) відділена від функцій сторін (обвинувачення і захисту), які конкурують між собою. Водно-

час суд зобов'язаний забезпечити справедливе і неупереджене вирішення кримінального провадження, надавши сторонам рівні можливості для відстоювання своїх позицій [9, с. 82–83].

З огляду на викладене, повною мірою погоджуюся з позицією, що суди першої і апеляційної інстанції у будь-якому разі не вправі навіть обговорювати доказове значення матеріалів (постанов прокурора), які не були відкриті стороні захисту в порядку статті 290 КПК [10, с. 215]. Це положення можна загалом вважати правилом.

Водночас погоджуємося з поглядом професора Л. М. Лобойка, що законодавець встановлює певні винятки із цього загального правила. Так, по-перше, сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду (частина 11 статті 290 КПК). Заразом даний обов'язок виникає у сторін і його реалізація є можливою за наявності двох умов: 1) матеріали мають бути додатковими; 2) ці матеріали мають бути отримані до або під час судового розгляду [10, с. 215]. Самим формулюванням частини 11 статті 290 КПК із поля зору та дослідження практично виключається стадія досудового розслідування, а тим більше ті матеріали (ухвали, постанови, клопотання), які стосуються оперативно-розшукової діяльності загалом та оперативно-розшукових заходів, зокрема, як і матеріали (ухвали, постанови, клопотання) негласних слідчих (розшукових) дій, яких не було відкрито стороні захисту на момент звернення до суду з обвинувальним актом.

Вважаємо, що розсекречені постанова, ухвала, клопотання можуть бути фактично отримані прокурором після розсекречення (шляхом закреслення однією тонкою лінією попереднього грифа секретності та написання знизу або поряд позначки «Не таємно»). Ці виправлення зі зазначенням дати засвідчуються підписом начальника режимно-секретного підрозділу або його заступника та скріплюються печаткою цього ж підрозділу [11] із режимно-секретних підрозділів, однак не вважаємо, що саме ця ситуація викладена законодавцем у частини 11 статті 290 КПК.

Ба більше, безпосереднє використання результатів НС(Р)Д та ОРЗ – це практична реалізація прокурором або слідчим за його дорученням намічених шляхів у процесі розслідування та прийняття процесуальних рішень. Лише прокурор на досудовому розслідуванні має право приймати рішення про подальшу долю та шляхи використання таких матеріалів, вживає заходів щодо збереження отриманих

під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні (пп. 4.3, 4.4, 6.4. Інструкції...), а також ст.ст. 252, 255, 256, 257 КПК).

За наявності такої кількості прав та обов'язків у прокурора не до кінця зрозумілою є ситуація, чому процесуальні документи ще не було розсекречено на момент звернення до суду з обвинувальним актом? У деяких випадках може йтися про розсекречування рішень слідчих суддів апеляційних судів, коли письмові запити прокурорів щодо зняття грифа секретності нерідко не задовольняються [12, с. 424].

Щодо другого винятку, то частина 3 статті 404 КПК унормовує положення про те, що за клопотанням учасників судового провадження суд апеляційної інстанції зобов'язаний повторно дослідити обставини, встановлені під час кримінального провадження, за умови, що вони досліджені судом першої інстанції не повністю або з порушеннями, та може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується. На цю виняткову ситуацію звертали увагу окремі науковці [10, с. 215–216].

Це формулювання передбачає існування однієї (якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції) або іншої обставини (якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується).

Ймовірність другої обставини («...якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується») у нашому випадку є мізерною, враховуючи той факт, що постанови, ухвали, клопотання мають бути відомі прокурору через ці функції, які він реалізовує у кримінальному процесі та його повноважень, визначених КПК.

Водночас, виходячи зі загальних вимог частини 12 статті 290 КПК, погоджуємося із науковим висновком, що КПК не містить заборони для прокурора представляти в суді матеріали, невідкриті стороні захисту. Заборона адресована суду, який згідно з частиною 12 статті 290 КПК не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази [10, с. 216].

Важливою умовою законності прийняття рішень і дій при існуванні означених виключних обставин є не порушення права обвинуваченого на захист. Право на захист є складовою частиною права на справедливий суд, перед-

баченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [13, с. 84]. Зокрема, частина 3 статті 6 ЄКПЛ, серед іншого, містить положення про те, що «Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ... мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту» [14]. ЄСПЛ дотримується практики, щоб кожна сторона мала розумну можливість представляти свою правову позицію. Сторона не повинна бути поставлена в значно менше вигідне становище, ніж інша сторона (Постанова ЄСПЛ у справі «Рожков проти РФ» від 31.10.2013 [15] тощо).

2. Визнання допустимими доказами у кримінальному провадженні

Наступним дискусійним питанням, що логічно слідує із першого, є таке: чи можуть у зазначених випадках визнаватись допустимими доказами у кримінальному провадженні відомості, наведені у відкритих процесуальних документах, та результати проведених на їх підставі негласних слідчих (розшукових) дій?

Повертаючись до аналізу постанови Верховного Суду України від 16 березня 2017 року у справі № 5-364кс16, варто наголосити, що, аргументуючи свою заяву, захисник зазначила:

1) оперативна закупка як вид оперативно-розшукових заходів не може проводитися до внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а отримані за її результатами матеріали, відповідно, не можуть визнаватись допустимими та належними доказами, оскільки одержані з порушенням вимог чинного кримінального процесуального законодавства;

2) на думку заявника, висновок касаційного суду, який підтвердив правильність рішення апеляційного суду про визнання допустимими доказів, отриманих у ході проведення оперативної закупки наркотичних засобів у засуджених 29.09.2014, яка проводилась у межах оперативно-розшукової справи, до внесення відомостей до ЄРДР, не відповідає вимогам ст.ст. 86, 246, 271 КПК, а також висновкам цього ж суду щодо правозастосування зазначених норм при розгляді інших кримінальних проваджень;

3) заявник стверджувала, що оперативна закупка наркотичних засобів повинна проводитися лише після внесення відомостей про злочин до ЄРДР і тільки за постановою прокурора;

4) окрім цього, захисник уважала, що дані, які містяться в постановках про проведення оперативної закупки від 4.09.2014 та про проведення контролю за скоєнням злочину

шляхом проведення оперативної закупки від 16.12.2014, долучених до матеріалів провадження під час апеляційного розгляду справи за клопотанням прокурора, є недопустимими доказами з огляду на вимоги ч. 12 ст. 290 КПК. Стверджувала, що про існування зазначених матеріалів відомо стороні обвинувачення на час звернення до суду з обвинувальним актом, проте вони не були долучені до кримінального провадження та їх не було відкрито стороні захисту, у зв'язку з чим суд, відповідно до вимог ч. 12 ст. 290 КПК, не мав права допускати відомості, що містяться в них, як докази. Касаційний суд зазначені порушення закону не усунув, хоча про наведене йшлося в касаційних скаргах.

На обґрунтування іншої позиції суду касаційної інстанції в правозастосуванні зазначених норм права, які містяться в ст.ст. 86, 246, 271 КПК, захисник долучила до заяви копії ухвал ВСС від 6.04.2015 та 6.06.2016, з яких, на її погляд, вбачалося, що касаційний суд інакше, ніж у провадженні щодо Особи 10, застосував вказані норми процесуального закону.

Так, в ухвалі суду касаційної інстанції від 6.04.2015 цей суд, погодившись із рішеннями нижчих судів про виправдання Особи 1 за ч. 2 ст. 307 КК, дійшов висновку про те, що недопустимими є докази, зібрані в ході проведення оперативної закупки наркотичних засобів у межах заведеної оперативно-розшукової справи з порушенням вимог ст.ст. 246, 271 КПК, однак до внесення відомостей про злочин до ЄРДР та не уповноваженою на те особою. Заразом касаційний суд зазначив, що оперативна закупка наркотичних засобів може проводитися за постановою прокурора тільки після внесення відомостей про злочин до ЄРДР і лише уповноваженою на те особою – слідчим або оперативним працівником за наявності відповідного доручення.

Також захисник посилалася на ухвалу ВСС від 6.06.2016, якою відмовлено у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою прокурора на ухвалу апеляційного суду, яким залишено без зміни вирок суду першої інстанції про виправдання Особи 1 за ч. 2 ст. 307, ч. 1 ст. 315 КК. У своїй ухвалі суд касаційної інстанції зазначив, що докази, одержані з порушенням вимог ст.ст. 246, 271 КПК, є недопустимими, зокрема протоколи про проведення негласних слідчих дій, оскільки ці протоколи не містять письмової згоди залегенованої особи на проведення дій оперативного характеру та не вказано походження коштів, що використовувалися при оперативних закупках; матеріали аудіо- та відеофайлів, оскільки вони не містять інформації щодо технічних засобів,

за допомогою яких здійснювалося фіксування оперативно-розшукових заходів [2].

Як видається, не всі означені аргументи захисника можуть бути сприйняті, так як при їх наведенні нею допущені суттєві неточності та алогічні умовиводи. Однак автор цієї публікації не ставить собі завдання їх оцінити, а застосовуючи системний підхід, – дати відповідь на питання: чи можуть у зазначених випадках визнаватися допустимими доказами у кримінальному провадженні відомості, наведені у відкритих процесуальних документах та результати проведених на їх підставі негласних слідчих (розшукових) дій?

2.1. Основні спільні та відмінні риси між НС(Р)Д та матеріалами ОРД

Попередньо варто розмежувати негласні слідчі (розшукові) дії та матеріали оперативно-розшукової діяльності, результати оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), які мають різні підстави, мету, завдання, умови проведення, суб'єктний склад, результати тощо. Основні спільні та відмінні риси між НС(Р)Д та матеріалами ОРД свого часу вдало визначили С. С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко, хоча окремі виділені ними складові підлягають науковій дискусії, зокрема:

– НС(Р)Д та ОРЗ є специфічними процесами пізнання із різними суб'єктами, правовими нормами, що їх регулюють, умовами здійснення тощо [16, с. 100–101]. Як видається автору цієї публікації, на перше місце варто помістити різну мету НС(Р)Д (виявлення та фіксацію інформації, що вказує на ознаки підготовлюваного, вчинюваного або вчиненого злочину, за умови, що в інший спосіб отримати відповідні відомості органам досудового розслідування не вдалося) та ОРЗ (виявлення та документування фактів протиправних діянь). Хоча ці питання є також дискусійними з погляду доктрини кримінального процесу та ОРД [17, с.101–104].

Щодо правових норм, які регулюють, то думки вчених теж розходяться, адже у пункті 2 частини 1 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» міститься відсилочне положення до статті 271 чинного КПК (як відзначають окремі дослідники «у частині порядку проведення ОРЗ, фіксації їх результатів» [16, с. 100–101]. Щодо наукової дискусії «про порядок проведення» нами буде акцентовано далі по тексту), зокрема унормовано, що проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупок... здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України (4651-17) у порядку, визначеному нормативно-

правовими актами Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, Служби безпеки України, погодженими з Генеральною прокуратурою України та зареєстрованими у Міністерстві юстиції України [18].

Такий спосіб регламентації, як правильно свого часу відзначив у науковому висновку професор Л. М. Лобойко, – використання в Законі «Про ОРД» норм, що відсилають до норм КПК, якими врегульовано загалом порядок проведення контролю за вчиненням злочину та таких його форм, як контрольованої та оперативної закупки – дозволяє зробити висновок про те, що законодавець вжив заходів до того, щоб норми Закону «Про ОРД» не суперечили КПК. З огляду на зазначене, норми Закону «Про ОРД» допустимо розглядати як «норми КПК» в розумінні пункту 2 частини 1 статті 445 КПК [10, с. 201].

Прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, подання та розгляд відповідних клопотань, проведення оперативно-розшукових заходів, фіксація та використання їх результатів, проведення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді та інші питання їх проведення регулюються згідно з положеннями Глави 21 Кримінального процесуального кодексу України з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом, щодо мети проведення оперативно-розшукових заходів, суб'єкта ініціювання та проведення цих заходів, обґрунтування клопотання про їх проведення та підстав для його задоволення слідчим суддею, використання результатів оперативно-розшукових заходів та інших питань, обумовлених специфікою мети їх проведення (частина 2 статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [18].

Варто відзначити, що ч. 1 ст. 8 Закону України «Про ОРД» доповнено пунктом 7¹ згідно із Законом № 794-VIII (794-19) від 12.11.2015 «Про Державне бюро розслідувань». Відповідно до цього доповнення оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності за наявності передбачених статтею 6 Закону України «Про ОРД» підстав надається право: з метою виявлення та фіксації діянь, передбачених статтями 305, 307, 309, 311, 318, 321, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 Кримінального кодексу України, проводити операції з контрольованого вчинення відповідних діянь. Порядок отримання дозволу, строк його дії та порядок проведення операції з контрольованого вчинення корупційного діяння визначаються Кримінальним процесуальним кодексом України [19].

– НС(Р)Д мають своїм функціональним призначенням забезпечення оптимальних шляхів використання у кримінальному провадженні інформації, отриманої із використанням негласних сил та засобів, якою зазвичай користується ОРД.

– НС(Р)Д та ОРД проводяться у винятках та за умови, що в інший спосіб отримати інформацію неможливо [16, с. 101–102]. Ця «винятковість» має неабияке значення. По-перше, НС(Р)Д проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. По-друге, переважна більшість НС(Р)Д, зокрема й контроль за вчиненням злочину (стаття 271 КПК), проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (частина 2 статті 246 КПК).

Така НС(Р)Д, як контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин (частина 1 статті 271 КПК).

У пункті 1 частини 1 статті 6 Закону України «Про ОРД» визначено, що підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності, серед іншого, є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про: злочини, що готуються; осіб, які готують вчинення злочину.

Із означеного аналізу слідує, що ОРЗ у межах ОРД проводяться на стадії готування до злочину. У ситуації із НС(Р)Д, залежно від їх виду, КПК передбачає альтернативу, наприклад, як от щодо означеної вище НС(Р)Д – контроль за вчиненням злочину.

Слушно для правозастосування є наукова позиція про те, що «...якщо ж в оперативних підрозділах є відомості про вчинення конкретною особою злочину (а не про підготовку до злочину), то немає жодних перешкод для внесення таких відомостей до ЄРДР і початку досудового розслідування з метою перевірки факту вчинення злочину за допомогою пізнавальних засобів, регламентованих у КПК, і, зокрема, тих, що передбачені Главою 21 КПК «Негласні слідчі (розшукові) дії». Ба більше, органи досудового розслідування і/або прокурор зобов'язані внести відомості до ЄРДР (частина 1 статті 214 КПК) [10, с. 200–201].

– Відомості, здобуті внаслідок проведення НС(Р)Д, підлягають фіксації та використовуються під час доказування у кримінальних провадженнях нарівні з доказами, отриманими гласним шляхом [16, с. 86] (частина 1 статті 256 КПК визначає, що протоколи щодо проведення

негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі та документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування).

Своєю чергою, результати ОРД, зокрема і оперативної закупки, після їх документального оформлення (складання протоколу за результатами, отримання дозволу на використання тощо) відповідно до частини 2 статті 99 КПК є документами і можуть використовуватися у кримінальному провадженні як докази або використовуватися іншим шляхом для вирішення завдань кримінального провадження [16, с. 86] (у частині 2 статті 99 КПК визначено, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази).

– За змістом, методами проведення, силами і засобами, які використовуються при їх проведенні НС(Р)Д та ОРЗ є практично ідентичними, хоча ОРД має у своєму арсеналі деякі ОРЗ, які не мають аналога серед НС(Р)Д.

– Характеристики отримуваних результатів, як вважають окремі дослідники, є спільними – це фактичні дані, однак режим їх використання різний (порядок і суб'єкти прийняття рішень різні, як і обсяг інформації, яка підлягає передаванню органам досудового розслідування) [16, с. 101–104]. Із такою позицією не в повній мірі можливо погодитися, адже терміни «інформація», «відомості», «дані», «фактичні дані» не є синонімами.

Очевидно, що мають рацію ті дослідники, які вважають, що поняттями інформація, дані, що становлять зміст матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій охоплюються відомості, речі та документи, отримані в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій, про які йдеться у низці статей глави 21 КПК України. Водночас йдеться саме про «дані», а не про «фактичні дані», оскільки життя останнього терміна передбачає, що йдеться про результати негласних слідчих (розшукових) дій, вірогідність яких встановлена в ході доказування. На момент лише отримання результатів негласних слідчих (розшукових) дій немає підстав їх ототожнювати з кримінально-процесуальними доказами [17, с. 104]. *Вказані спільні та відмінні риси дозволяють ідентифікувати та*

розмежувати негласні слідчі (розшукові) дії та матеріали оперативно-розшукової діяльності, результати оперативно-розшукових заходів, що почасти не реалізовується у окремих судових рішеннях та наукових публікаціях.

2.2. Мета і завдання контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупок (тих, які реалізуються у межах ОРД на стадії готування до злочину) та контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупок як форм НС(Р)Д – контролю за вчиненням злочину

Важливо констатувати, що законодавець у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначив, що контрольована поставка, контрольована та оперативна заупка... здійснюються 1) для виконання завдань ОРД; 2) згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України; 3) у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України... (див. пункт 2 частини 1 статті 8 Закону України «Про ОРД»).

Тобто мета і завдання контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупок (тих, які реалізуються у межах ОРД на стадії готування до злочину) відрізняються від мети і завдань контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупок як форм НС(Р)Д – контролю за вчиненням злочину, який може здійснюватися у випадках достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин. Реалізація заходів контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупок у межах ОРД повинна відбуватися згідно з положеннями статті 271 КПК, у порядку визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України... (див. пункт 2 частини 1 статті 8 Закону України «Про ОРД»). Заразом, регламентуючи порядок і тактику проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупок та інших форм контролю за вчиненням злочину законодавець у частині 5 статті 271 КПК унормовує положення про те, що вони (порядок і тактика проведення) визначаються законодавством. Не дивлячись на означені промахи юридичної техніки, видається, що сутнісні вимоги обох законів збігаються. Водночас не порушується баланс, унормований частиною 3 статті 9 КПК, тобто, очевидно, не порушується така засада кримінального провадження як законність, зокрема така її складова – «Закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримі-

нального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу».

Беручи до уваги викладене вважаю, що 1) оперативна заупка як вид оперативно-розшукових заходів може проводитися оперативними підрозділами до внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань для виконання завдань ОРД, згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України, у порядку, визначеному нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України... при наявності достатньої інформації про злочини, що готуються; осіб, які готують вчинення злочину; 2) отримані за результатами законної оперативної заупки матеріали, відповідно, можуть визнаватися допустимими доказами, адже згідно з частиною 1 статті 86 КПК доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому КПК.

Із даного приводу професор Л. М. Лобойко свого часу в науковому висновку за зверненням судді Верховного Суду України Г. В. Канигіної цілком правильно резюмував «...якщо ОРС була заведена з порушенням вимог Закону «Про ОРД», то і здобуті дані в результаті проведення у межах такої ОРС контрольованої і оперативної заупки товарів, предметів та речовин... у порядку, передбаченому КПК, не є допустимими в сенсі статті 86 КПК, як такі, що здобуті у межах розпочатого незаконно процесу. Збирання фактичних даних оперативними співробітниками в межах ОРС чи слідчим, прокурором у межах кримінального провадження без рішення прокурора є підставою для визнання цих даних недопустимими як докази. Прокурор у своєму рішенні про проведення зазначеної дії зобов'язаний викласти обставини, які свідчать про відсутність під час дії провокування особи на вчинення злочину (пункт 1 частини 7 статті 271 КПК). Постанова прокурора про проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної заупки в межах ОРС має свої особливості. Так, у цій постанові об'єктивно не можуть бути зазначені найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер, бо відомості про злочин на цьому етапі ще не внесені до ЄРДР» [10, с. 203–204].

2.3. Недопустимість провокування особи на вчинення злочину

Із приводу недопустимості провокування особи на вчинення злочину ЄСПЛ висловив свою позицію у рішенні по справі «Раманаускас проти Литви» та ряді інших рішень. Спільною у них є позиція Суду щодо агентурних методів, використання яких має бути обмежено чіткими рамками.

Суд повинен переконатися, що в тій чи іншій системі... забезпечуються достатні та ефективні гарантії проти зловживань, відзначено у Рішенні ЄСПЛ по справі «ДРАГОШ ЮАН РУСУ проти РУМУНІЇ». Така оцінка має лише відносний характер: вона залежить від усіх обставин справи, таких, як характер, масштаб і тривалість можливих заходів, підстави, необхідні для видання розпорядження про застосування таких заходів, залежить від органів влади, правоможних дозволяти, проводити і контролювати такі заходи, а також від того, який саме засіб правового захисту передбачає при цьому національний закон (Klass та інші проти Німеччини, 6 вересня 1978 року, § 50, серія А, № 28, Weber and Saravia, згадане вище, § 106, Асоціація європейської інтеграції і прав людини, та Скімжигєв проти Болгарії, № 62540/00, § 77, 28 червня 2007 р., та Кеннеді проти Сполученого Королівства, № 26839/05, § 153, 18 травня 2010 р.) [20].

2.4. Плоди отруєного дерева

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, тобто обвинувачення в скоєнні злочину не може ґрунтуватися на фактичних даних, одержаних у результаті оперативно-розшукової діяльності уповноваженою на те особою без дотримання конституційних положень або з порушенням порядку, встановленого законом, а також одержаних шляхом учинення цілеспрямованих дій щодо їх збирання й фіксації із застосуванням заходів, передбачених законом «Про оперативно-розшукову діяльність», особою, не уповноваженою на таку діяльність (Рішення Конституційного Суду від 20.10.2011 №12рп/2011 (справа №1-31/2011)).

З огляду на викладене слідує, що суд апеляційної інстанції може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції або якщо вони стали відомі після ухвалення судового рішення, що оскаржується. Якщо у процесі такого дослідження постанов, ухвал, клопотань буде встановлено порушення вимог КПК, то відомості, наведені у відкритих процесуальних документах, наприклад, протоколах, не є допустимими доказами, бо отримані під час процедури, яка розпочалася незаконно.

Варто зазначити, що ЄСПЛ також застосовує так званий підхід «плодів отруєного дерева», тобто суд, оцінюючи сукупність доказів, повинен оцінити кожен із них. «Отруєний доказ» породжує подібний собі доказ, водно-

час суд має вирішити питання справедливості судового розгляду загалом. Якщо процес по цій справі загалом справедливий, то і отримані у незаконний спосіб докази можуть бути прийнятними (Постанова ЄСПЛ у справі «Хан проти Сполученого Королівства») [21].

Висновки

Суд не має права допустити як докази відомості, які містяться в матеріалах, щодо яких не здійснювалося їх (матеріалів) відкриття іншій стороні в порядку статті 290 КПК.

Відкриття матеріалів сторонами кримінального провадження здійснюється після повідомлення прокурором чи слідчим за його дорученням учасникам кримінального провадження, які визначені в частині 1 статті 290 КПК про завершення досудового розслідування та надання доступу (включає можливість робити копії або відображення матеріалів) до матеріалів досудового розслідування.

Якщо прокурор має намір використати відомості, що містяться в матеріалах як докази у суді, то він (прокурор) або слідчий за його дорученням зобов'язаний відкрити ці матеріали іншій стороні в порядку статті 290 КПК.

Додаткові матеріали, отримані до або під час судового розгляду, підлягають відкриттю сторонами одна одній. Ухвали, постанови, клопотання, яких не було відкрито стороні захисту на момент звернення до суду з обвинувальним актом, оскільки їх тоді ще не було у розпорядженні сторони обвинувачення (процесуальні документи ще не було розсекречено на момент звернення до суду з обвинувальним актом), не можуть вважатися за означених обставин додатковими матеріалами, отриманими до або під час судового розгляду.

За означених обставин суд апеляційної інстанції може дослідити докази, які не досліджувалися судом першої інстанції, виключно якщо про дослідження таких доказів учасники судового провадження заявляли клопотання під час розгляду в суді першої інстанції.

Важливою умовою законності прийняття рішень і дій при існуванні означених виключних обставин є непорушення права обвинуваченого на захист. Право на захист є складовою частиною права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 ЄКПЛ.

Якщо у процесі такого дослідження судом апеляційної інстанції постанов, ухвал, клопотань буде встановлено порушення вимог КПК, то відомості, наведені у відкритих процесуальних документах, наприклад, протоколах за результатами ОРЗ чи НС(Р)Д, є недопустимими доказами, бо отримані під час процедури, яка розпочалася незаконно.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>
2. Постанова Верховного Суду України від 16.03.2017 р., справа № 5-364к16. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/V5170204.html
3. Постанова Верховного Суду від 12.04.2018 р., судова справа №748/3070/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73438045>
4. Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару. Х., Право. 2018. Вип. 10. 306 с.
5. Басиста І. В. Місце негласних слідчих (розшукових) дій та результатів оперативно-розшукових заходів у доказуванні: окремі аспекти: матер. II міжнар. наук.-практ. симпозиуму «Гуманізація кримінальної відповідальності». Івано-Франківськ, Університет Короля Данила. 2018. С. 19–23.
6. Басиста І. В. Наслідки не відкриття матеріалів досудового розслідування: тези доповідей учасників науково-практичного семінару «Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування». Львів, ЛьвДУВС. 2018. С. 12–15.
7. Попелюшко В. О. Favor defensionis: збірник наукових статей за матер. VIII міжнар. наук.-практ. конференції «Актуальні питання реформування правової системи України». Луцьк, Волинська обласна друкарня, 2011. С. 307–309.
8. Ярослав Зейкан. Favor defensionis або «Сприяння захисту». *Закон і бізнес*. № 38 (1128) 21.09–27.09.2013. URL: http://zib.com.ua/ua/print/41546-yaroslav_zeikan_advokat_ne_povinen_chekati_milosti_vid_slids.html
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.
10. Лобойко Л. М. Наукові висновки для Верховного Суду України з питань неоднакового застосування норм кримінального та кримінального процесуального права (2011–2017 роки): довідково-практичне видання. Х.: ФОП Здоровий Я. А. «Оперативна поліграфія». 2017. 256 с.
11. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ ГПУ, МВС, СБУ, АДПС, МФ, МЮ України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5/. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>
12. Тагієв С. Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія. Чернігів, Десна Поліграф. 2015. 512 с.
13. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посібник. К.: Ваіте. 2014. 280 с.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
15. Постановление ЕСПЧ от 31.10.2013 «Дело «Эдуард Рожков (Eduard Rozhkov) против Российской Федерации» (жалоба № 11469/05). URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARV002&n=407405#013442311477898894>
16. Кудінов С. С., Шехавцов Р. М., Дроздов О. М., Гриненко С. О. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навч.-практ. посібник. 3-тє вид., Х.: Оберіг. 2018. 540 с.
17. Сергєєва Д. Б. Результати негласних слідчих (розшукових) дій: проблемні аспекти визначення. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 101–104.
18. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992. Дата оновлення: 02.08.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>
19. Про Державне бюро розслідувань: Закон України № 794-VIII (794-19) від 12.11.2015. Дата оновлення: 28.08.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>
20. Рішення ЄСПЛ по справі «Драгош Іоан Русу проти Румунії». Переклад Олександра Дроздова та Олени Дроздової. Офіційне цитування: *Dragoş Ioan Rusu v. Romania*, № 22767/08, § ..., ECHR 2017. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/reshenie-espch.pdf> (Офіційний текст англійською мовою: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178175>)
21. Правові стандарти ЄСПЛ щодо доказів і доказування у кримінальному процесі. URL: http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminal%60nomu-protsesi/

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012. (The Criminal Procedural Code of Ukraine of April 13, 2012). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8> [in Ukr.].
2. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrayiny vid 16.03.2017 r., sprava № 5-364ks16 (Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated March 16, 2017, case number 5-364ks16). Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/V5170204.html [in Ukr.].

3. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12.04.2018 r., sudova sprava № 748/3070/15-k (Resolution of the Supreme Court dated April 12, 2018, case number 748/3070/15-k). Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73438045> [in Ukr.].
4. Dosudove rozsliduvannya: aktual'ni problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya (Pre-trial investigation: actual problems and ways of their solution). Materials of the ongoing scientific workshop. Kharkiv, Law, 2018, 10, 306 [in Ukr.].
5. Basysta, I. V. (2018). Mistse nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy ta rezul'tativ operatyvno-rozshukovykh zakhodiv u dokazuvanni: okremi aspekty (Place of secret investigative (search) actions and results of operational and investigative measures in proving: separate aspects). Materials of the 2-nd International Scientific and Practical Symposium Humanization of Criminal Liability. Ivano-Frankivsk, University of King Danilo, 19–23 [in Ukr.].
6. Basysta, I. V. (2018). Naslidky ne vidkryttya materialiv dosudovoho rozsliduvannya (Consequences not opening of materials of pre-trial investigation). Theses of reports of participants of the scientific and practical seminar Procedural and forensic provision of pre-trial investigation. Lviv, Lviv State University of Internal Affairs, 12–15 [in Ukr.].
7. Popelyushko, V. O. (2011). Favor defensionis [in Eng.]. Collection of scientific articles on the materials of the VIII International scientific and practical conference Actual issues of reforming the legal system of Ukraine. Lutsk, Volyn Regional Printing House, 307–309 [in Ukr.].
8. Yaroslav Zeikan (2013). Favor defensionis [in Eng.] abo Spryannya zakhystu. *Law and Business*. 38 (1128) 21.09–27.09.2013. Retrieved from http://zib.com.ua/ru/print/41546-yaroslav_zeikan_advokat_ne_povinen_chekati_milosti_vid_slids.html [in Ukr.].
9. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny. Naukovo-praktychnyy komentar za zahal'noyu redaktsiyeyu profesoriv V. H. Honcharenka, V. T. Nora, M. YE. Shumyla (The Criminal Procedural Code of Ukraine. Scientific and practical commentary by the general editors of professors V. G. Goncharenko, V. T. Nor, M. E. Shumylo). Kyiv, Justinian, 2012 [in Ukr.].
10. Loboyko, L. M. (2017). Naukovi vysnovky dlya Verkhovnoho Sudu Ukrayiny z pytan' neodnakovoho zastosuvannya norm kryminal'noho ta kryminal'noho protsesual'noho prava (2011–2017 roky) (Scientific conclusions for the Supreme Court of Ukraine on issues of unequal application of the norms of criminal and criminal procedural law (2011–2017 years) Kharkiv, Private Limited Liability Company Zdorovyi Ya. A. Operative Polygraphy? [in Ukr.].
11. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro orhanizatsiyu provedennya nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy ta vykorystannya yikh rezul'tativ u kryminal'nomu provadzhenni: Nakaz HPU, MVS, SBU, ADPS, MF, MYU Ukrayiny vid 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5/ (On approval of the Instruction on the organization of the holding of secret investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings, 16.11.2012. 114/1042/516/1199/936/1687/5/) Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> [in Ukr.].
12. Tagiev, S. R. (2015). Instytut nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy u kryminal'nomu protsesi Ukrayiny: teoriya i praktyka (Institute of Involuntary Investigative Actions in the Criminal Procedure Process of Ukraine: Theory and Practice). Chernihiv, Desna Polygraph [in Ukr.].
13. Loboyko, L. M., Banchuk, O. A. (2014). Kryminal'nyy protses (Criminal Procedure). Kyiv, Vaiti, 280 [in Ukr.].
14. Konventsia pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 4.XI.1950). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukr.].
15. Postanovlenye ESPCH ot 31.10.2013 «Delo «Éduard Rozhkov (Eduard Rozhkov) protyv Rossyyskoy Federatsyy» (zhaloba N 11469/05) (ECHR ruling dated October 31, 2013 Case Eduard Rozhkov v. The Russian Federation (complaint No. 11469/05)). Retrieved from <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=407405#013442311477898894> [in Russ.].
16. Kudinov, S. S., Shehavitsov, R. M., Drozdov, O. M., Grinenko, S. O. (2018) Nehlasni slidchi (rozshukovi) diyi ta vykorystannya rezul'tativ operatyvno-rozshukovoyi diyal'nosti u kryminal'nomu provadzhenni (Involuntary Investigative Actions and the Use of the Results of Operative-Investigative Activity in Criminal Proceedings). Kharkiv, Oberig [in Ukr.].
17. Sergeeva, D. B. (2014) Rezul'taty nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy: problemni aspekty vyznachennya [Results of tacit investigation (search) actions: problem aspects of definition]. *Pravo i hromadyans'ke suspil'stvo (Law and civil society)*, 1, 101–104 [in Ukr.].
18. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist': Zakon Ukrayiny vid 18.02.1992. (About operative-search activity: the Law of Ukraine dated February 18, 1992.). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukr.].
19. Pro Derzhavne byuro rozsliduvan': Zakon Ukrayiny № 794-VIII (794-19) vid 12.11.2015. (About the State Departament of Investigations: Law of Ukraine № 794-VIII (794-19) dated 12.11.2015.). Retrieved from

- <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19> [in Ukr.].
20. Rishenni YESPL po spravi «Drahosh Ioan Rusu proty Rumuniyi». Pereklad Oleksandra Drozdova ta Oleny Drozdovoyi. Ofitsiynе tsytuvannya: Dragos̃ Ioan Rusu v. Romania, № 22767/08, § ..., ECHR 2017. (Decision of the ECHR in the case of Dragosh Ioan Rus v. Romania. Translation by Alexander Drozdov and Helena Drozdova. Official citation: Dragos̃ Ioan Rusu v. Romania, № 22767/08, § ..., ECHR 2017.). Retrieved from <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/reshenie-espch.pdf> (Official text in English: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178175>) [in Ukr.].
 21. Pravovi standarty YESPL shchodo dokaziv i dokazuvannya u kryminal'nomu protsesi (ECHR legal standards for evidence and evidence in the criminal proceedings). Retrieved from http://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/pravovi-standarty-espl-shchodo-dokaziv-i-dokazuvannya-u-kryminal%60nomu-protsesi/ [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 04.01.2019
прийнята до друку 29.01.2019*

*The article: is received 04.01.2019
is accepted 29.01.2019*

UDC (УДК) 94(4778)

Лепісевич Петро Миронович,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: mariya.lepisevych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5970-2988

Голинська Мар'яна Ігорівна,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії держави і права
Львівського торговельно-економічного університету
e-mail: marianna.yasinska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5865-5910

**ВЕЛИЧ І ПАДІННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Анотація. Досліджено історичні події п'ятимісячного існування Української держави й історичні постаті та їхню активну участь у національно-визвольному русі в Закарпатті у перші місяці угорської окупації. Розглянуто трагічні події березня 1939 р., коли в ніч з 13 на 14 березня за прямою вказівкою А. Гітлера війська угорських фашистів вторглися на терени молодого української держави і зайняли всю територію краю. Молода українська держава, фактично так і не розпочавши свою діяльність, припинила існування. Розкрито триумф і трагедію закарпатських українців, які в героїчній боротьбі втратили свою державність і потрапили в ярмо угорського фашизму.

Ключові поняття: Карпатська Україна, національно-визвольний рух, незалежна Українська держава, угорська окупація, військові злочини, Сойм Карпатської України, Карпатська Січ, військовополонені, українська національна ідея.

Lepisevych Petro,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Theory and History of State and Law,
Constitutional and International Law
of Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: mariya.lepisevych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5970-2988

Holynska Mariana,

Ph.D. in Law (Ukraine), senior teacher
Department of State and Law Theory
Lviv university of trade and economics
e-mail: marianna.yasinska@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5865-5910

**THE GREATNESS AND DOWNFALL OF CARPATHO-UKRAINE:
HISTORICAL AND LEGAL ASPECT**

Abstract. The historical events of the 5-month existence of the Ukrainian state, as well as historical personalities and their active participation in the national liberation movement in Transcarpathia are investigated. The tragic events of March 13–14, 1939 are considered, when Hitler gave direct instructions to the troops of the Hungarian fascists to invade the territory of the young Ukrainian state and they occupied the entire territory of the region. The young Ukrainian state ceased to exist, actually not starting its activity. The triumph and tragedy of Transcarpathian Ukrainians, who lost their statehood in a heroic struggle and

fell under the yoke of Hungarian fascism, are revealed. Hungarian, Polish, Soviet propaganda muddled, falsified, deliberately suppressed their struggle. Hiding the truth about their atrocities, the Hungarian and the Soviet occupying power did everything possible to convince the world that there was no struggle. The ideals of Carpatho-Ukraine were deliberately trampled and desecrated. Based on historical truth and facts that have a diametrically opposite content, a personal opinion is formed that Transcarpathian Ukrainians paid a high price for their independence; many patriotic lives of Ukraine were laid on the altar in order to achieve the national idea of the Ukrainian state. In Transcarpathia, Ukrainian statehood lasted only five months: from October 11, 1938 (as an autonomous formation within the Czechoslovakia) until March 18, 1939 as an independent Carpatho-Ukraine. Despite the short period of its activity, the repression of the Hungarian occupation power, it intensified the national liberation processes not only in Transcarpathia, but also on those Ukrainian lands that were part of Poland, Romania and the USSR. 1) the main purpose; 2) to create a unitary, independent, sovereign Ukrainian state was.

Key concepts: Carpatho-Ukraine, national liberation movement, independent Ukrainian state, Hungarian occupation, war crimes, Soim of Carpatho-Ukraine, Carpathian Sich, prisoners of war, Ukrainian national idea.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-81-86

Вступ

Проблема виникає на рівні історичної оцінки цієї яскравої й трагічної сторінки історії українського народу, необхідності цілісно відобразити п'ятимісячне існування української держави в Закарпатті та перші місяці угорської окупації. Їй вона полягає у тому, чи мала мадярська королівська армія право на ті варварські злочинні вчинки, які вона скоїла стосовно мирного цивільного населення, військовополонених, поранених, порушуючи всі правила Міжнародного воєнного права, які кожна цивілізована і відносно цивілізована армія намагається дотримуватися? Після жорстокого придушення українського руху на Закарпатті в березні 1939 р. угорськими фашистами громадськість світу дуже мало знала про Карпатську Україну й її боротьбу за незалежність. За нетривалий час існування української держави в Закарпатті з'явилось чимало героїв. На жаль, ми не знаємо більшості їх імен, тому що вони гинули в жорстокій і нерівній боротьбі, часто далеко від батьківського дому, їх кількість достеменно невідома. Вони боролися й помирали з вірою в свою велику місію, що полягала у формуванні Української держави. Їхня боротьба за національну державність у Закарпатті не була марною. Ґрунтуючись на історичній правді та фактах, які мають діаметрально протилежний зміст, сформовано власну позицію стосовно того, якою нелегкою ціною закарпатські українці боролися і виборювали незалежність, скільки життів патріотів України пожертвовано задля втілення національної ідеї української нації.

Історії вивчення та дослідження національно-визвольного руху в Закарпатті у XX ст. присвячено чималу кількість наукових статей, монографій, державних архівних матеріалів і документів, спогадів безпосередніх учасників та очевидців цих подій. З-поміж них заслу-

говують на увагу дослідження М. Венеша, а саме: «Велич і трагедії Карпатської України» (2009), «Карпатська Україна. Документи і факти» (2004), «Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939)» (1996) «Вони боронили Карпатську Україну» (2002), М. Посівничого «Національні сили в розбудові державності Карпатської України в 1938–1939 рр.» (2014) [2], О. Пагіря «Карпатська Січ: військово формування Карпатської України» (2009) [3], П. Стерчо «Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939» (1994) [4], І. Рогоча «Чеська провокація» (1939), В. Филановича «Березневі дні Карпатської України» (2009) [5], О. Ситника «ОУН і Закарпаття. Визвольний шлях» (1998), М. Капустянського «Карпатська Україна в боротьбі» (1939), В. Гренджа-Донського щоденник «Щастя і горе Карпатської України» та 12-ти томне зібрання його творів (2002) [6].

Мета статті: зробити історико-правовий аналіз трагічних подій березня 1939 р., що стосувалися молодого української держави – Карпатської України, її формування і падіння; показати злочинну діяльність угорської окупаційної влади на Закарпатті, яка потребує об'єктивного та науково обґрунтованого висвітлення.

1. Закарпаття переходить до складу Чехо-Словаччини

За рішенням Паризької мирної конференції, яка підбила підсумки 1-ї світової війни, розпочалася практична реалізація планів великих держав-переможниць і на основі Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 р. Закарпаття переходило до Чехо-Словаччини, де йому гарантувалися права автономії. Закарпаття стало окремим адміністративним краєм – Підкарпатською Руссю, який очолював губернатор. Чехо-Словаччина міжвоєнного періоду, на думку багатьох науковців, була

однією з найдемократичніших держав Європи і за формою, і за змістом. Проте реальний автономний статус для Закарпаття, що передбачений міжнародними договорами та конституцією Чехо-Словаччини від 20 лютого 1920 р., так і не був забезпечений чехословацьким урядом аж до Мюнхенської конференції 1938 р., за наслідками якої Чехо-Словаччина була поділена і змушена виконати міжнародні зобов'язання щодо Підкарпатської Русі, а саме: скликати місцевий сейм, створити уряд, утворити органи державного та місцевого управління.

У Празі 11 жовтня 1938 р. затверджено персональний склад першого автономного уряду Підкарпатської Русі, який був сформований із представників двох національних рад – русофільської й української. Перший уряд – Раду Міністрів – очолив А. Бродій, за сумісництвом міністр шкільництва та міністр федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Тим часом спецслужби Чехо-Словаччини з'ясували, що русофільське керівництво автономного уряду веде подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину й Польщу. Після арешту А. Бродія 26 жовтня 1938 р. сформовано новий уряд, який очолив А. Волошин, що складався зазвичай із представників Української Національної Ради, і який одразу розпочав практичну державницьку діяльність.

2-го листопада 1938 р. у Відні в Бельведерському палаці відбувся арбітраж, на якому міністри закордонних справ Німеччини й Італії Ріббентроп і Чіано вирішили передати Угорщині значну частину Словаччини та Підкарпатської Русі. Рішення Віденського арбітражу стосувалося п'яти округів Закарпаття: Ужгородського, Мукачівського, Берегівського, Іршавського та Севлюшського. Крім того, втрачено найбільші й найрозвинутіші міста Закарпаття: Ужгород, Мукачево і Берегово, що фактично унеможливило життєздатність нової автономії.

Закарпаття втратило свою прадавню столицю – Ужгород. Й відтак керівництво Карпатської України вирішило зробити столицею Хуст [6, с. 9–10].

Після приєднання до Угорщини частини території Закарпаття різко збільшилися збройні напади польських та угорських терористів на Закарпатські прикордонні території. Терористичні загони, або, як їх називають в Угорщині, «сботчопотош» (вільні загони), направлялися у Закарпаття для вчинення диверсій і дестабілізації ситуації задля того, що під приводом захисту угорського населення порушувати питання про відторгнення Закарпаття. На початку березня 1939 р. Польща всіляко почала допомагати Угорщині в окупації Карпатської

України. За наказом маршала Е. Ридзи-Смігла 15 березня створено у м. Стрию оперативну групу стримування «Д», яку очолив генерал М. Борути-Спехович, чисельністю дивізії піхоти, яку доповнили кавалерією та бронетехнікою. Основним завданням групи було вторгнення у Карпатську Україну для зачистки території від січовиків Карпатської Січі та місцевої української влади. За цих умов виникла необхідність у створенні напіввійськової організації, яка б охороняла кордони Карпатської України від польсько-угорських нападів. Власних воєнізованих формувань український уряд не мав, тому негайно було реорганізовано Українську Національну Оборону на нових засадах під назвою Організація Національної Оборони «Карпатська Січ». Для здійснення управління новою організацією створено Головну Команду, яку очолив Д. Климпуш, комендантом «Січі» та начальником Генерального штабу було призначено полковника М. Колодзінського, який фактично був військовим керівником «Карпатської Січі». До процесу створення «Карпатської Січі», крім уряду, була задіяна й Організація Українських Націоналістів (далі – ОУН). До Закарпаття направлено групу провідних членів ОУН, яку очолив О. Ольжеч [6, с. 11–15].

2. Чеський уряд контролює суспільне та політичне життя краю

Незважаючи на те, що Закарпаття отримало автономні права, чеський уряд намагався зберігати новий контроль за суспільним та політичним життям краю, часто саботував рішення української влади, що призводило до конфронтації чесько-українських відносин. Це один із багатьох чинників внутрішньополітичного життя краю, що створював чимало проблем у формуванні незалежної української держави.

З-поміж перешкод у формуванні української держави виокремлювали й зовнішньополітичний аспект. Польща будь-якими способами намагалася ліквідувати Карпатську Україну, в якій вона вбачала небезпеку сепаратизму українців Галичини. Польський уряд шукав можливість здійснити ліквідацію Карпатської України своїм способом у формі альянсу з чеськими та словацькими урядовими колами.

Відповіддю влади Карпатської України на ці виклики стало призначення виборів до Сейму Карпатської України на 12 лютого 1939 р. та реєстрація урядової української партії – Українське Національне Об'єднання (далі – УНО). Партія УНО згуртувала навколо себе всі свідомі патріотичні сили краю, відмежувалася від політичних інтересів чеських та угорських проросійських сил і в основі своєї діяльності мала чітку ідею української держав-

ності та національної незалежності. Всі інші партії, які діяли на території краю до цього часу, були заборонені згідно з указом Президента республіки і прем'єр-міністра А. Волошина, а новостворена партія УНО стала фактично єдиним політичним презентантом для населення Закарпаття [6, с. 15–16].

УНО 27 січня 1939 р. оголосила кандидатський список послів до першого Союму Карпатської України, перший склад якого обрано 12 лютого 1939 р. у результаті демократичних виборів. Після обрання Союму всі чекали його першого засідання, але його відкриття урядом Чехо-Словаччини постійно відкладалося і було заплановано на 21 березня, проте розвиток історичних подій у державі випередив це. 14 березня 1939 р. Союм Словаччини за безпосереднім наполяганням Німеччини проголосив незалежність. За таких умов Чехо-Словацька Республіка припинила існування. Карпатська Україна в таких умовах була в ізоляції й відкритою для зовнішніх ворогів – Угорщини та Польщі. За цих умов уряд Карпатської України того ж дня проголошує незалежність, а А. Волошин як прем'єр-міністр скликає засідання Союму 15 березня, на якому були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву держави, мову, гімн і герб Карпатської України. Президентом Незалежної Карпатської України обрано А. Волошина та створено новий український уряд [6, с. 14–15].

3. Захоплення українських земель угорськими військами

Засідання історичного Союму Карпатської України відбувалося під гуркіт угорських гармат. У ніч із 13 на 14 березня війська угорських фашистів вторглися на територію молодої української держави і впродовж 5-ти днів зайняли всю територію краю. Справжній опір їм чинили тільки майже не озброєні загони січовиків Карпатської України, але зупинити ворога вони не змогли. Героїчними були бої поблизу м. Хуста на Красному полі, що уможливило проведення засідання Союму.

Завданням угорських військ було негайне захоплення м. Хуста, щоб не допустити відкриття Союму, й арешт усього складу українського уряду. Тому основні сили угорців були зосереджені на Хустському напрямку. Їм протистояли нечисельні відділи Карпатської Січі, які були сформовані зазвичай із студентів Виноградівської учительської семінарії, які протягом доби утримували оборону, після чого відступили.

Реальної оборони не вдалося організувати через брак повноцінних військових резер-

вів і зв'язку, а члени ОУН, які брали активну участь у формуванні та подальшому розвитку Карпатської Січі і перебуваючи в керівництві Військового штабу, не змогли перетворити Карпатську Січ у регулярну армію.

Загальне командування військовими Карпатської Січі 16–19 березня взяв на себе полковник М. Колодзінський – «Гузар», якому активно допомагав його ад'ютант З. Косак – «Гарнавський», який наказав провести мобілізацію добровольців до Карпатської Січі. Напередодні 15-го березня до Хуста прибув спеціальний посол угорського уряду, який передав президенту Карпатської України А. Волошину вимогу мирно відмовитися від влади у Закарпатті. Зі свого боку, німецький консул порадив членам Головної команди КС капітулювати, мотивуючи це тим, що в умовах, коли на окупацію Карпатської України погодились Німеччина та Італія, будь-який спротив є марним.

За свідченням очевидців у відповідь полковник М. Колодзінський сказав: «У словнику українського націоналіста немає слова «капітулювати». Сильніший ворог може нас перемогти у бою, але поставити нас перед собою на коліна – ніколи». Невдовзі полковника М. Колодзінського угорці 19 березня 1939 р. затримали і розстріляли з іншими січовиками в Солотвинських шахтах [2, с. 127, 130, 132].

Найбільша битва відбулася на Красному полі, яка розпочалася 16 березня 1939 р. За угорськими даними, у боях на Красному полі загинуло 230 січовиків та взято 450 у полон, втрати угорської армії становили 160 осіб убитими та приблизно 400 поранених. Криваві розправи угорців проти вояків Карпатської Січі були прямими порушеннями міжнародних договорів щодо ведення війни і законів стосовно полонених. Порушуючи ці норми, угорські підрозділи під час наступу на Севелюш, Велику Копань і Королево розстріляли полонених січовиків, а поранених добивали [2, с. 132].

За даними Станіславського воєводського управління поліції, угорська окупаційна влада заарештувала й ув'язнила понад 1500 січовиків.

16 березня 1939 р. у ході боїв у напрямку міста Хуста угорські військовики розстріляли групу дівчат (переважно санітарок) із «Жіночої Січі». 17 березня 1939 року захоплених галичан-січовиків 7–8 колонами по 70–80 осіб угорські жандарми привели на Верецький перевал. Польські військовики і прикордонники спершу розмістили військовополонених у казармах, а 18 березня відвели їх уздовж лінії новоутвореного кордону ліворуч і праворуч на 1–2 кілометри і розстріляли над селами Нова Розтока і Верб'яне та між Петросовцею, Жупанами сучасного Воловецького району Закарпатської

області. Інші групи, близько 230 вояків, розстріляно праворуч від перевалу з боку Глухівського верху та поблизу місцевої долини. Загальна кількість січовиків, розстріляних на Верецькому перевалі, становить 500–600 осіб. Ще одну групу галичан (приблизно 40 чоловік) 23 березня 1939 р. польські прикордонники та угорські вояки ліквідували на Татарському перевалі поблизу Ясіня. Понад 40 січовиків затримали прикордонники й ув'язнили їх у концтаборі в Березі Картузькій. Польські прикордонники також здійснювали самосуди з розстрілами полонених січовиків [2, с. 135–136].

4. Воєнний стан на території Карпатської України

У боях за незалежність Карпатської України загинуло декілька сотень членів ОУН, чимало розстріляно угорськими і польськими військовими після завершення окупації Закарпаття, ще більше потрапило до угорських концтаборів і польських тюрем.

Під час військових дій Карпатська Січ провела понад 20-ть великих боїв, втративши приблизно 1,5 тисяч убитими та зниклими безвісті. За угорськими даними, які явно занижені, їх армія у ході боїв у Карпатській Україні втратила 72 особи вбитими, 4 особи зникли безвісті й 163 поранено.

19 березня 1939 р. Карпатська Україна припинила організований військовий спротив угорській окупації. На її території введено воєнне положення, і все керівництво здійснював генерал В. Новакович. Карально-репресивні органи за допомогою місцевого угорського населення проводили так звані «зачистки», їх жертвами стали інтелігенція,

державні чиновники і партійні діячі Карпатської України, греко-католицькі священники. Особливим садизмом відзначалися заслані угорські терористи та жандарми. Так, жандармський відділ на чолі з капітаном М. Зелді в Тячеві ліквідував понад 200 осіб. Стільки ж убито січовиків і представників інтелігенції у Хусті, які переважно своє життя завершували, співаючи гімн «Ще не вмерла Україна» та промовляючи «Слава Україні». Для вояків КС, які за таких умов залишалися живими, створювалися тюрми у Великому Бичкові, Тячеві та Кривій біля Хуста. Згодом, після допитів, особливо небезпечних розстрілювали.

У середині квітня 1939 р. понад 1200 в'язнів переведено до концтабору в с. Вор'юлопош, де знущання продовжувалися [2, с. 137–138].

Незважаючи на репресії, січовики і члени ОУН створювали в карпатських горах партизанські загони, які масово діяли проти угорської окупаційної влади в гірських районах Закарпаття до середини травня 1939 р.

Висновки

Українська державність у Закарпатті проіснувала лише п'ять місяців: від 11-го жовтня 1938 р. (як автономне утворення в складі Чехо-Словаччини) до 18-го березня 1939 р. (незалежна Карпатська Україна). Незважаючи на короткий проміжок діяльності та репресії угорської окупаційної влади, вона активізувала національно-визвольні процеси не тільки в Закарпатті, а й на тих українських землях, що входили до Польщі, Румунії та СРСР. Головною метою було створення єдиної самостійної соборної незалежної Української держави.

Список використаних джерел

1. Вегеш М. Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. Ужгород, 2002.
2. Посівнич М. Національні сили в розбудові державності Карпатської України в 1938–1939 рр. Львів: ПП «Видавництво – Бона», 2014.
3. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. К.: Темпора, 2010.
4. Стерчо П. Карпато-Українська держава: до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. Львів, 1994.
5. Филонович В. Березневі дні Карпатської України. Ужгород, 2009.
6. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. Ужгород, 2002.
7. Федина В. Михайло Колодзінський-Гузар і Карпатська Україна. *Карпатика*. 2000. Вип. 7.

References

1. Vehesh, M., (2002). Vony boronyly Karpatsku Ukrainu: narysy istorii natsionalno-vyzvolnoi borotby zakarpatskykh ukraintsyv [They defended Carpatho-Ukraine: Essays on the history of the national liberation struggle of Transcarpathian Ukrainians]. Uzhhorod [in Ukr.].
2. Posivnych, M. (2014). Natsionalni syly v rozbudovi derzhavnosti Karpatskoi Ukrainy v 1938–1939 rr. [National Forces in the Development of the Statehood of Carpatho-Ukraine in 1938–1939]. Lviv: PP «Vydavnytstvo – Bona» [in Ukr.].

3. Pahiria, O. (2010). Karpatska Sich: viiskove formuvannia Karpatskoi Ukrainy [Carpathian Sich: Military Formation of Carpatho-Ukraine]. Kyiv: Tempora [in Ukr.].
4. Stercho, P. (1994). Karpato-Ukrainska derzhava: do istorii vyzvolnoi borotby karpatskykh ukraintsiv u 1919–1939 rr. [Carpatho-Ukrainian state: to the history of the liberation struggle of Carpathian Ukrainians in 1919–1939]. Lviv [in Ukr.].
5. Fylonovych, V., (2009). Bereznevi dni Karpatskoi Ukrainy [March days of Carpatho-Ukraine]. Uzhhorod [in Ukr.].
6. Hrendzha-Donskyi, V. (2002). Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy. Shchodennyk. Moi spohady [Happiness and grief of Carpatho-Ukraine. Diary. My memories]. Uzhhorod [in Ukr.].
7. Fedyna, V. (2000). Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar i Karpatska Ukraina [Mykhailo Kolodzinskyi-Huzar and Carpatho-Ukraine]. *Karpatyka [Carpatica]*. 7 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 16.01.2019
прийнята до друку 19.02.2019*

*The article: is received 16.01.2019
is accepted 19.02.2019*

Розділ 3

Економічна безпека держави та суб'єктів підприємництва

Chapter 3

Economic Security of the State and Business Entities

UDC (УДК) 336.717.6(075)
JEL Classification: C87, E14

Вінічук Марія Володимирівна,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-6588-1254

Наконечна Наталія Володимирівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: nakonnat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1377-4315

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто головні проблеми поширення міжнародного тероризму в Україні в контексті забезпечення достатнього рівня національної безпеки. Висвітлено стан національної безпеки держави і тенденції організованої злочинності. Досліджено взаємозв'язок і взаємообумовленість між міжнародним тероризмом та транснаціональною організованою злочинністю. Проаналізовано головні типи й ознаки фінансової злочинності. Окреслено основні загрози та ризики національній безпеці України. З метою зміцнення національної безпеки та запобігання фінансовій злочинності й тероризму запропоновано: вдосконалити законодавство держави щодо посилення відповідальності за кримінальні правопорушення; провести систематичний моніторинг системи прийняття управлінських рішень у сфері регуляторної політики, беручи до уваги ризики ілєгалізації зовнішнього та внутрішнього секторів.

Ключові поняття: тероризм, національна безпека, організована злочинність, фінансова злочинність, «відмивання» коштів, протидія тероризму.

Vinichuk Maria,

PhD, Assistant professor of Finances and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs Ukraine
e-mail: vinichukm@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-6588-1254

Nakonechna Natalia,

PhD, Assistant professor of Finances and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs Ukraine
e-mail: nakonnat@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1377-4315

INTERNATIONAL TERRORISM AS A NATIONAL SECURITY OF THREAT UKRAINE

Abstract. The article defines the concept and basic problems of national security of the state and the spread of international terrorism in Ukraine in the context of ensuring an adequate level of national security. The main factors that influence the level of national security and the key problems of ensuring its sufficient level are considered. The state of national security of the state and tendencies in the formation of organized crime are highlighted. The main destabilizing factors, threats and risks influenced by the level of national security are analyzed.

The diagnostics of the level of national security have been carried out and the level of internal and external threats has been proved. In order to find ways of Ukraine's exit from the financial and economic crisis and to strengthen the national security of the state, the study of the impact and the relationship of organized crime and terrorism in the country on the state of national security has been conducted. The interconnection and interdependence between international terrorism and transnational organized crime are investigated.

The main types and signs of financial crime are analyzed. The main threats and risks to the national security of Ukraine are outlined. It is established that in the strategic perspective, deepening of counteraction to financial crimes will become an integral part of the state and public mechanism for strengthening national security. In order to strengthen national security and prevent financial crime and terrorism, it is proposed to improve the legislation of the state in the area of strengthening the responsibility for criminal offenses; carrying out systematic monitoring of the regulatory decision making system taking into account the risks of illegalization of the external and internal sectors.

Key concepts: terrorism, national security, organized crime, financial crime, money laundering, counteraction to terrorism.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-88-93

Вступ

Євроінтеграційні та глобалізаційні виклики й прагнення України вступити до міжнародної економічної спільноти спричинили виникнення низки проблем економічного, політичного та безпекового характеру. З-поміж найпоширеніших із них є корупція в органах державної влади, поширення організованої злочинної діяльності, тінізація економіки, підвищення обсягів міжнародної трудової міграції, зниження ефективності діяльності державних структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та стабільності. Невід'ємною складовою й актуальною проблемою на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України можна назвати й загрозу поширення міжнародного тероризму та використання на території країни зброї масового ураження; появу виявів сепаратизму й автономізації окремих етнічних регіонів.

Задля попередження та мінімізації ризиків і загроз національній безпеці з боку цих проблем на законодавчому рівні здійснюється прийняття відповідних нормативно-правових актів, зокрема законів України «Про основи національної безпеки України» [1], «Про боротьбу з тероризмом» [2].

Постійне зростання небезпеки для життя і здоров'я населення країни, передусім на території східних областей, де продовжуються військові дії, а також спостерігаються випадки терористичних актів, актуалізує тему дослідження й вимагає негайного розроблення заходів із нейтралізації негативного впливу.

Окрім того, варто зауважити, що проблеми фінансування тероризму, боротьби з організованою злочинністю та легалізацією (відмиванням) коштів розглядаються у багатоаспектній площині, зокрема з боку економіки та з кримінально-правового боку. Економічні аспекти відображено у працях таких вітчизняних науковців й практиків, як А. Базилюк, О. Барановський, З. Варналій, О. Глуценко, О. Користін, А. Мокій, В. Предборський, М. Флейчук, а кримінально-правові – Л. Борець, С. Буткевич, С. Кондратюк,

О. Маляренко, В. Онисьєв, О. Пустовіт, Ю. Старовойтова, Л. Чуніхіна.

Проблемні питання національної безпеки висвітлено у працях Т. Васильціва, О. Власюка, В. Гейця, В. Горбуліна, Я. Жаліло, Е. Лібанової, В. Мунтіяна, А. Сухорукова, О. Ляш. Однак на сучасному етапі недостатньо досліджено проблематику фінансування тероризму в контексті зміцнення національної безпеки держави.

Метою статті є дослідження проблем поширення тероризму в Україні та світі у контексті зміцнення національної безпеки держави.

1. Економічні наслідки легалізації доходів і фінансування тероризму

Актуалізація проблеми протидії легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму поглибилася під впливом співпраці України з міжнародними організаціями та підвищенням рівня тіньової економіки, корупції та криміналізації суспільних відносин у країні. Вказані чинники, своєю чергою, підвищують ризик виникнення нових загроз національній безпеці держави та знижують її рівень.

Розуміння високої суспільної небезпеки наслідків організованої злочинності, що активно проникає в систему низки соціальних відносин, дезорганізуючи їх, дестабілізуючи нормальні взаємозв'язки і взаємодію майже у всіх важливих сферах, модифікуючи, пристосовуючи їх до своїх інтересів. Організована злочинність виникає і розвивається за законами ринку, де головною метою є прибуток [3, с. 57].

Дослідити обсяги доходів, які отримують злочинним шляхом, визначити надзвичайно складно, а іноді – неможливо, оскільки вони не мають жодної фіксації, проте, безпосередньо впливають на соціально-економічні відносини в суспільстві. Спробу дослідити ступінь впливу відмивання злочинних доходів на різні сфери соціально-економічного життя здійснено робочою групою під керівництвом професора університету Утрехт (Нідерланди) Б. Ангер [4], в процесі чого опрацьовано численні публікації міжнародних організацій (МВФ, ОЕСР, FATF), а також

джерела з економічної пошукової бази даних Econlit, яка налічує понад 750 журналів і 44 000 наукових робіт, а також й інші матеріали, з-поміж яких провідні тематичні видання у світі – *Journal of Money Laundering Control* («Журнал антилегалізаційного контролю») та *Journal of Financial Crime* («Журнал фінансових злочинів») за період з 1990 до 2004 р. включно [5, с. 68].

Організована злочинність має стійку тенденцію до диверсифікованості – розвитку від незаконних до законних видів і форм діяльності. А легалізація злочинних доходів є вираженням цієї властивості.

У результаті протиправної та незаконної діяльності злочинні організації та співтовариства здобувають значні суми коштів: від 300 до 800 млрд дол. щорічно внаслідок торгівлі наркотичними засобами; понад 3,5 млрд дол. щорічно внаслідок торгівлі людьми [6]. Суми коштів, які отримуються внаслідок викрадення та реалізації антикваріату, автомобілів, предметів фауни та флори, а також у результаті вимагання, контрабанди та фальшивомонетництва, підрахувати неможливо.

Зазвичай, як свідчать статистичні дані, тільки 1991 р. зареєстровано 34,8 тис. економічних злочинів, 1992 р. – 36,8 тис., 1993 – 41,3 тис., 1994 – 57,5 тис., 1995 – 57,8 тис., 1996 – 61,04 тис., 1997 – 62,4 тис., 1998 – 65,3 тис., 1999 р. – 65,3 тис. злочинів [7, с. 8].

Необхідно зауважити на взаємозв'язок між міжнародним тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю, незаконним продажем наркотиків, відмиванням грошей, незаконним обігом зброї. Взаємообумовленість і взаємодоповненість указаних виявів доведено 2001 р. і зазначено у Резолюції 1373 Ради Безпеки ООН від 28 вересня 2001 р. [8].

Також вагомий вплив з боку тероризму, організованої злочинності та легалізації коштів є на рівень національної безпеки держави, яку визначають як стан соціально-економічної системи у певний період, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави, а також який передбачає аналіз у розрізі таких складових: екологічна, демографічна, інноваційно-технологічна, фінансова, соціальна, продовольча та зовнішньоекономічна безпека [9, с. 144–145]. Зазначені дестабілізаційні фактори знижують рівень національної безпеки.

2. Компаративний аналіз проблем поширення економічної злочинності та міжнародного тероризму

Широке міжнародне співробітництво України та її прагнення інтеграції до світової економіч-

ної спільноти зумовлюють максимальне використання зарубіжного економічного потенціалу, досвіду реформування економічної, політичної та суспільної діяльності, модернізації окремих галузей і запровадження інноваційних технологій з підвищення продуктивності праці, якості та конкурентоспроможності вітчизняної продукції та послуг. Однак на сучасному етапі соціально-економічного розвитку виникають значні проблеми стосовно протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам та ризикам, пов'язаних із відсутністю ефективної національної системи протидії легалізації кримінальних доходів. Безумовно, однією із основних соціальних і економічних проблем сучасності є протидія фінансовим злочинам.

Фінансова злочинність у науковому дискурсі розглядається як сукупність злочинів, що безпосередньо пов'язані із зазіханням на відносини щодо формування, розподілу, перерозподілу та використання коштів (фінансових ресурсів) суб'єктів економічних відносин. До основних злочинів, що зазіхають на фінансову систему держави, належать: 1) податкові злочини; 2) ухилення від сплати митних платежів; 3) ухилення від сплати обов'язкових внесків у цільові державні фінансові фонди; 4) нецільове використання бюджетних коштів (шахрайства із субсидіями); 5) незаконне одержання і нецільове використання державних кредитів; 6) фальшивомонетництво; 7) легалізація доходів, отриманих злочинним (незаконним) шляхом; 8) злочини, пов'язані з незаконним вивозом капіталу або неповерненням валютних коштів, якщо таке повернення є обов'язковим. До похідних фінансових злочинів, які становлять неабияку загрозу національній безпеці держави, належить фінансування тероризму та придбання зброї масового знищення [10].

Фінансування тероризму зазвичай відбувається через офшорні зони, які передбачають: 1) будь-яку країну з низькою або нульовою податковою ставкою на всі або окремі категорії доходів; 2) певний рівень банківської або комерційної таємності; 3) мінімальну чи повну відсутність резервних вимог центрального банку або обмежень щодо конвертованості валюти; 4) більшість офшорних зон мають порівняно прості вимоги до ліцензування та регулювання діяльності суб'єктів господарювання; 5) спрощений порядок реєстрації офшорних фірм; 6) спрощена система фінансової звітності тощо [10].

З-поміж основних ознак економічної злочинності виокремлюють такі:

1. Корисливий характер – їх метою є одержання вигоди у результаті присвоєння економічних ресурсів із порушенням принципу еквівалентності. Ця ознака визнається

обов'язковою. Водночас злочин може бути скоєний із метою одержання особистої вигоди, в інтересах третіх осіб або організації.

2. Відбувається у процесі професійної діяльності.

3. Пов'язана із договорами та зобов'язаннями, що виникають у суб'єктів між собою і з державою, необхідними для виробництва, переробки, придбання, розподілу й обміну матеріальних благ і послуг.

4. Колективність жертв – прихований для суспільства характер злочинів, велика відстань між жертвою і злочинцем.

5. Об'єктом зазіхання є економіка загалом, окремі сектори, приватнопідприємницькі структури, групи громадян.

6. Анонімність жертв – процес віктимізації (порушення закону) відбувається зазвичай приховано від жертви.

7. Наявність двох суб'єктів – юридичної (злочинність корпорацій) і фізичної осіб (злочинність за видом зайнятості), що діють від імені та в інтересах підприємства. Юридична особа є суб'єктом злочину лише у тих країнах, де законодавством передбачена кримінальна відповідальність юридичних осіб (США, Франція).

8. Істотний збиток, заподіяний економічним інтересам держави, частки підприємництва і громадян.

9. Множинний характер.

10. Перерозподіл матеріальних благ як наслідок економічних злочинів.

11. Тривалий, систематичний характер.

12. Здійснення, без використання насильства.

Загальну схему вчинення економічної злочинності наведено на рис.

Основна проблема полягає в тому, що ті, хто займаються відмиванням «брудних» коштів, постійно винаходять нові способи перетворення злочинних грошей у легальні, а за розвитком технологій випереджають правоохоронні структури: вони регулярно змінюють і валюту, і способи легалізації коштів, використовують міжнародні фінансові організації для «відмивання» нелегальних фінансово-грошових цінностей, частина із яких спрямовується на фінансування міжнародного тероризму. Головні способи «відмивання» ефективно можуть використовуватися в усіх сферах економіки, насамперед у фінансовому секторі, зовнішньоекономічній діяльності та промисловості. Зокрема, з-поміж основних правопорушень у фінансовій системі України виокремлюються протиправні кредитні операції та махінації з використанням бюджетних коштів, що вчиняються через підроблення та фальсифікацію документації (бухгалтерська звітність, паспорти тощо), з використанням «компанії-оболонки», закупівля зброї військового призначення [11, с. 53–54].

3. Результати дослідження

Отже, необхідно зважати, що протидія фінансовим злочинам стає невід'ємною складовою державного та суспільного механізму зміцнення національної безпеки на всіх рівнях, про що свідчать погіршення позицій України у міжнародному рейтингу за «Індексом сприйняття корупції» та за «Індексом економічної свободи».

Висновки

Система легалізації економіки, боротьби з організованою злочинністю та міжнародним

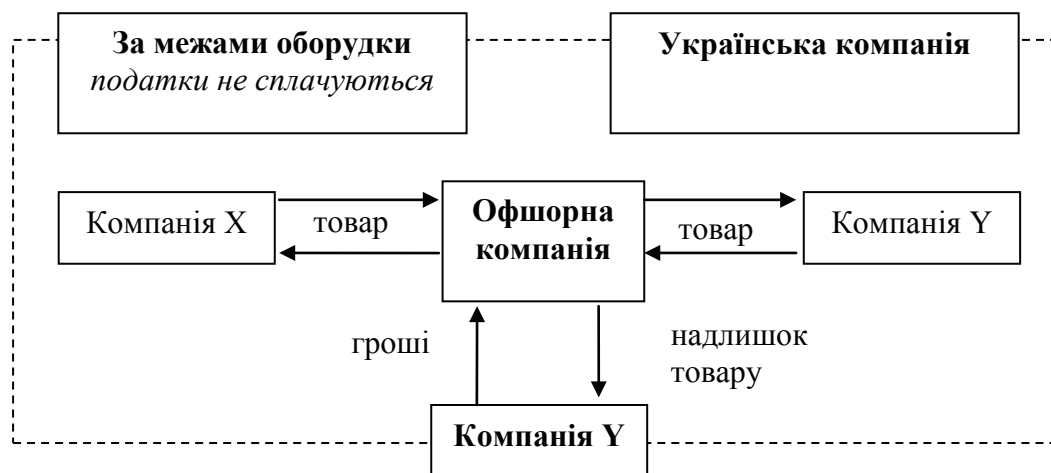


Рис. Схема «відмивання» коштів через діяльність офшорних компаній

тероризмом повинна охоплювати: 1) визначення залежності динаміки іллегалізації від зміни зовнішніх і внутрішніх чинників; 2) вивчення законодавчо-нормативної бази та засобів протидії іллегалізації у країнах з перехідною економікою та розвинених країнах із нижчим рівнем іллегалізації; 3) визначення і

усунення недоліків у вітчизняному законодавстві; 4) оцінку адаптивності проаналізованого законодавства до умов України; 5) тестування управлінських рішень у сфері регуляторної політики, враховуючи ризики іллегалізації зовнішнього та внутрішнього секторів.

Список використаних джерел

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 09.05.2018 № 964-15/ URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 24.02.2018 № 638-15 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Протидія відмиванню коштів: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, адміністративно-правові, кримінологічні, кримінально-правові, криміналістичні засади та система фінансового моніторингу в Україні: підручник / О. Є. Користін, Л. І. Аркуша, А. С. Беніцький та ін.; за ред. О. Є. Користіна. Одеса: ОДУВС, 2015. 982 с.
4. Unger V. The scale and impacts of money laundering. Cheltenham, UK; Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing, 2007. 228 p.
5. Глущенко О. О., Семенен І. Б., Слав'юк Р. А. Антилегалізаційний фінансовий моніторинг: ризик-орієнтований підхід: монографія / О. О. Глущенко, І. Б. Семенен; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Р. А. Слав'юка. К.: УБС НБУ, 2014. 386 с.
6. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ: учеб. пособие М.: УБНОН МВД России, 2000. С. 53–54.
7. Невмержицький Є. В. Правові проблеми боротьби з економічною злочинністю і корупцією: навч. посібник. К.: АПСВ, 2005. 415 с.
8. Резолюция 1373, принятая Советом Безопасности на его 4385-м заседании, 28 сентября 2001 года. URL: <http://docs.dtkr.ua/doc/1014.1974.0>
9. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації Львів: Ахілл, 2008. 660 с.
10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>
11. Вінчук М. В., Наконечна Н. В. Економічна безпека держави: соціально-економічний вимір: навч. посібник. Львів, Ліга-Прес: 2018. 322 с.

References

1. Pro osnovy nacionalnoyi bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy [On the Fundamentals of National Security of Ukraine]: Law of Ukraine dated 09.05.2018. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy. [On the Fight against Terrorism]: Law of Ukraine dated 24.08.2018. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua>
3. Korystin, O. Ye., Arkusha, L. I., & Benitsky A. C. (2015). Protydiya vidmyvannyu koshtiv: mizhnarodni standarty, zarubizhnyj dosvid, administratyvno-pravovi, kryminologichni, kryminalno-pravovi, kryminalistychni zasady ta systema finansovogo monitoryngu v Ukrayini [Anti-money laundering: international standards, foreign experience, administrative-legal, criminological, criminal-law, forensic principles and financial monitoring system in Ukraine]. Odesa: ODUVS [in Ukr.].
4. Unger, V. (2007). The scale and impacts of money laundering. Cheltenham, UK; Massachusetts, USA: Edward Elgar Publishing.
5. Glushhenko, O. O., Semehen, I. B., & Slav'yuk R. A. (2014). Antylegalizacijnyj finansovyj monitoryng: ryzkyk-oriyentovanyj pidxid [Anti-legal financial monitoring: risk-oriented approach]. Kyiv: UBS NBU [in Ukr.].
6. Protyvodejstvye nezakonnomu oborotn narkotycheskyx sredstv y psyxotropnykh veshhestv [Counteraction to illegal circulation of narcotic drugs and psychotropic substances]. (2000). Moskva: UBNON MVD Rossyy [in Russ.].
7. Nevmerzhyckyj, Ye. V. (2005). Pravovi problemy borotby z ekonomichnoy zlochynnisty i korupciyeyu [Legal problems of combating economic crime and corruption]. Kyiv APSV [in Ukr.].
8. Rezolyuciya 1373 (2001) [Resolution 1373 (2001), adopted by the Security Council at its 4385 meeting, on 28 September 2001]. Retrieved from: <http://docs.dtkr.ua/doc/1014.1974.0> [in Russ.].
9. Flejchuk, M. I. (2008). Legalizaciya ekonomiky ta protydiya korupciyi u systemi ekonomichnoyi bezpeky: teoretychni osnovy ta strategichni priorytety v umovax globalizaciyi [Legalization of the economy and

combating corruption in the system of economic security: the theoretical foundations and strategic priorities in the conditions of globalization]. Lviv: Axill [in Ukr.].

10. Pro zapobigannya ta protydiyu legalizaciyi (vidmyvannyu) dohodiv, oderzhanых zlochynnym shlyaxom, abo finansuvannyu teroryzmu: Zakon Ukrainy [The Law of Ukraine On Prevention and Counteraction to the Legalization (Laundering) of the Proceeds from Crime or the Financing of Terrorism]: Law of Ukraine dated 05.01.2017 № 1072-VII. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua>
11. Vinichuk, M. V., & Nakonechna, N. V. (2018). Ekonomichna bezpeka derzhavy: sotsialno-ekonomichnyj vymir [Economic security of the state: socio-economic dimension]. Lviv: Liha–Press [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 18.01.2019
прийнята до друку 15.03.2019*

*The article: is received 18.01.2019
is accepted 15.03.2019*

UDC (УДК) 336.027; 338.45
JEL Classification: E 59; L 69; O 14

Миськів Галина Василівна,

доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: galinamyskiv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9315-8859

Чапляк Наталія Ігорівна,

кандидат економічних наук,
викладач кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: natalia1992polyniuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3977-5682

Григоришин Назарій Олегович,

аспірант кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: az27@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-2312-4968

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ЯК ФІНАНСОВА ОСНОВА ІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто головні аспекти сучасного промислового розвитку, його показники, структуру, динаміку та вплив на економічне зростання. На основі проведеного дослідження вказано на необхідність індустріального відновлення України на засадах нової парадигми монетарної політики НБУ, яка б, окрім стабілізації грошового обігу, була спрямована на стимулювання відновлення економіки й її зростання. Запропоновано низку заходів й інструментів, реалізація яких дасть змогу здійснити неоіндустріалізацію промислового комплексу України за підтримки монетарної політики НБУ.

Ключові поняття: монетарна політика, стабілізація, кредити, промисловість, індустріалізація, експорт.

Myaskiv Galina,

Doctor of Economics, Associate Professor
Head of the Department of Finance and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: galinamyskiv@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9315-8859

Chapliak Natalia,

PhD, lecturer of the
Department of Finance and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: natalia1992polyniuk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3977-5682

Grygoryshyn Nazarii,

Post-graduate student of the Department
of Economics and Economic Security
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: az27@meta.ua
ORCID ID: 0000-0002-2312-4968

MONETARY POLICY AS A FINANCIAL BASIC OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. The purpose of the article: to study the current state and dynamic of the development of industry in Ukraine; on the basis of modern principles of development of the monetary policy of the NBU, to determine the leverage of their influence on the industrial recovery of Ukraine and to propose new mechanism and tools for supporting the industrial complex of Ukraine.

In the modern world industrial industrialization becomes the main engine of global development. However, for its realization in a post-crisis situation, the first task is to develop a capable monetary policy that stabilizes the financial and credit sphere, activities industrial development and economic growth. Therefore, the current state of Ukrainian industry and the NBU monetary policy are relevant to the development of a common strategy for the development of the national economy.

The research revealed that, at the present stage, the role of the processing industry in creating the country's GDP is insignificant, indicating signs of technological decline and backwardness. This leads to the transformation of Ukraine into a sustainable agrarian and raw material economy for highly developed countries.

Negative trends in the development of industry also reflected in the structure of exports and led to the need for significant import of goods. The largest share in Ukrainian exports in 2017 belonged to products of the agro-industrial complex (41.3%) and metallurgical complex products (23.0%). Under the conditions of preserving the existing structure of production and export, the potential growth of the Ukrainian economy will not be able to exceed 3% per year, which, in the face of the economic downturn, has been a preservation of stagnation.

Therefore, it's extremely necessary to review the directions of monetary policy and resume lending to business entities, which will intensify their investment activity and ensure the growth of the national economy as a whole. To do this, it's necessary: to stabilize the banking system, reduce the volume of bad debts, strengthen the protection of consumers and creditors, etc.

However, neither the Government nor the National Bank of Ukraine not presents a systematic strategic vision nor an integrated set of actions aimed at overcoming the credit crunch and accelerating economic (industrial) growth. It's necessary to develop a joint strategy of actions, the realization of which would allow getting synergistic effects – a powerful domestic banking system and a high-tech industrial economy. This will ensure a steady accelerated growth of the economic power of the country on the basis of increase of employment of the population and its welfare, and therefore social-political stability and national security.

Key concepts: monetary policy, stabilization, loans, industry, industrialization, export.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-94-101

Вступ

Посткризова стабілізація й відновлення економіки та фінансової системи вимагають досягнення макроекономічних цілей сталого економічного зростання, стабільності платіжного балансу та курсу національної валюти, антиінфляційних заходів. Однак традиційні підходи не відповідають вимогам розвитку світової економіки та потребують модернізації. Провідна роль повинна належати інтегрованому підходу до вирішення проблем розвитку національної економіки, який би дав змогу комплексно оздоровити та вивести на достатній рівень розвитку економічну систему держави. Одним із таких напрямів є досягнення узгодженості між грошово-кредитною та промисловою політикою держави задля координації зусиль і спільного подолання наслідків кризи.

У сучасному світі промисловість є генератором інноваційного розвитку економіки, драйвером економічного зростання, формує попит на висококваліфіковану робочу силу, є важливим чинником конкурентоспроможності національної економіки. Індустріалізація стає головним рушієм глобального розвитку. Водночас аграрна спеціалізація країни не може забезпечити зна-

чних доходів. Виключення промисловості з національних економічних пріоритетів спричиняє зuboжіння населення та стагнацію економіки. Світовий досвід свідчить, що лише відродження промисловості здатне реально вивести національне господарство із тривалої кризи та забезпечити динамічний розвиток економіки.

Задля цього першочерговим завданням має бути розроблення дієздатної грошово-кредитної політики (монетарної політики), яка стабілізує фінансово-кредитну сферу, дасть поштовх для індустріального розвитку, що зумовить активізацію економічного зростання загалом. Доки не будуть вирішеними проблеми ліквідності банківського сектору і не буде забезпечено належного фінансування реального сектору економіки, відновлення не настане. А тому актуальним є дослідження сучасного стану промисловості України та монетарної політики НБУ для формування низки спільних рекомендацій щодо сприяння індустріалізації України.

Проблеми вдосконалення монетарної політики в сучасних посткризових умовах широко досліджені у працях багатьох українських учених: О. В. Дзюблюка [1], С. В. Глуценка, Т. О. Кричевської, М. І. Савлука [2],

Т. С. Смовженко, О. І. Скаско [3], С. А. Шелудько [4] та ін. Стан і тенденції розвитку банківського кредитування як вагової складової монетарної політики й активізатора економічного зростання розглянуті: С. К. Реверчуком, Б. Л. Луцивим, О. Д. Вовчак, П. М. Сенищем, Б. М. Данилишиним [5], І. І. Пасінович [6], Я. А. Жаліло, О. І. Петриком та ін. Проблеми сучасного експортно-промислового потенціалу України досліджені у працях С. П. Кулицького [7], О. В. Носова [8], О. А. Мельниченко, Т. Л. Желюка, В. С. Хаустової [9], І. А. Шовкун [10] та ін.

Основною тенденцією наукових публікацій є аналіз і формування пропозицій щодо мобілізації фінансово-економічних ресурсів із метою стабілізації банківської системи й економіки України загалом. Однак залишаються недостатньо дослідженими проблеми взаємозв'язку стимулювання економічного зростання через взаємоузгодженість і комплексний вплив монетарної та промислової політики.

Пропонована стаття має на меті дослідити сучасний стан і динаміку розвитку промисловості України; на основі сучасних засад розвитку монетарної політики НБУ, визначити важелі їх впливу на індустріальне відновлення України та запропонувати нові механізми й інструменти підтримки промислового комплексу України.

1. Індустріалізація та сучасний розвиток промисловості України

Упродовж останніх десятиріч у міжнародному поділі праці за Україною міцно закрі-

пилося положення економіки аграрно-сировинної спрямованості, яка забезпечує/обслуговує розвиток високорозвинутих країн. Це зумовлює необхідність здійснення нової індустріалізації в державі, посилення ролі промисловості у національній економіці як фундаменту соціально-економічного, науково-технологічного та інноваційного поступу, що забезпечить вирішення гострих проблем, які постали перед країною.

Індустріалізація – це процес створення крупного машинного виробництва у всіх галузях народного господарства й насамперед у промисловості [11]. Індустріалізація забезпечує переважання в економіці країни виробництва промислової продукції та перетворює аграрну країну на індустріально-аграрну або індустріальну, що спонукає до підвищення суспільної продуктивності праці, пришвидшує темпи зростання виробництва у всіх сферах національної економіки, забезпечує зростання добробуту населення й економічної системи держави загалом.

Занепад національної промисловості та необхідність її відновлення впродовж останніх років засвідчують дані Державної служби статистики України (табл. 1).

Падіння промислового виробництва, яке тривало від 2012 р., досягло піку 2015 р. й становило – 13% до попереднього року. Того ж року падіння ВВП України у доларовому еквіваленті становило 31,3% (90 615 млн дол. США) (табл. 1), причиною чого слугувала системна і структурна криза національної економіки, а також низка об'єктивних чинників: військові дії на Сході

Таблиця 1

Основні показники розвитку промисловості України
впродовж 2013–2017 рр.

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Темп приросту 2017/2013%
Кількість зайнятих у промисловості, тис. осіб	3103,7	2606,3	2417,8	2351,5	2151,6	69,3
Обсяг реалізованої промислової продукції, млрд грн	1322,4	1428,9	1776,6	2158,0	2625,9	198,6
У відсотках до загальної кількості реалізованої продукції, %	36,4	37,1	35,5	36,1	35,8	98,4
Індекси промислової продукції в Україні до відповідного періоду попереднього року	95,7	89,9	87	102,8	100,4	104,9
Зокрема переробна промисловість	92,7	90,7	87,4	104,3	104,8	113,1
Вартість основних засобів (первісна), млрд грн	10401,3	13752,1	7641,4	8177,4	7733,9	74,3
Ступінь зносу основних засобів, у %	77,3	83,5	60,1	58,1	55,1	71,3
Капітальні інвестиції у промисловість, млрд грн	97,6	86,2	87,7	117,8	143,3	146,8

Джерело: розраховано авторами на основі [12]

України, анексія частини території держави та не виважена монетарна політика НБУ. Швидкими темпами занепадало також виробництво у переробній промисловості – ключовій галузі модернізації економіки та підвищення національного добробуту – на кінець 2015 р. індекс переробної промисловості України до відповідного періоду попереднього року становив 87,4%.

Поступове відновлення промисловості розпочалося 2016 р. – приріст до попереднього періоду становив 2,8%, а 2017 р. – 0,4%. Позитивна тенденція зберігалася і 2018 р. – за січень-вересень індекс промислової продукції становив 101,8%. Однак незначний приріст упродовж останніх років нездатний вивести промислове виробництво на рівень хоча б докризового періоду 2011 р., коли індекс промислової продукції становив 108%, а приріст ВВП у доларовому еквіваленті +19,6% (163 160 млн дол. США).

Насторожують також показники, що характеризують розвиток промисловості: обсяг капітальних інвестицій у промисловість, зайнятих і засобів виробництва, лівову частку яких становлять основні засоби, постійно скорочуються, що вказує на занепад промисловості та підтверджує поглиблення деіндустріалізації національного господарства. Частка промисловості у структурі ВВП України також скорочувалася впродовж досліджуваного періоду і на кінець 2017 р. становила 18,2% проти 22,9% 2011 р. [12].

Усе це підтверджує аграрно-сировинну спрямованість національної економіки України та цілеспрямоване перетворення нашої держави на забезпечуючу економіку для високо-розвинутих країн [5].

Негативні тенденції розвитку промисловості відобразились і у структурі експорту та зумовили зростання імпорту. Посткризовий стан промисловості визначив переважання аграрно-сировинної продукції у структурі експорту України, що формує торговельний імідж нашої держави на світовому ринку (див. табл. 2).

За підсумками 2017 р., Україна збільшила експорт товарів і послуг на 16% – до 52,3 млрд дол. США [4]. Зокрема, обсяг експорту товарів з України 2017 р. зріс на 19% (на 6 904,9 млн дол.) порівняно з 2016 р. та досяг 43 266,6 дол. США, здебільшого завдяки зростанню поставок продовольчих товарів, насамперед зернових та олійних, і сприятливій зовнішній ціновій кон'юктурі. Ці чинники компенсували зниження фізичних обсягів експорту чорних металів унаслідок захоплення низки металургійних підприємств на непідконтрольних територіях та відсутність доступу до ресурсів і продукції підприємств на тих територіях [7]. Водночас

негативно на зростання експорту впливало продовження Росією дії торговельних обмежень, запроваджених у попередні роки.

Щодо структури експорту, то найбільша частка в українському експорті 2017 р. належала: продукції АПК та харчової промисловості (41,3%), продукції металургійного комплексу (23,0%) та продукції машинобудування (11,4%) [14].

Якщо і надалі у структурі експорту української промисловості переважатимуть продукти АПК та добувної галузі, то промисловість України залежатиме від світових сировинних цін на зерно і метали, що не сприяє її індустріальному зростанню. Вважаємо, що за умов збереження наявної структури виробництва й експорту потенційне зростання економіки України не зможе перевищувати 3% на рік, що на тлі економічного падіння, яке відбулося, є консервацією стагнації [5]. Дуже важливим є пришвидшення економічного зростання на основі структурної перебудови економіки, її індустріалізації, підвищення частки високотехнологічної продукції в структурі експорту, та поступового імпортозаміщення через нарощування капіталовкладень та обсягів інвестування.

2. Роль монетарної політики у розвитку національної економіки

Досвід таких країн, як Китай, Індія, Південна Корея свідчить, що зростання інвестиційних витрат – це не лише основа для пришвидшення розвитку країни, а й потужний чинник обмеження інфляційних процесів через вирішення структурних проблем [16]. Зважаючи на те, що прямі іноземні інвестиції в Україну суттєво зменшилися і в сучасних умовах немає реальної передумови для їх зростання, то очевидно, що розширення інвестування має відбуватися через збільшення обсягів банківських кредитів: частка кредитних ресурсів у джерелах фінансування основного капіталу поступово повинна зрости до 30% [16].

Глобальна фінансова криза 2008–2009 рр. продемонструвала помилковість розуміння функції центрального банку як досягнення однієї мети – забезпечення низької інфляції. Після 2008 р. розвинені країни використовують нову парадигму центрального банкінгу – мульти-таргетування, яка розширює перелік цілей та урізноманітнює використовувані для їх досягнення інструменти [6, с. 162].

Проте якщо монетарна політика в Україні й надалі залишатиметься доволі жорсткою, а НБУ не матиме можливості використовувати емісійний ресурс для розвитку національної економіки та збільшувати обсяги внутрішнього кредитування через кредитний і фондовий

Таблиця 2

Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2013–2018 рр.

(%)

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 (січень-серпень)
Експорт, млн дол. США	63312,0	53901,7	38127,1	36361,7	43264,7	30910,5
Експорт, %	100	100	100	100	100	100
<i>зокрема:</i>						
Чорні метали	22,6	23,9	21,2	19,9	20	22,7
Продукти рослинного походження	14	16,2	20,9	22,3	21,3	18,6
зокрема зернові культури	10,1	12,1	15,9	16,7	15	13,6
Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	11	10,5	10,3	10	9,9	10
Жири й олії тваринного або рослинного походження	5,5	7,1	8,7	10,9	10,6	9,6
Мінеральні продукти	11,8	11,3	8,1	7,5	9,1	9,2
Готові харчові продукти	5,6	5,7	6,5	6,7	6,5	6,1
Живі тварини; продукти тваринного походження	1,7	1,9	2,2	2,1	2,6	2,5
Деревина і вироби з деревини	1,8	2,3	2,9	3,1	2,8	3,3

Джерело: [13]

канали, то очевидно, що розширення інвестицій у необхідних обсягах буде неможливим. У такому випадку зростають ризики, що Україна вкотре втратить шанс для здійснення технологічного прориву, вирішення структурних проблем реального сектору економіки [2, с. 57].

Структура відкритої сировинної економіки, якою є Україна, визначає, що ціновим якорем є валютний курс. Інфляція є похідною від девальвації національної валюти, а також від адміністративного підвищення цін. Головними причинами стрибка інфляції у 2014–2015 рр. стали: зростання цін на імпортовані товари внаслідок девальвації гривні й передача цього ефекту на всі інші товари й адміністративне підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги [17].

Головною особливістю, що загострила кризу в цей же період, було те, що галопуюча інфляція відбувалась на тлі демонетизації реального сектору економіки, істотного зменшення ВВП і зайнятості [3, с. 211]. Тобто галопуюча інфляція відбувалась в умовах грошового «голоду» в реальному секторі. Подолання такої кризи вимагало використання інструментів боротьби із стагфляцією: «збадьорити» економіку через продуктивну емісію, яка через кредитні канали повинна потрапляти до реального сектору, стимулювати виробництво, імпортозаміщення, насичення внутрішнього ринку вітчизняними товарами, зростання зайнятості та заробітних плат.

В Україні відбулося все навпаки: внаслідок проведення стримувальної монетарної

політики, замість стимулювальної, відбувся колапс кредитування реального сектору економіки, який став додатковим чинником гальмування зростання ВВП.

Залишки за кредитами у гривні протягом 2014–2015 рр. зменшилися на 168,9 млрд грн (до 433,8 млрд грн), в іноземній валюті – на 15,7 млрд дол. (до 22,8 млрд дол. США) [18]. У цей період необхідні були заходи, з одного боку, зі зниження інфляції, а з іншого – із забезпечення пришвидшеного економічного зростання, зокрема через стимулювання Національним банком кредитування банками реального сектору.

Наступними роками залишки за кредитами у національній валюті в економіку України поволі зростали і становили: 2016 р. – 504 999 млрд грн, у 2017 р. – 570 627 млрд грн [18]. Загалом приріст кредитів, наданих в економіку України, впродовж 2015–2017 рр. становив 131,5%. Щодо кредитування в іноземній валюті, то відбулося зменшення їх обсягу на 18,6%, що вказує на зростання ризиковості кредитів через нестабільність ситуації на валютному ринку держави.

Станом на кінець вересня 2018 р. залишки за кредитами у національній валюті становили 616 669 млрд грн та зросли відносно початку 2018 р. на 46042 млрд грн, або на 8,1%. Водночас загальний обсяг кредитів, наданих в економіку України у вересні 2018 р., становив 1 102 277 млн грн [18]. Обсяг кредитів, наданих у переробну промисловість України, на кінець вересня 2018 р. становив 225 482 млн грн, або

25,5% від загальної суми кредитів, наданих суб'єктам господарювання (885 252 млн грн) та 20,5% від загального обсягу кредитів у економіку України.

Варто зазначити, що обсяг залишків за кредитами, наданими у переробну промисловість держави, за останній рік зріс на 28 521 млн грн (вересень 2017 р. – 196 961 млн грн). У вересні 2017 р. частка кредитів у переробну промисловість становила 24,2% від загального обсягу кредитів, наданих суб'єктам господарювання, та 19,9% від загального обсягу кредитів у економіку держави (988 864 млн грн).

Відновлення кредитування визначено однією з пріоритетних цілей НБУ на 2017–2018 рр. [19]. Однак банки уникають кредитування виробничого сектору в необхідних обсягах, навіть маючи вільні кошти: вони віддають перевагу розміщенню коштів на західних коррахунках майже під нульові відсотки, проте не хочуть кредитувати підприємства навіть під високі відсотки. Причини цього – незахищеність прав кредиторів та високі ризики неповернення виданих кредитів (частка прострочених кредитів у портфелях системоутворювальних українських банків становить 50%) [10]. У низці галузей переробної промисловості взагалі припинено використання позикових і залучених коштів у виробничих інвестиціях. Недоступність позикових коштів зумовлена передусім дорожнечою кредитних ресурсів (табл. 3).

Таблиця 3

Середньорічна вартість кредитів та середньорічна облікова ставка НБУ в 2014–2018 рр., %

Рік	Середньорічна вартість кредитів у національній валюті, %	Середньорічна вартість кредитів у іноземній валюті, %	Середньорічна облікова ставка НБУ, %
2014	17,2	8,9	12
2015	21,3	8,3	22,4
2016	18,4	8,1	18,2
2017	15,2	6,8	13,2
2018	18,3	10,2	16,9

Джерело: розраховано авторами на основі [20]

Загалом за 2017 р. середньозважені ставки кредитування знизилися порівняно з 2016 р. на 3,2 пп. На реакцію ринкових процентних ставок також впливали потреби Кабінету Міністрів України в залучених коштах, стан ліквідності банківської системи й її розподіл між окремими банками, посилення конкурентної боротьби між фінансовими установами тощо.

Однак 2018 р. середньозважена вартість кредитів знову зросла, відповідно до зростання

облікової ставки НБУ, яка на 03.01.2018 р. становила 16,7%, а 01.11.2018 р. – 22,4% [20]. Саме облікова ставка НБУ слугує орієнтиром для короткострокових процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку та впливає на вартість кредитів комерційних банків [4, с. 119].

3. Монетарні механізми й інструменти підтримки розвитку промислового комплексу України

Згідно з розрахунками, зниження ставки за кредитами у гривні на 1% сприяє зростанню інвестицій у промисловість на 2,3 млрд грн, а за кредитами в іноземній валюті – на 14,5 млрд грн [10]. Тому для відновлення активного кредитування необхідно передусім знизити вартість кредитів. Окрім того, потрібно стабілізувати банківську систему, знизити обсяги проблемної заборгованості, посилити захист прав споживачів і кредиторів тощо. За успішного досягнення обраних цілей населення та бізнес зможуть отримати доступні кредити, не створюючи водночас додаткових ризиків для фінансової стабільності.

Однак ані Урядом, ані Національним банком не подано системного стратегічного бачення і цілісного комплексу дій, спрямованих на подолання кризи кредитування й пришвидшення економічного (промислового) зростання, що об'єднало б суспільство, підвищило довіру до влади і визначило шлях консолідації зусиль [9, с. 147]. Маємо ситуацію, коли НБУ й Уряд діють розрізнено, кожен виконує різні завдання, які суперечать одні одним: НБУ намагається стримати інфляцію та «стискає» грошову масу, а Уряд прагне стимулювати економічне зростання, яке потребує вливань інвестицій в економіку.

В умовах зовнішньої військової агресії такий стан може мати критичні наслідки для держави, тому розробка й успішна реалізація Економічної стратегії та Стратегії розвитку банківської системи як її інструменту є завданнями рівня національної безпеки. Банківський сектор повинен стати фінансово стабільною, прибутковою системою, яка виконує функцію оптимального перерозподілу капіталу в економіці й є головним кредитором її інтенсивного розвитку. А розроблення дієздатної монетарної політики на основі комбінованих (дуальних) інструментів, які стабілізують фінансово-кредитну сферу та змотивують розвиток національної економіки, має стати першочерговим кроком у цьому напрямку [15].

Отже, монетарна політика повинна стати ефективним інструментом досягнення макроекономічних пріоритетів держави. Для цього необхідно:

– скоординувати дії між Урядом і НБУ для вирішення головних питань щодо стабілізації валютного курсу та зниження інфляції;

– підтримувати й стимулювати виробництва, спрямовані на імпортозаміщення й насичення внутрішнього ринку конкурентоздатними товарами вітчизняного виробництва з високою доданою вартістю;

– запровадити систему стимулів для розвитку високотехнологічного експорту та підвищення мотивації експортерів для заведення в країну валютної виручки і стабілізації валютного ринку.

Висновки

З огляду на глобальні тенденції посилюється необхідність переорієнтації монетарної політики в Україні з монетарного стиснення та неефективного управління у валютній сфері на створення системних стимулів для розви-

тку нової промислової політики індустріалізації, зокрема виробництва високотехнологічної продукції та кредитування реального сектору. Повинна відбутися зміна парадигми монетарної політики. Водночас рушійною метою рішень НБУ має стати прогрес у економіці та підвищення добробуту громадян.

Створення сприятливих інституційних умов для нової промислової політики і просування країни на шляху неоіндустріалізації вимагає спільних дій уряду й НБУ. Потрібно розробити спільну стратегію дій, реалізація якої б дала змогу отримати синергетичні ефекти – потужну вітчизняну банківську систему та високотехнологічну промислову економіку. Це забезпечить стійке пришвидшене зростання економічної могутності країни на основі підвищення зайнятості населення та його добробуту, а відтак й соціально-політичної стабільності та національної безпеки.

Список використаних джерел

1. Дзюблюк О. В. Монетарна політика як ключовий важіль реалізації антикризових заходів в економіці. *Банківська справа*. 2017. № 2. С. 3–26.
2. Савлук М. І. Трансформація функціональних завдань НБУ в умовах системної розбалансованості економіки. *Фінанси України*. 2016. № 9. С. 53–64.
3. Скаско О. І., Крупка М. І., Андрущак Є. М., Пайтра Н. Г. та ін. Центральний банк і грошово-кредитна політика: підручник; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. Львів, 2016. 544 с.
4. Шелудько С. А. Облікова ставка центрального банку як інструмент валютного регулювання. *Регіональна економіка та управління*. 2015. № 4 (07). Ч. 2. С. 118–122. URL: <http://dSPACE.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4236>
5. Данилишин Б. Що позитивного відбулося в економіці України за останні півроку? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2518542-so-pozitivnogo-vidbulosa-v-ekonomici-ukraini-za-ostanni-pivroku.html>
6. Пасінович І. І., Кучма М. І. Необхідність та умови відновлення кредитування для забезпечення економічного зростання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2018. Вип. 20. Ч. 2. С. 161–166.
7. Кулицький С. Зовнішня торгівля України: стан, проблеми й перспективи (початок, закінчення у № 10). *Україна: події, факти, коментарі*. 2018. № 9. С. 81–93. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr9.pdf>
8. Національна економіка / за заг. ред. д.е.н., проф. О. В. Носова. К., 2013. 512 с.
9. Хаустова В. Є. Промислова політика в Україні: формування та прогнозування: монографія. Х., 2015. 380 с.
10. Шовкун І. А. Промислове відродження України: ціна питання. *Дзеркало тижня. Україна*. 2017. № 12. С. 14–17.
11. Економічна енциклопедія: у трьох томах / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К., 2000. Т. 1. 864 с.
12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: ukrstat.gov.ua
13. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні–серпні 2018 року. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0818_u.ht
14. Експорт товарів України. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/.../eksport-tovariv-ukrayini-zris>
15. Тернер А. Нова ера монетарної політики. Лекція члена Комітету фінансового регулювання. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UVQdeb0EdWA>
16. Політика економічного прагматизму. *Інститут соціально-економічних досліджень*, 2015. URL: <http://ises.org.ua/proekti/doslidzhennia/t-vperv>
17. Стратегія розвитку банківської системи 2016–2020: «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки». Комітет Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/fedra+bankspravi/proekt_strategi.pdf
18. Основні показники, що характеризують стан грошово-кредитного ринку. Національний банк України. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=5525900>
19. Річний звіт 2017. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71165707>
20. Облікова ставка НБУ. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/refinance/>

References

1. Dziubliuk, O. V. (2017). Monetarna polityka yak kliuchovyi vazhil realizatsii antykrizovykh zakhodiv v ekonomitsi [Monetary policy as a key lever for implementing anti-crisis measures in the economy]. *Bankivska sprava (Banking)*, 2, 3–26 [in Ukr.].
2. Savluk, M. I. (2016). Transformatsiia funktsionalnykh zavdan NBU v umovakh systemnoi rozbalansovanosti ekonomiky [Transformation of the functional tasks of the NBU in conditions of systemic economic imbalances]. *Finansy Ukrainy (Finance of Ukraine)*, 9, 53–64 [in Ukr.].
3. Krupka, M. I., Andrushchak, Ye. M., Paitra, N. H., & Skasko, O. I. (2016). Tsentralnyi bank i hroshovo-kredytna polityka [Central Bank and monetary policy]. Lviv [in Ukr.].
4. Sheludko, S. A. (2015). Oblikova stavka tsentralnoho banku yak instrument valiutnoho rehulivannia [Central bank discount rate as an instrument of currency regulation]. *Rehionalna ekonomika ta upravlinnia (Regional Economics and Management)*, 4 (07), 2, 118–122. Retrieved from <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4236> [in Ukr.].
5. Danylyshyn, B. Shcho pozytyvnoho vidbulosa v ekonomitsi Ukrainy za ostanni pivroku? [What has been positive in the Ukrainian economy over the past six months]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2518542-so-pozitivnogo-vidbulosa-v-ekonomitsi-ukraini-za-ostanni-pivroku.html> [in Ukr.].
6. Pasinovykh, I. I., & Kuchma, M. I. (2018). Neobkhdnist ta umovy vidnovlennia kredytuvannia dlia zabezpechennia ekonomichnoho zrostantia v Ukraini [The need and conditions for lending to ensure economic growth in Ukraine]. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*, 20, 2, 161–166 [in Ukr.].
7. Kulytskyi, S. (2018). Zovnishnia torhivlia Ukrainy: stan, problemy y perspektyvy [Foreign Trade of Ukraine: Status, Problems and Prospects]. *Ukraina: podii, fakty, komentari (Ukraine: Events, Facts, Comments)*, 9, 81–93. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr9.pdf> [in Ukr.].
8. Nosova, O. V. (2013). Natsionalna ekonomika. [National economy]. Kyiv [in Ukr.].
9. Khaustova, V. (2015). Promyslova polityka v Ukraini: formuvannia ta prohnozuvannia [Industrial policy in Ukraine: formation and forecasting]. Kharkiv [in Ukr.].
10. Shovkun, I. A. (2017). Promyslove vidrodzhennia Ukrainy: tsina pytannia [Industrial revival of Ukraine: the price of the issue]. *Mirror of the week*, 12, 14–17 [in Ukr.].
11. Mochernyi, V. (2000). Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv [in Ukr.].
12. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: ukrstat.gov.ua [in Ukr.].
13. Tovarna struktura zovnishnoi torhivli u sichni–serpni 2018 roku [Commodity structure of foreign trade in January–August 2018]. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt0818_u.ht. [in Ukr.].
14. Eksport tovariv Ukrainy [Export of goods from Ukraine]. *Uriadovyi portal (Government portal)*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/.../eksport-tovariv-ukrayini-zris> [in Ukr.].
15. Terner, A. Nova era monetarnoi polityky. Lektsiia chlena Komitetu finansovoho rehulivannia. [A new era of monetary policy. Lecture of Financial Regulatory Committee member]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=UVQdeb0EdWA> [in Ukr.].
16. Polityka ekonomichnoho prahmatyzmu [The policy of economic pragmatism]. *Instytut sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen Institute of Social and Economic Research*. 2015. Retrieved from <http://ises.org.ua/proekti/doslidzhennia/t-vperv> [in Ukr.].
17. Komitet Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan finansovoi polityky i bankivskoi diialnosti. Stratehiia rozvytku bankivskoi systemy 2016–2020: «Synerhiia rozvytku bankiv ta industrializatsii ekonomiky» [Strategy for the development of the banking system 2016–2020: «Synergy of banks and industrialization development»]. Retrieved from https://kneu.edu.ua/userfiles/Credit_Economics_Department/fedra+bankspravi/proekt_strategi.pdf [in Ukr.].
18. Osnovni pokaznyky, shcho kharakteryzuiut stan hroshovo-kredytnoho rynku. Natsionalnyi bank Ukrainy [The main indicators of the monetary and credit market. National Bank of Ukraine]. Retrieved from <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=5525900> [in Ukr.].
19. Natsionalnyi bank Ukrainy. Richnyi zvit 2017 [Annual report 2017]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71165707> [in Ukr.].
20. Oblikova stavka NBU. Ministerstvo finansiv Ukrainy [NBU discount rate. Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/refinance/> [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 22.01.2019
прийнята до друку 25.02.2019

The article: is received 22.01.2019
is accepted 25.02.2019

UDC (УДК) 330.5
JEL Classification: E 60

Аніловська Ганна Ярославівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: hanna12122014@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0154-1584

Чорненька Олеся Романівна,

магістр Інституту економіки, фінансів та управління
Ягелонського університету у Кракові
e-mail: alicechornenka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2057-519X

Кухар Назарій Михайлович,

аспірант факультету менеджменту та соціальної комунікації
Ягелонського університету у Кракові
e-mail: 1995knm@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0329-9215

ПРОСТОРОВА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВВП УКРАЇНИ

Анотація. Управління економікою держави у сучасних умовах господарювання вимагає насамперед уміння адаптуватися до змін у її внутрішньому та зовнішньому середовищі. Своєю чергою, до найнебезпечніших належать зміни, що впливають на національну безпеку і суверенітет держави. Саме таких змін зазнала Україна наприкінці 2013 р. Будучи виснаженою зміною влади після Євромайдану та Революції гідності, за умови, коли економіка вимагала негайних дій, Україна зіткнулася з зовнішнім конфліктом із Російською Федерацією, який не лише став причиною нових соціально-економічних проблем, а й виявив наявні проблеми.

Ідентифікатором змін у економіці держави беззаперечно є показник внутрішнього валового продукту. Водночас ВВП є одним із найвикористовуваних показників аналізу стану економіки у світі. Розрахунок цієї змінної дає змогу оцінити й проаналізувати стан економіки країни в конкретний момент, а порівняння рівня ВВП у динаміці дає змогу обрати напрям руху економіки. Детальний аналіз цього показника дозволяє визначити головні для економіки джерела формування добробуту та напрями розвитку. Подане у статті поняття розуміння цього індикатора, а також різноманітні способи його розрахунку сприяють ґрунтовнішому усвідомленню необхідності та важливості цього показника в аналізі економіки держави.

Дані, подані Державною службою статистики України, свідчать про зміни та коливання, що відбувалися в економіці України протягом 2004–2016 рр. Своєю чергою, аналіз й оцінка ВВП у регіональному розрізі виявили значну нерівність економічного розвитку регіонів України. Результати дослідження також указують на централізований підхід до управління державою, що дедалі більше загострює проблему регіональної диференціації. У роботі досліджено вплив цих чинників на політично-економічну кризу в Україні, а також здійснено спробу показати вплив економічних і політичних конфліктів на коливання в економіці України. Виявлено два критичні моменти для економіки України в межах указанного періоду, а також проаналізовано головні причини їх виникнення.

Ключові поняття: ВВП, регіональний аналіз, коливання, криза, диверсифікація.

Anilovska Hanna,

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: hanna12122014@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0154-1584

Chornenka Olesia,

Master of managerial economics
Institute of Economics, Finance and Management
Jagiellonian University in Krakow,
e-mail: alicechornenka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2057-519X

Kukhar Nazarii,Master of managerial economics,
PhD student

Faculty of Management and Social Communication

Jagiellonian University in Krakow

e-mail: 1995knm@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0329-9215

SPATIAL DIVERSIFICATION OF UKRAINE'S GDP

Abstract. GDP is the most commonly used indicator in the analysis of economy. Measurement of this variable helps to assess the economy's condition in the specific moment. The reports of the State Statistics Service of Ukraine demonstrate the changes and fluctuations in Ukraine's economy within the period of 2004–2016. Through various statistical techniques, this paper shows the current economic trends and the impact of political and economic conflicts on the country's GDP and demonstrates the necessity of structural reforms in government management in terms of region development. In this paper an attempt to find the impact of economic and political conflicts on the fluctuations in economy of Ukraine is made and the actions which help to minimize the regional differentiations are proposed.

Key concepts: GDP, regional analysis, fluctuations, crises, diversification.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-102-108

Introduction

GDP is the most commonly used indicator in the analysis of economy all over the World. Taking into consideration the dynamics of GDP's level it is easy to assess economy's condition at the specific moment. Furthermore, to get more factual results of analysis it is worth calculating GDP not only for the whole State but for each administrative unit, it helps to get the real situation of economy of the specific country.

Coming back to the meaning of GDP this is basically the most known abbreviation in World's economy. According to Gregory Mankiw, Professor of Economics at Harvard University and one of the most famous macroeconomist of present days, «*Gross domestic product (GDP) is the market value of all final goods and services produced within an economy in a given period of time*» [1]. Generally, it is the quantity of all produced goods and provided services in the specific economy multiplied by their prices.

There are different methods of calculating the GDP indicator, based on:

- expenditure approach;
- income approach;
- output approach.

Expenditure approach as follows from the definition depends on evaluation of the sum of all purchased in economy final goods and the services. It includes consumption, government spending, investment and net export.

On the contrary, the income approach takes into consideration the total income generated by households and firms in the specific period of time. The income in terms of this approach means the profits, wages, interest and rents.

Output approach stands on the added value, in this method GDP is shown as a sum of added value of all produced goods and provided services in economy [2].

From the above we can deduce that GDP is much more than just analytical indicator, it is one of the most important variable that displays the level of wellness in specific economy. In this article we will try to describe how GDP level of Ukraine was changing within 2004–2016 years due to influence of economic and political factors. We will try to find the connection of the decreases of GDP and economic and political crises in Ukraine.

Nowadays practically every country in the World is involved in calculating GDP indicator. One of the first scientists who started to analyze the GDP was the «father of economics» Adam Smith. In «*Wealth of the nations*» he presented his concept of measuring the wealth of the country based on the added value of the produced products and provided services more known now as GDP [3]. Among not less known economists who made their researches in this area were: Simon Kuznets, Gregory Mankiw and Arthur Okun. Simon Kuznets was a creator of the original formula of calculating gross domestic product that has been presented in report to U.S. Congress, «*National Income, 1929–35*» [4]. Mentioned above Gregory Mankiw, in his work «*Macroeconomics*», in a simple way explains the essence of understanding and calculating the GDP [1]. And finally Arthur Okun who was working under the correlation between GDP and other economical phenomena such as unemployment and inflation [5]. To the modern economists that have been researching problems related to GDP on the post-Soviet Area belong: Tomasz

Tokarski (Poland) [6], Valerii Heyets (Ukraine) [7], Viktor Bazylevych (Ukraine) [8] etc.

Nonetheless, lots of articles related to GDP, the research of affiliations between GDP and other economical phenomenon's is still on the top. The deep analysis of this variable helps to better understand the sources of fluctuations in economy of the country what is also the main goal of this article.

1. Differentiation of GDP in Ukraine in 2004–2016

As revealed from the above, GDP is one of the most commonly used and informative indicator in terms of the country's economic analysis. In this article we would like to analyze specific changes which exposed the Ukrainian economy starting from 2004 to 2016 by analyzing its GDP level over that years.

Ukraine is divided into 27 administrative units, 25 districts and 2 dedicated cities, Kiev which is also a capital of the country and Sevastopol which is located on Crimea peninsula (map 1). On the map 1 it has been presented the average level of GDP in Ukraine in millions of UAH. Even at first glance we can notice that the GDP level is higher on the left side of the Dnieper river except of Kiev city that is located on both sides of river and its GDP constitutes approximately

20% of whole GDP of country. We can also note that Western part of Ukraine has relatively lower level of GDP than other parts of Ukraine.

Deeper analysis of GDP level has been presented in tab. 1. We have divided the whole research period into 2 groups 2004–2009 and 2010–2016**. In cases of growth (negative growth) rate we have divided them into 3 period groups 2004–2008, 2009–2014 and 2015–2016 to find the connection between GDP level and political and economic crises that took place within the researched period of time.

From the tab.1 it follows that averagely within 2004–2008 Ukraine declared positive growth rates within all administrative units, moreover, in 2004–2009 the highest GDP level was noticed in Kiev city (479 299,93 mm UAH), Donetsk DC (346 294,89 mm UAH), Dnipropetrovs'k DC (261 263, 52 mm UAH), Kharkiv DC (160 658,50 mm UAH), Odessa DC (127 075,14 mm UAH). On the other hand, the lowest GDP level within mentioned above period was noticed in Sevastopol city (17 840,64 mm UAH) and the following districts: Chernivtsi (25 159,43 mm UAH), Ternopil' (30 797,82 mm UAH), Kherson (36 328,55 mm UAH), Volyn (34 889,38 mm UAH).

MAP 1 GDP level in Ukraine in 2004–2016 Years* in millions UAH



Source: prepared by own, based on the data provided by State Statistics Service of Ukraine with the help of <https://paintmaps.com>

* Averagely in a given period of time

** In cases of Crimea DC and Sevastopol city data was available only to 2013 year

Table 1. Gross Domestic Product in Ukrainian districts within 2004–2016

District	GDP in mm UAH (2016 constant price)*		The average annual growth rate of GDP in %		
	2004–2009	2010–2016	2004–2008	2009–2014	2015–2016
Cherkasy	52609,46	59426,96	6,34	1,16	-2,42
Chernihiv	43721,99	44381,27	1,69	0,08	-2,54
Chernivtsi	24848,92	24029,69	4,52	-1,61	-6,63
Crimea	77216	83395	5,2	0,8	–
Dnipropetrovs'k	260432,8	276734	11,46	-1,52	-7,51
Donets'k	336055,5	251948,2	3,42	-8,22	-14,39
Ivano-Frankivs'k	53148,48	56834,53	2,04	2,14	-8,19
Kharkiv	160848,3	157095,5	6,47	-2,5	-0,41
Kherson	37252,33	38286,11	3,08	-1,17	1,34
Khmel'nyts'kyy	46395,16	48900,16	2,91	1,13	-3,14
Kiev	96942,79	125629,1	7,41	2,94	-0,03
Kirovohrad	39621,32	44137,67	2,59	1,69	-0,65
Luhans'k	116541,1	79989,86	6,74	-12,02	-16,49
L'viv	103359,4	113627,4	3,07	1,48	-1,37
Mykolayiv	57036,12	57960,9	2,09	-0,63	0,33
Odessa	128159,4	125213	5,23	-2,85	-0,69
Poltava	103216,5	111455	2,08	1,54	1,32
Rivne	41478,33	41520,24	2,77	1,55	-7,92
Sumy	46563,8	48030,93	3,42	-0,06	-3,11
Ternopil'	30778,2	33123,08	4,52	1,32	-5,86
Transcarpathia	38677,18	37536,58	2,56	-0,34	-8,93
Vinnitsya	58964,07	66744,51	2,32	2,54	2,17
Volyn	37126,02	37464,82	3,23	0,17	-4,58
Zaporizhzhya	117815,1	104758,1	5,42	-2,89	-1,27
Zhytomyr	42949,6	47132,77	2,82	0,98	-0,26
Kiev City	477005,6	534894,4	5,42	2,01	-1,55
Sevastopol	17819,97	19692,18	6,2	1,48	–

* Calculated as arithmetic mean in the following years

Source: prepared by own self, based on the data provided by State Statistics Service of Ukraine in period 2010–2016

In period 2009–2014 the situation has dramatically changed, only 16 administration units were able to achieve positive growth rate. This decrease in GDP level was caused by global financial crises and the political crises in Ukraine related to the gas conflict with Russian Federation. Looking back to period of 2010–2016 years we can observe that the top 5 DC's (except Kiev which is a city) in terms of GDP level did not changed, which denotes that the global and political crises did not have such a strong negative effect on the most developed administrative units. As for more weaker, from economic point of view, units here still overweigh units from Western Ukraine regional group such as Transcarpathia, Volyn, Ternopil', Chernivtsi Dc's and Sevastopol city which belongs to southern part of Ukraine.

And finally 2015–2016 years, after political crises caused by military conflict with Russian Federation and annexation of Crimea peninsula by Russian Federation the level of growth rates rapidly changed in whole Ukraine, only 4 DC's were able to increase their GDP such as Poltava, Vinnitsya, Mykolayiv, Kherson. Their growth rates were fluctuated between 0,3 to 2,2% in mentioned period of time. As for the rest administrative units their negative growth rate was fluctuating averagely around 4,7%. The strongest effect was obviously felt in eastern DC's, especially Luhans'k and Donets'k, which are directly involved into a military conflict, in this period of time they showed the biggest negative growth rates 16,5% and 14,4% appropriate. As these are districts that belong to the developed ones their decreases of GDP level caused negative effect on the whole country.

2. Differentiation of GDP level in regional groups in Ukraine in 2004–2016

For analysis purposes we have divided all administration units into 5 regional groups mentioned below:

1. Central Ukraine – districts: Cherkasy, Dnipropetrovs'k, Kirovohrad, Vinnytsya and Poltava.

2. Western Ukraine – districts: Khmel'nyts'kyi, Chernivtsi, Ivano-Frankivs'k, L'viv, Rivne, Ternopil', Volyn and Transcarpathia.

3. Eastern Ukraine – districts: Kharkiv, Donets'k, Luhans'k and Zaporizhzhya.

4. Southern Ukraine – Autonomous Republic of Crimea, districts: Kherson, Odessa and Mykolayiv and Sevastopol city.

5. Northern Ukraine – Kiev city and districts: Chernihiv, Kiev, Sumy and Zhytomyr.

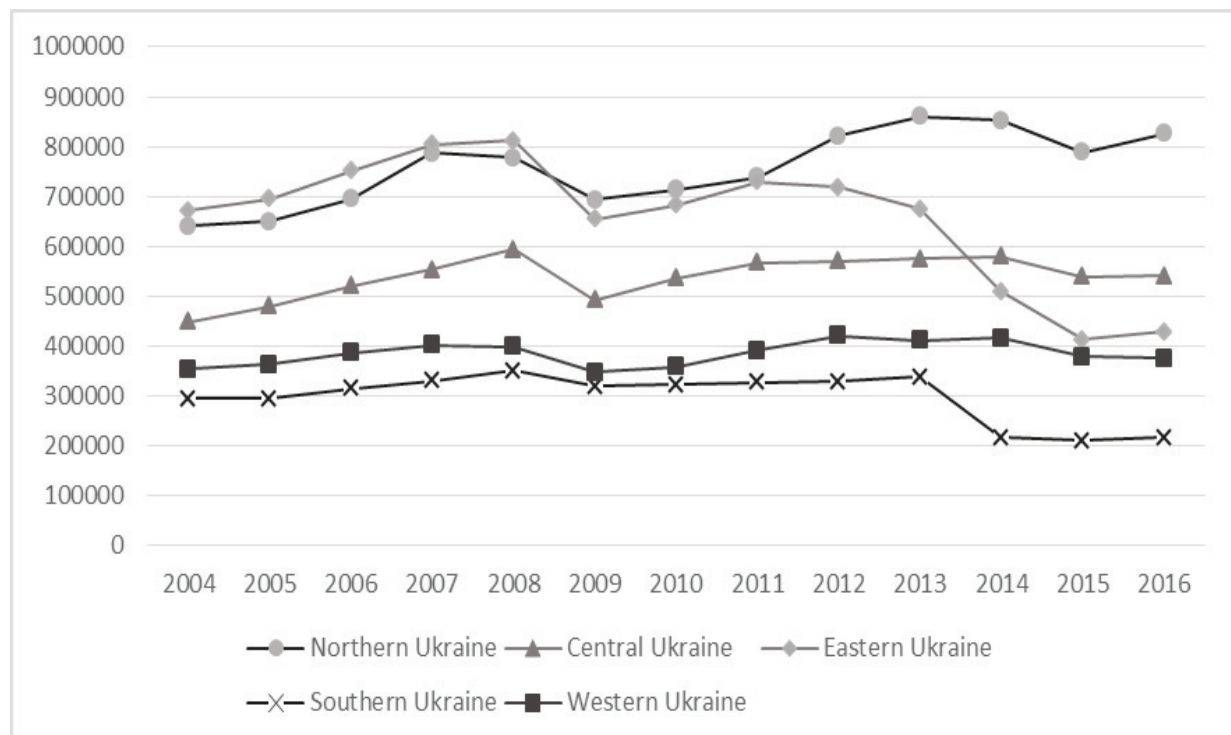
On figure 1 it is even more visible than on map 1, that the highest GDP level is on DC's belonged to Northern Ukraine. Moreover, if we look back on the time perspective, we can notice that only in northern part of Ukraine the increasing trend of GDP level is avowedly shown. There are several factors that can explain that: Kiev city which belongs to this regional group, and at the same time is a capital, also is the only one city in Ukraine that has 20% of whole GDP of Ukraine. It

is worth mentioning that Kiev is also the biggest city from demographical point of view, population of capital of Ukraine amounted to approximately 3 million of people and it is more than Chernivtsi, Ternopil', Kirovohrad DC's taken together, this explains necessity of products and services that needs to be produced to satisfy needs of the population. The other factor that plays a prominent role is decentralization, nonetheless of different programs and imperative requirements from European Union, DC's are still dependent on their capital in different queries of social, political and economic aspects. Despite the visible increasing trend, there were several critical moments: in 2009 GDP decreased for 10,8% comparing to 2008 and 7,5% in 2015 comparing to 2014.

Rather similar trends were in Central and Western Ukraine. We can see stable increasing trend from 2004 till 2008 then rapid decline in 2009, that caused 17,1 and 12,7 percentage decrease appropriate in Central and Western Ukraine compared to 2008. And starting from 2010 there was again normalization and increasing the GDP in both regional groups till 2015 where additional averagely 8% drop was noticed.

Close enough to each other were trends between southern and eastern parts of Ukraine. And there is an easy explanation why, both groups

Figure 1 GDP Level in Regional Groups of Ukraine in 2004–2016 in mm UAH*



Source: prepared by own, based on the data provided by State Statistics Service of Ukraine

* In 2016 constant prices

were involved into a conflict with Russian Federation. In case of southern part the main factor was the annexation of Crimea as for Eastern Ukraine as mentioned before Donetsk and Luhans'k districts were directly involved into a military conflict with Russia. What is more, political and economic crises that took place in Ukraine had more influence to Eastern Ukraine than on Northern. First time decline of GDP was noticed as in previous cases in 2009 for about 19,3% in Eastern Ukraine and 8,9% Southern Ukraine. And next one in 2014 in southern units for about 35,9% fall and 24,6% in eastern regions of Ukraine. What is curious, after annexation of Crimea in 2014 and rapid drop, the situation in the southern regional group started to normalize and looking from past 2014–2016 years perspective the trend stands stable showing practically the same GDP level. This could not be told in case of the eastern regional group, were after fall in 2014 GDP kept decreasing till 2016 were finally appeared some small 3% growth.

From table 1 and figure 1 we can come to the following conclusions:

- the highest GDP level was noticed in the northern regional group averagely 28,7% comparing to whole Ukraine, within this group in taken period Kiev as an administration unit had the highest GDP level 67,1% (comparing to the total group);

- to high GDP level groups could also be counted eastern and central regional groups with average level of GDP 24,9% and 20,4% appropriate. Within the eastern regional group the highest GDP level was in Donetsk DC 44, 2% of total group and in Dnipropetrovs'k DC 50,0% that belongs to central regional group;

- groups with the lowest GDP were western and southern parts 14,6% & 11,3% appropriate. In this group the lowest GDP was in Chernivtsi DC 6,3% in comparing to the total western regional group and Sevastopol city 6,2% in Southern Ukraine.

There were several factors that had impact on the way how the GDP level was forming in Ukraine in considered period, such as historical, demographical and natural. Many problems with differences between regional development were caused in period of creating and forming of the Ukrainian economy in 1990–2000th because there was no claimable systematic approach used in terms of regional development that caused their differentiation [9]. The other negative factor that took place in regional development in Ukraine is central approach in government management, therefore northern regions led by Kiev city have a higher GDP than for example western and southern parts.

Natural and demographical factors played a prominent role in development of central and eastern regions. The Eastern Ukraine is rich with natural resources such as oil, gas and carbon. At the

same time Dnipro city is located in the central part and is one of the main service centers in Ukraine. Extraction natural resources and their further processing are the key factors of success of eastern regions. Besides natural resources, regions located on the left side of the Dnieper river are more industry developed. Those regions are well known because of the heavy engineering and export of products produced by it.

Comparing to that, western and southern parts of Ukraine which are poorer in natural resources and because of the historical and demographical reasons are less developed than other parts of Ukraine. Their main sources of income are based on tourism, agriculture, construction industry and trade. Those parts of Ukraine especially need the decentral and systematic approach in terms of their management.

Conclusions

In analyzed period economic prosperity of Ukraine experienced in 2004–2008 years, in this time all regional groups showed stable trend of increasing GDP. After this period, economy of Ukraine has exposed some fluctuations. There were two critical moments in Ukrainian economy within 2004–2016 that could be underlined, first in 2009 that caused drastic decrease of GDP in all regional groups which was caused by global financial crisis and the political crises because of gas conflict with Russia, and the second one in 2014–2015 years caused by the annexation of Crimea peninsula and political crisis with Russian Federation.

Conflict and annexation of Crimea peninsula by Russian Federation that directly complied to Crimea peninsula, Donetsk and Luhans'k DC's caused a dramatic decrease of GDP in the southern and the eastern parts of Ukraine. Moreover, based on the above research, we can realize that decline of GDP in one of the most developed DC's such as Donetsk caused the effect on the whole Ukraine. All regional groups declared a decrease of GDP in 2015 and economic crises within the country as the result. During the analysis we have also noticed, that despite the fact that the western regional group declared the lowest GDP level comparing to the whole Ukraine, conflict in 2015 did not have such a strong influence on its GDP.

To sum up, during the analysis of GDP in regions of Ukraine, it is easy to find problems with their differentiation. Definitely there are some risks and threats which are very difficult to predict and liquidate, such as military conflict and annexation of administration unit, but there also those ones that could be minimized. The problems with regional differentiation in Ukraine are mainly caused by maladministration. There are several actions that should be done immediate to roll out

the region development, among them: decentralization of regions and giving them financial independence, change of the focus in government management on systematic approach and finally, but

non less important, support of the favorable business environment that needs to be created for small and medium-sized enterprises.

References (in language original)

1. Mankiw G. (2009). *Macroeconomics, 7th Edition*. Worth Publishers.
2. Mathews R. (2012). GDP and the US economy: 3 ways to measure economic production.
3. Smith A. (2008). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Oxford world's classics.
4. Kuznets S. (1934). National Income, 1929–1932. NBER Chapters, in: National Income, 1929–1932, pages 1–12 National Bureau of Economic Research, Inc.
5. Okun A. (1981). *Prices and Quantities: A Macroeconomic Analysis*. Washington, DC: Brookings Institution.
6. Chugaievska N., Tokarski T. Wpływ zmian PKB na przestrzenne zróżnicowanie bezrobocia na Ukrainie. *Wiadomości statystyczne*. 2018. № 3. 682 s.
7. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. К., 2009. 864 с.
8. Базилевич В., Ільїн В. *Метафізика економіки: монографія*. К.: Знання-Прес, 2007.
9. Амоша О. І., Булєєв І. П., Землянкін А. І., Збаразська Л. О., Харазішвілі Ю. М. *Промисловість України–2016: стан та перспективи розвитку*. НАН України, Ін-т економіки промисловості. 2017.
10. *Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ*. НІСД, 2015.
11. Юрченко К. Г. Вплив фінансової децентралізації на соціально-економічний розвиток регіонів. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2458/>

References

1. Mankiw, G. (2009). *Macroeconomics, 7th Edition*. Worth Publishers.
2. Mathews, R. (2012). GDP and the US economy: 3 ways to measure economic production.
3. Smith, A. (2008). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Oxford world's classics.
4. Kuznets, S. (1934). National Income, 1929–1932. NBER Chapters, in: National Income, 1929–1932, pages 1–12 National Bureau of Economic Research, Inc.
5. Okun, A. (1981). *Prices and Quantities: A Macroeconomic Analysis*. Washington, DC: Brookings Institution.
6. Chugaievska, N., & Tokarski, T. (2018). Wpływ zmian PKB na przestrzenne zróżnicowanie bezrobocia na Ukrainie [Impact of changes in GDP on the spatial diversification of unemployment in Ukraine]. *Statistical data*. 3 (682) [in Pol.].
7. Heyets, V. M. (2009) *Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiya vzayemodii ta pozvytku* [Society, state, economics: phenomenology of interaction and development]. National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of economics and predicting. National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv [in Ukr.].
8. Bazilevich, V., & Ilyin, V. (2007) *Metafizyka ekonomiky* [Metaphysics of Economics]. Kyiv, Znannia-Pres [in Ukr.].
9. Amosha, O. I., Buleev, I. P., Zemlyankin, A. I., Zbarazskaya, L. O., & Kharazishvili, Yu. M. (2017) *Promyslovist' Ukrainy – 2016: stan ta perspektyvy rozvytku* [Ukrainian Industry – 2016: Status and Prospects of Development]. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics [in Ukr.].
10. *Ekonomika rehioniv u 2015 rotsi: novi realii I mozhlyvosty v umovah zapochatkovanyh reform* [The Economics of the Regions in 2015: New Realities and Opportunities under the Conditions of Initiated Reforms]. Kyiv, NISS [in Ukr.].
11. Yurchenko, K. G. *Vplyv finansovoi detsentralizatsii na sotsial'no-ekonomichnyi rozvytok rehioniv*. Analytychna zapyska [Influence of financial decentralization on socio-economic development of regions]. Analytical note. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/2458/> [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 10.01.2019
прийнята до друку 25.02.2019*

*The article: is received 10.01.2019
is accepted 25.02.2019*

UDK (УДК) 65.012.8 (33)
JEL Classification: D 00

Штангрет Михайло Йосипович,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри економіки та економічної безпеки
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: gorbani@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5014-1766

Горбан Ірина Михайлівна,

кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: gorbani@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-0627-258X

ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗМІНОЮ ЦІНИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Анотація. Розглянуто головні злочинні діяння з використанням службових повноважень замовниками конкурсних торгів. Визначено складові бухгалтерської експертизи під час руху грошових коштів і матеріальних цінностей. Охарактеризовано основні законодавчі, нормативно-правові акти, довідкові й інструктивні матеріали, що регламентують організаційні та методичні принципи здійснення грошових і розрахункових операцій під час проведення публічних закупівель. Доведено, що у разі виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних зі зміною ціни під час проведення публічних закупівель, важливо використовувати спеціальні знання у судочинстві.

Ключові поняття: злочин, публічні закупівлі, експертиза, експертне дослідження, судово-бухгалтерська експертиза.

Shtanhret Mykhailo,

Candidate of Law, Associate Professor,
Department of Economics and Economic Security
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: gorbani@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5014-1766

Gorban Iryna,

Candidate of economic sciences, Associate Professor,
Department of Finance and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: gorbani@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-0627-258X

IDENTIFICATION AND INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO PRICE CHANGES DURING PUBLIC PROCUREMENT

Abstract. When investigating economic crimes related to price changes in the conduct of public procurement, there are certain situations that are solved with the help of expertise. Public procurement is a very specific area where hundreds of state funds commit various criminal offenses, are subject to qualifications under various articles of the Criminal Codex of Ukraine. The main purpose of the study is to characterize the identification and investigation of crimes related to price changes during public procurement. The main criminal acts with the use of official powers by the customers of competitive tenders are considered. The main form of use of special knowledge in court proceedings is judicial examination. The subjects of attraction of the forensic expert are: the investigator, the prosecutor, the defense, the investigating judge, the court. Expertise can be appointed to clarify the circumstances, to make a difference to criminal proceedings, when special knowledge is required for this,

excluding legal issues. The main components of accounting expertise in the movement of cash and material values are determined. The main legislative, regulatory and legal acts, reference and instruction documents are described, which regulate the organizational and methodological principles of cash and settlement operations during public procurement. It is proved that when identifying and investigating crimes related to price changes during public procurement, it is important to use special knowledge in legal proceedings. In particular, when appointing forensic examinations that allow objectively to establish the methods of committing a crime, the causal relationship between the commission of an offense and the damage caused to the state, as a result of which – to carry out a legally and economically justified criminal legal qualification of the act.

Key concepts: crime, public procurement, expertise, expert research, forensic accounting.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-109-114

Вступ

Під час розслідування економічних злочинів, пов'язаних зі зміною ціни при проведенні публічних закупівель, є певні ситуації, що вирішуються за допомогою експертиз. Публічні закупівлі є доволі специфічною сферою, де стосовно державних коштів учиняються різноманітні кримінальні правопорушення, які підлягають кваліфікації за різними статтями КК України.

Певні елементи процесу розслідування злочинів у сфері публічних закупівель досліджували В. В. Коряк, А. М. Меденцев, С. В. Нагачевський, В. Р. Сливенко, Р. Л. Степанюк, Т. О. Часова та ін.

Але, попри увагу науковців і практиків, досі є не вирішені певні аспекти. Тому метою статті є дослідження процесу виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних зі зміною ціни під час проведення публічних закупівель.

1. Характеристика злочинів у сфері публічних закупівель

Для сфери публічних закупівель характерним є вчинення головних злочинів, які безпосередньо пов'язані із заволодінням державними коштами, зокрема – це шахрайство (ст. 190 КК України) чи привласнення розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України). Характерним злочином у сфері публічних закупівель потрібно вважати також злочин у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг – одержання службовою особою в будь-якому вигляді коштів або матеріально цінних речей з метою отримання протизаконної вигоди (ст. 368 КК України). Підпорядкованими (допоміжними) злочинами залежно від певних обставин можуть бути фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України), легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України), підроблення документів, печаток, штампів і бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України), зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) й інші злочинні дії [1].

Для виявлення ознак цих злочинів та отримання доказів їх учинення потрібні спеціальні прийоми і методи економічного та правового дослідження. Це стосується насамперед аналізу й оцінки показників фінансово-господарської діяльності учасників конкурсних торгів, спрямованих на виявлення порушень вимог чинного законодавства. Тому в структурі інформації про ознаки злочинів у сфері публічних закупівель переважає інформація, отримана від державних органів, до компетенції яких належить перевірка і контроль за процесом публічних закупівель (Державна аудиторська служба України, Рахункова палата, Антимонопольний комітет, Державний комітет фінансового моніторингу, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг, Держказначейство). Така інформація міститься у різних засновницьких, бухгалтерських, фінансових документах, які вилучаються під час проведення різних перевірок (ревізій) і здійснення кримінальних проваджень. Ці документи можуть відображати і дійсні операції, і фіктивні. Такі документи можуть бути й цілком підробленими. Тому дослідження таких документів вимагає проведення різних експертиз, для підготовки яких важливе значення має використання допомоги відповідних фахівців.

Основною формою використання спеціальних знань у судочинстві визнається судова експертиза. Суб'єктами залучення судового експерта є: слідчий, прокурор, сторона захисту, слідчий суддя, суд. Експертиза може бути призначена для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, якщо для цього необхідні спеціальні знання, за виключенням правових питань.

2. Процес розслідування злочинів у сфері публічних закупівель

Під час розслідування злочинів у сфері публічних закупівель одним із головних завдань є встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, залежно від якого здійснюється кримінально-правова кваліфікація цього діяння. Зокрема, замовники конкурсних торгів

можуть учинити злочинні діяння з використанням своїх службових повноважень такими способами:

- закупівля товарів, робіт або послуг за завищеними цінами;
- закупівля непридатного до використання або експлуатації устаткування, товарно-матеріальних цінностей;
- оплата фактично невиконаних робіт або послуг (підписання фіктивних актів);
- здійснення держаної закупівлі без проведення процедур, передбачених законодавством (наприклад, якщо сума договору перевищує встановлену законодавством межу) тощо;
- витрата бюджетних коштів на придбання товарів, робіт або послуг в обсягах, які перевищують установлені граничні суми витрат.

У механізмі злочинів у сфері публічних закупівель часто використовуються фіктивні підприємства як посередники для штучного завищення цін на товари, роботи або послуги, а також для приховання злочину. Також можуть бути використані підроблені документи щодо відповідності учасника кваліфікаційним критеріям учасника конкурсних торгів або щодо забезпечення пропозиції конкурсних торгів (поруки, гарантійних листів, застави, завдатку), якості чи комплектності товарів, які планується постачати.

Для отримання доказів учинення злочину наведеними способами необхідно провести такі судові експертизи: бухгалтерську, фінансово-економічну, товарознавчу, криміналістичну експертизу документів.

Під час розслідування злочинів у сфері публічних закупівель, при вчиненні яких використовувалися послуги певних підприємств, нагальною є потреба в аналізі руху грошових коштів і матеріальних цінностей конкретної підприємницької структури, а іноді кількох підприємств і комерційних банків. Інструментом такого аналізу є документальна ревізія, але вона використовується у кримінальних провадженнях цієї категорії лише як засіб виявлення ознак злочину і відтак її матеріали мають обмежене доказове значення. Тому для перевірки встановлених ревізією фактів потрібне проведення судово-бухгалтерської експертизи.

Судово-бухгалтерська експертиза руху грошових коштів і матеріальних цінностей успішно виконуватиметься лише за умови ретельного розроблення методики її проведення. Формування і практична реалізація цієї методики проводиться згідно зі стандартом дослідження судово-бухгалтерською експертизою руху грошових коштів і матеріальних цінностей, яким передбачається чітка послідовність виконання організаційних, інформаційних та методичних експертних процедур.

Бухгалтерська експертиза містить такі складові:

- об'єкти експертного дослідження грошових і розрахункових операцій підприємства (стан збереження коштів у касі підприємства, закріплення матеріальної відповідальності, поточні операції з готівкою, операції з грошовими коштами на рахунках у банку, бухгалтерський облік грошових коштів, нестачі коштів, виявлені ревізією, встановлення винних осіб тощо);

- джерела інформації для проведення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій (нормативно-правові акти, що регламентують облік грошових коштів, розрахунків, довідково-інструктивні матеріали, висновки експертиз, первинна документація підприємства з обліку коштів і розрахунків, реєстри аналітичного і синтетичного обліку, звітність підприємства, акти ревізій, дані правоохоронних органів);

- методичні прийоми проведення судово-бухгалтерської експертизи грошових і розрахункових операцій (розрахунково-аналітичні та документальні, їх конкретизація);

- методичні прийоми узагальнення та реалізації результатів експертного дослідження грошових і розрахункових операцій (групування проміжних результатів дослідження експертизи, аналітичне групування доказів, узагальнення результатів дослідження, формування експертного висновку, розробка конкретних пропозицій з профілактики правопорушень, направлення висновку експерта правоохоронним органам, реалізація результатів експертизи у суді).

Система інформаційного забезпечення судово-бухгалтерської експертизи руху грошових коштів і матеріальних цінностей охоплює законодавчі, нормативно-правові акти, довідкові та інструктивні матеріали, що регламентують організаційні й методичні принципи здійснення грошових і розрахункових операцій на підприємствах України, зокрема [2–4]:

- Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV (з наступними змінами та доповненнями);

- Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. № 88 (з наступними змінами та доповненнями);

- Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене Постановою НБУ від 29.12.2017 р. № 148 (з урахуванням змін та доповнень);

- Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена

Постановою НБУ від 29.03.2001 р. № 135 (з урахуванням змін та доповнень);

– первинні документи: прибуткові касові ордери (типова форма № КО-1), видаткові касові ордери (типова форма № КО-2), касова книга, платіжні доручення, виписки установ банків із поточного та валютного рахунків підприємства, квитанції, договори про матеріальну відповідальність;

– облікові реєстри: журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових ордерів (ця форма ведеться на розсуд керівництва замість ведення журналу за формою № КО-3, журнал реєстрації платіжних доручень, касова книга, звіт касира, реєстри аналітичного і синтетичного обліку по рахунках 30 «Готівка», 31 «Рахунки в банках», 33 «Інші кошти», 34 «Короткострокові векселі одержані», 35 «Поточні фінансові інвестиції», 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 37 «Розрахунки з різними дебіторами», головна книга);

– фінансова звітність підприємства: звіт про рух грошових коштів (форма № 3), баланс підприємства (Звіт про фінансовий стан, форма № 1);

– акти документальних ревізій грошових і розрахункових операцій, проведених Державною аудиторською службою України або іншими державними контролюючими органами до призначення судово-бухгалтерської експертизи.

Одним із найпоширеніших способів маскування документальних слідів економічних злочинів є спотворення даних бухгалтерського обліку і фінансової звітності. Тому головною метою досліджень у межах судово-бухгалтерської експертизи є встановлення наявності (відсутності) фактів таких спотворень на будь-якій стадії бухгалтерського обліку, механізмів їх утворення, їх кількісної й якісної характеристик, ступені впливу на фінансові показники господарюючого суб'єкта. Тому до числа головних завдань проведення судово-бухгалтерської експертизи належать такі:

– виявлення фактів (ознак) спотворення облікових даних специфічними для бухгалтерського обліку прийомами і діагностика виявлених спотворень, ступеня їх впливу на показники господарської діяльності;

– встановлення тотожності чи відмінності чорнових записів даним офіційного бухгалтерського обліку;

– встановлення відповідності даних аналітичного і синтетичного обліку даним первинних документів, обліку;

– встановлення відповідності відображення здійснених фінансово-господарських операцій правилам ведення бухгалтерського обліку.

Предметом цієї експертизи є відомості про фінансові операції та фінансові показники діяльності господарюючого суб'єкта, а також фактичні дані, які характеризують утворення, розподіл і використання на підприємстві доходів, грошових коштів (фондів), негативні відхилення у цих процесах. У справах про злочини в сфері публічних закупівель ця експертиза повинна проводитися, зокрема, у разі виявлення ознак використання злочинцями фіктивних підприємств, які беруть участь у торгах.

Типовими завданнями фінансово-економічної експертизи є встановлення:

– статутної та фактичної мети і предмета діяльності підприємства-учасника торгів;

– наявності й джерел формування фінансових ресурсів підприємства;

– реальної господарської діяльності підприємства;

– наявності у підприємства достатнього персоналу для здійснення заявленої господарської діяльності;

– дотримання правил нарахування і строків внесення податків й інших обов'язкових платежів;

– дотримання правил фінансування і кредитування, встановлених чинним законодавством (зокрема валютного законодавства);

– спроможності підприємства виконувати зобов'язання за укладеними угодами).

Зважаючи на те, що замовниками конкурсних торгів є органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, бюджетні установи (розпорядники бюджетних коштів) виникає потреба й у дослідженні фінансових операцій і з боку цих суб'єктів. Зокрема, дослідженню підлягають такі питання:

– документальної обґрунтованості аналізу доцільності отримання й використання кредитів і позик, укладення угод, контрактів;

– документальної обґрунтованості аналізу витрат, цін як чинників фінансової стабільності, беззбитковості;

– документальної обґрунтованості розрахунків при оренді майна, відповідності чинним методикам оцінки вартості цього майна;

– документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів;

– документальної обґрунтованості розрахунків утраченої вигоди;

– відповідності вимогам чинного законодавства розрахунків із використанням цінних паперів та інших платіжних засобів.

Важливо підкреслити, що експерт може відповісти на поставлені запитання тільки при наданні йому відповідних документів, в яких відображені та чи інша сторона господарсько-фінансової діяльності підприємства.

Інформація для проведення судово-бухгалтерської експертизи міститься переважно у документах, які додаються до акта ревізії. Це, зокрема:

- контракти на поставку товарно-матеріальних цінностей;
- договори про матеріальну відповідальність;
- первинні документи з надходження матеріальних цінностей:
 - а) товарно-транспортні накладні;
 - б) акти на оприбуткування товарно-матеріальних цінностей;
- реєстри аналітичного і синтетичного обліку за бухгалтерськими рахунками 20 «Виробничі запаси», 28 «Товари»;
- порівняльні відомості результатів інвентаризації товарно-матеріальних цінностей;
- сертифікати якості товарно-матеріальних цінностей тощо.

Типовою помилкою під час розслідування таких злочинів є випадки, коли слідчі, одержуючи від оперативних працівників матеріали перевірки, без відповідної підготовки та збирання потрібних документів направляють їх для проведення фінансово-економічної експертизи. В результаті через відсутність необхідних документів експерти не можуть дати відповіді на поставлені запитання, які є головними в доказуванні економічних злочинів.

У справах про злочини в сфері публічних закупівель необхідність у проведенні цієї експертизи виникає через виявлення ознак придбання за державні кошти непридатного до використання або експлуатації устаткування або товарно-матеріальних цінностей. Ця експертиза проводиться з метою встановлення властивостей, споживчої цінності, відповідності стандартам і технічним умовам товарів народного споживання, напівфабрикатів, сировини, тари, пакувальних матеріалів, спеціальних пристроїв (машин) та обладнання. Головними завданнями товарознавчої експертизи є ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні та ситуаційні, а саме: визначення належності товарів (товарної продукції) до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність тощо); визначення якісних змін товарної продукції; визначення причин якісних змін товарної продукції (мають виробничий характер, виникли під час транспортування, зберігання, у процесі експлуатації); встановлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника; визначення вартості товарної продукції, зокрема з урахуванням часткової втрати

її товарних якостей через експлуатаційне зношення і пошкодження від впливу зовнішніх чинників; визначення відповідності упакування й транспортування, умов і строків зберігання товарної продукції вимогам чинних правил.

Об'єктами, які направляються експертові для дослідження, можуть бути різні вироби товарного походження, зразки (проби), а також матеріали кримінальних справ, у яких викладені товарні характеристики досліджуваних об'єктів та інша інформація про обставини зміни споживчих властивостей. Цими об'єктами можуть бути галантерейні, пухово-хутрові, електропобутові, текстильні, швейні, меблеві товари, взуття й інші промислові товари народного споживання (експертиза промислових товарів). Окрім виробів, їх маркувальних позначень, зразків, у необхідних випадках експерту-товарознавцю повинні бути подані документи, які відображають стан товару, різні процеси, що відбувались із ним, здійснення товарних операцій (приймання, розбракування, реалізація), що дає змогу отримати додаткову інформацію про товар.

Необхідність у призначенні такої експертизи виникає під час дослідження різноманітних документів, в яких відображено і факти реєстрації підприємств, і обставини укладання господарських угод. Потрібно зазначити, що в підприємницькій діяльності широко використовуються документи, виготовлені за допомогою комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки, а також кліше печаток і штампів, виготовлені за технологією зарубіжних фірм. Нормативними актами, які регулюють порядок замовлення і виготовлення печаток і штампів, встановлюється тільки розмір їх рамок, але не регламентується конфігурація шрифту і його розміри, які добираються довільно або з урахуванням вимог замовника.

Потрібно зазначити, що особливості підготовки й проведення вказаних експертиз обумовлюються специфікою об'єктів дослідження, якими є документи, в яких відображені обставини організації торгів та визначення їх переможців, укладання та виконання угод. Саме ці обставини є ключовими у формуванні доказової бази у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері публічних закупівель.

Висновки

Під час виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних зі зміною ціни у процесі проведення публічних закупівель, важливо використовувати спеціальні знання у судочинстві. Зокрема, при призначенні судових експертиз, які дають змогу об'єктивно встановити способи вчинення злочину, причинно-наслідкові

зв'язки між скоєнням правопорушення і завда-
ною державі шкодою, в результаті чого – здій-
снити юридично й економічно обґрунтовану
кримінально-правову кваліфікацію діяння.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: [http:// search.ligazakon.ua](http://search.ligazakon.ua)
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV (з наступними змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
3. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. № 88 (з наступними змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95>
4. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене Постановою НБУ від 29.12.2017 р. № 148 (з урахуванням змін та доповнень). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17>
5. Коряк В. В. Протидія злочинам у сфері економіки: методичні рекомендації. К.: НАВС, 2012. 288 с.
6. Камлик М. М. Судова бухгалтерія. К.: Атіка, 2003. 592 с.
7. Швець В. Є. Основи бухгалтерського обліку та судово-бухгалтерської експертизи. Львів: ЗУІВЦНК, 2005. 240 с.

Reference

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [The Criminal Codex of Ukraine № 2341-III of 05.04.2001]. Retrieved from <http://search.ligazakon.ua> [in Ukr.].
2. Pro buhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r. № 997-XIV [On Accounting and Financial Reporting in Ukraine: The Law of Ukraine № 997-XIV of 16.07.1999]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukr.].
3. Polozhennya pro dokumentalne zabezpechennya zapysiv u buhgalterskomu obliku, zatverdzhene nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 24.05.1995 r. № 88 [Documentary provision of records in accounting approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine № 88 of 24.05.1995]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95> [in Ukr.].
4. Polozhennya pro vedennya kasovykh operacii u nacionalnii valyuti v Ukraini vid 29.12.2017 r. № 148 [The Regulation on the conduct of cash transactions in the national currency in Ukraine of 29.12.2017 № 148]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17> [in Ukr.].
5. Koryak, V. V. (2012) Protydiya zlochynam u sferi ekonomiky [Counteraction to crimes in the sphere of economy. Kyiv: NAIA [in Ukr.].
6. Kamlyk, M. M. (2003) Sudova bukhgalteriya [Forensic accounting]. Kyiv: Atika [in Ukr.].
7. Shvets, V. Ye. (2005) Osnovy bukhgalterskogo obliku ta sudovo-bukhgalterskoyi ekspertyzy [Fundamentals of accounting and forensic accounting]. Lviv [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 24.01.2019
прийнята до друку 04.02.2019*

*The article: is received 24.01.2019
is accepted 04.02.2019*

Розділ 4

Соціально-економічні студії

Chapter 4

Social and Economic Studios

UDC (УДК) 334.72:330.16
JEL Classification: M14; G3; P

Куцик Валентина Ісідорівна,

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки
Львівського торговельно-економічного університету
e-mail: valentynakutsyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8230-9436

Мойсеєнко Ігор Валентинович,

аспірант кафедри теоретичної економіки
Львівського торговельно-економічного університету
e-mail: igormoysey@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2879-671X

МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Анотація. Дано визначення національної специфіки соціалізації бізнесу, обґрунтовано умови і механізм регулювання відносин соціальної відповідальності підприємництва.

Зазначено, що механізм регулювання формується та реалізується відповідно до особливостей функціонування інституційного середовища соціальної відповідальності підприємництва.

Загалом механізм регулювання визначено у вигляді сукупності таких елементів: видів економічних інтересів, способів вирішення їх суперечностей, факторів формування інституційного середовища, умов, інструментів і методів узгодження інтересів на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Виокремлено особливості застосування нових інструментів у системі регулювання соціальної відповідальності підприємництва таких, як організаційно-правові, економічні й соціальні.

Ключові поняття: соціальна відповідальність підприємництва, механізм регулювання, економічні інтереси, принципи, методи.

Kutsyk Valentina,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Professor of the Department of Economics
Lviv Trade and Economic University
e-mail: valentynakutsyk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8230-9436

Moiseenko Igor,

post-graduate student of the department of theoretical economics
Lviv Trade and Economic University
e-mail: igormoysey@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2879-671X

REGULATION MECHANISM OF BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY

Abstract. The article defines the national specificity of business socialization, justifies the conditions and mechanism for regulating the relations of entrepreneurship social responsibility.

The solution of socio-economic tasks involves the formation and development of a concept of entrepreneurship social responsibility in Ukraine.

The concept of entrepreneurship social responsibility is considered as a factor in the harmonization of socioeconomic interests in order to ensure the dynamic balance of socio-economic processes by redistributing the functions of social responsibility between the state, the business sector and civil society.

In accordance with the peculiarities of the institutional environment functioning of corporate social responsibility, a regulatory mechanism is being formed and implemented.

In general, the mechanism of regulation is defined as a set of such elements: a set of economic interests, ways of solving their contradictions, factors of the institutional environment formation, conditions, tools and methods for coordinating interests on the macro-, meso- and microlevels.

Implementation of the mechanism of regulation of entrepreneurship social responsibility involves a set of successive stages of implementation, which are implemented within selected principles and functions of management.

The use of the mechanism of regulation of entrepreneurship social responsibility through the social policy of the state and regional level identifies the typologies of interests, methods and tools for their implementation on the principles of sustainable development.

Features of application of new tools in the system of entrepreneurship social responsibility regulation such as organizational-legal, economic and social. All these methods and management tools are closely interconnected, complement each other, have many common features and are used in organic unity.

Key concepts: entrepreneurship social responsibility, regulation mechanism, economic interests, principles, methods.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-116-122

Вступ

В умовах динамічних змін в економічних системах і у механізмах забезпечення соціалізації підвищується значущість людського та соціального капіталу, змінюються соціальні стандарти життя, з'являються нові можливості для задоволення потреб суспільства. Однак в умовах кризи сучасні тенденції розвитку соціальних процесів – це вимушене безробіття, бідність, майнове розшарування, загрозлива диференціація доходів, корупція, тіньові економічні відносини, неефективна система соціального захисту населення [1]. Це зумовлює невирішеність низки соціальних та економічних проблем, які вимагають збалансування цілей, завдань та усвідомлення ролі всіх суб'єктів економічних відносин у забезпеченні ефективного економічного розвитку та реалізації його соціальних пріоритетів. Таке вирішення соціально-економічних завдань передбачає множинність підходів до регулювання соціальної ролі суб'єктів господарювання, що виявляється у формуванні та розвитку концепції соціальної відповідальності підприємництва в Україні (СВП) [2].

В Україні соціалізація бізнесу не набула належного розмаху. Суб'єкти підприємництва здебільшого ставлять на перший план економічні, а не соціальні цілі, не пов'язуючи свої пріоритети з інтересами суспільного розвитку, потребами працівників, партнерів, місцевих громад, підтримкою державних соціальних ініціатив. Наслідком цього є масштабне ухиляння від сплати податків та «тінізація» економіки; недостатні масштаби та низька ефективність соціальних інвестицій; намагання перетворити соціальну відповідальність на соціальну вигоду [1; 2].

В українській бізнес-практиці соціальні ініціативи з боку підприємств зазвичай не чисельні, безсистемні, розрізнені. У теорії й практиці соціалізації переважно використовуються моделі, схеми і механізми, які зарекомендували себе у соціально розвинених країнах. Вони недостатньо узгоджені з україн-

ськими реаліями. Нині не прийнято концепцію національної моделі соціальної відповідальності бізнесу, її інституційні основи є на стадії формування. Отже, існує об'єктивна потреба в об'єднанні зусиль бізнесу та держави для вирішення соціальних проблем суспільства та необхідність теоретичного обґрунтування сутності й форм регулювання соціальної відповідальності бізнесу.

Теоретичне обґрунтування концепції соціальної відповідальності закладено у працях таких учених, як: Є. Адамчик (Adamczyk J., 2009) [3], Г. Боуен (Bowen H., 1953) [4], А. Керолл (Carroll A., 1999) [5], М. Портер (Porter M., 2006) [6] та ін. В Україні різні аспекти проблеми розвитку соціальної відповідальності бізнесу досліджуються у працях В. Божкової [7], З. Галушки [1], В. Грунтковського [8], О. Охріменко [9] та ін.

Метою статті є визначення національної специфіки соціалізації бізнесу, обґрунтування умов і механізму регулювання відносин соціальної відповідальності підприємництва.

1. Розвиток соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва

Сутність інститутів соціалізації бізнесу трактується як сукупність правил і механізмів, які спрямовані на реалізацію принципів СВБ із метою гармонізації соціально-економічних інтересів зацікавлених сторін і забезпечують досягнення економічних, соціальних, екологічних пріоритетів сталого розвитку. Соціальні інститути поділено за рівнями (мега-, макро-, мезо-, мікро-) та за відповідними функціями, які сприяють узгодженню соціально-економічних інтересів і збереженню стабільності в суспільстві [2].

Установлено, що зі зміною значення СВБ можна виокремити такі методологічні підходи до її формування і регулювання: 1) орієнтований на корпоративну вигоду; 2) цільовий; 3) партнерський; 4) заснований на довірі; 5) аксіологічний (ціннісний); 6) суспільно орієнтований 7) двовекторний; 8) статусний [8].

Соціальну відповідальність бізнесу можна розглядати як чинник узгодження соціально-економічних інтересів для забезпечення динамічної рівноваги соціально-економічних процесів шляхом перерозподілу функцій соціальної відповідальності між державою, сферою бізнесу та громадянським суспільством у процесі соціалізації трансформаційної економіки. Водночас формування та розвиток СВП в Україні – це багатоаспектний, складний і суперечливий процес соціалізації бізнесу, що відбувається під впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників загальносвітового і національного масштабу. Форми та методи соціалізації розрізняються у різних країнах, але загальні закономірності мають глобальний характер. До них належать: 1) можливості поліпшення якості робочої сили (людського капіталу) як об'єкта СВП; 2) формування національних моделей розвитку СВП під впливом специфіки об'єктивних і суб'єктивних чинників, поєднання різних форм та виявів СВП, специфіки врегулювання інтересів держави, бізнесу та громадянського суспільства; 3) нова якість економічних відносин формування соціального капіталу, що зумовлює більш прогресивні й соціально орієнтовані механізми узгодження економічних інтересів зацікавлених сторін у процесі соціалізації бізнесу; 4) соціальна відповідальність бізнесу виступає як об'єктивна потреба інноваційного сталого розвитку на всіх рівнях; 5) соціалізація бізнесу набуває інтернаціонального характеру, формуються міжнародні та національні стандарти СВП і соціальної звітності [7; 8; 9].

Розвиток соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності має і регіональні, і національні особливості в умовах ринкової трансформації економіки. До них належать: інституційні чинники підприємницької діяльності; сукупність чинників, що впливають на умови ведення бізнесу й здійснення підприємницької діяльності; система відносин «державо-бізнес-суспільство», відносини з місцевою громадою; специфіка споживчих благ, що виробляє підприємство; вимогливість суспільства до бізнесу та результатів бізнесової діяльності [2].

Поняття соціальної відповідальності підприємництва розглядається як чинник узгодження соціально-економічних інтересів для забезпечення динамічної рівноваги соціально-економічних процесів шляхом перерозподілу функцій соціальної відповідальності між державою, сферою бізнесу та громадянським суспільством у процесі соціалізації трансформаційної економіки [2].

Не розроблено закономірний характер формування та розвитку інституту соціальної

відповідальності бізнесу, зумовлений процесами інтернаціоналізації бізнесової діяльності та розширенням й ускладненням соціальних проблем і завдань, які вирішує бізнес у взаємодії з державою та суспільством. Не сформульовані нова якість соціальних відносин, за яких формуються більш прогресивні й соціально орієнтовані механізми узгодження економічних інтересів зацікавлених сторін та складаються національні моделі СВП.

2. Модель механізму регулювання соціальної відповідальності підприємництва

Відповідно до особливостей функціонування інституційного середовища, формується та реалізується механізм регулювання СВП. Загальним механізмом управління СВП пропонуємо визначити у вигляді сукупності таких елементів: видів економічних інтересів, способів вирішення їх суперечностей, факторів формування інституційного середовища, умов, інструментів і методів узгодження інтересів, методів аналізу й оцінки стану соціальної відповідальності на макро-, мезо- та мікрорівнях. З-поміж двох останніх головним є об'єднання зусиль усіх зацікавлених у розвитку, що підтверджує значення співробітництва бізнесу та держави в процесі формування та реалізації інвестиційної, інноваційної та соціальної політик у сучасних умовах [2].

Структурно-логічна модель механізму регулювання соціальної відповідальності підприємництва може бути описана так:

$$MY = \Omega_l^n(EI, MR, IR, PU, D_s, FV, STV),$$

де MY – механізм регулювання; l – форма опису або відображення елементів і взаємозв'язків СВП; n – рівні дослідження СВП: макро-, мезо- та мікрорівень; EI – економічні інтереси суб'єктів системи соціальної відповідальності підприємництва; MR – методи реалізації інтересів; IR – методи та інструменти механізму управління; PU – принципи управління; D_s – діагностика стану та моніторинг параметрів соціалізації; FV – фактори дослідження СВП (внутрішнього та зовнішнього середовища); STV – соціально-трудова відносина.

$$EI = (EI_s, EI_{sp}, EI_r),$$

де EI_s – економічні інтереси суб'єктів економіки; EI_{sp} – способи подолання суперечностей економічних інтересів; EI_r – умови узгодження інтересів.

Відповідно до завдань статті виокремлюють такі види економічних інтересів (EI), що подані в Таблиці 1. Фактори впливу (FV) на інституційне середовище соціалізації економіки варто поділити за характером вияву на глобальні, ринкові та соціальні. До глобальних належить: конкуренція на глобальному рівні, глобальні попит і пропозиція на ринку

капіталу та праці; міжнародні зв'язки та євроінтеграція як ринкові фактори. До соціальних інститутів належать: інститут влади, державне регулювання, оподаткування, засоби масової інформації та інтелектуально-інформаційна система; громадська думка. Ринкові інститути охоплюють: конкуренцію, ринкову інфраструктуру, відносини власності, попит і пропозицію продукції та послуг, реорганізацію, реструктуризацію та ліквідацію. Економічні інститути не можна розглядати ізольовано від регуляторних функцій держави.

Організаційні фактори формування та розвитку інституційного середовища (FV): міжнародні норми права та необхідність усунення невідповідності норм вітчизняного права міжнародним умовам; уніфікація інституційного середовища відповідно до принципів міжнародного співробітництва; сучасний рівень розвитку інституцій і бар'єри для їх саморозвитку та відтворення; інноваційна й інтелектуально-інформаційна модель розвитку СВП.

Методи реалізації чи узгодження інтересів (MR): формування різних об'єднань; нормативне і договірне закріплення прав та обов'язків суб'єктів; усні домовленості суб'єктів; формування ланцюга створення вартості тощо.

Згідно з головними положеннями загальної теорії систем, запропоновано до основних віднести такі принципи (PV) механізму регулювання СВ підприємництва: дієвість – створення відповідного інституційного середовища соціальної відповідальності та підсистеми управління знаннями в системі управління підприємством як основи прийняття управлінських рішень; адекватність – сукупність індикаторів має відображати головні кількісні й якісні тенденції зміни параметрів внутрішнього та зовнішнього середовищ функціонування СВП; актуальність – періодичність оновлення первинних даних має відповідати меті діагностування, тобто дані за певний період становлять інформаційну цінність лише тоді, якщо вони характеризують зміни у діяльності

Таблиця 1

Види економічних інтересів, способи їх вирішення й узгодження

Тип економічного інтересу (E _s)	Значення економічного інтересу	Способи вирішення суперечностей (E _{sp})	Умови узгодження інтересів (E _y)
Індивідуально-особистісні	Обумовлені особистими потребами та прагненням індивідів до підвищення якості індивідуального людського капіталу	Зростання особистих доходів, підвищення рівня і якості життя, і самореалізації потенціалу своєї особистості	Дотримання формальних і неформальних інститутів інституційного середовища
Внутрішньо-організаційні	Обумовлені особистими та виробничими потребами працівників підприємств, прагненням до ефективної виробничо-господарської діяльності	Дотримання норм, стандартів, вимог, які забезпечують соціально-економічний розвиток	Інформаційна відкритість суб'єктів СВП
Корпоративні	Обумовлені прагненням корпорацій ефективно функціонувати, успішно конкурувати	Дотримання норм, стандартів, вимог, які забезпечують відповідність екологічним, соціальним, економічним цілям діяльності	Побудова відносин у межах правового поля, вимог міжнародних стандартів
Державні	Обумовлені потребами державних структур здійснювати ефективну діяльність, досягнути макроекономічної рівноваги	Прийняття та дотримання норм, стандартів, вимог, які забезпечують відповідність сталому розвитку	Дотримання умов громадського моніторингу та відкритості звітності про стан діяльності
Національні	Обумовлені прагненням до стійкого економічного зростання і спрямовані на підвищення рівня й якості життя населення	Створення нових й удосконалення формальних і неформальних інститутів інституційного середовища	Високий рівень розвитку економіки та соціальних стандартів життя

Джерело: розроблено автором.

досліджуваного об'єкта і слугують сигналом для прийняття управлінських рішень; ієрархічність – урахування взаємозв'язків підприємства як суб'єкта економічних і фінансових відносин; інтегрованість – дає змогу забезпечити координацію дій системи соціальної відповідальності підприємництва, що сприяє підвищенню ефективності контролю за реалізацією прийнятих рішень щодо підвищення сталого розвитку. Сукупність видів регулювання соціальної відповідальності подано на рис.

3. Вибір інструментів регулювання соціальної відповідальності

Механізм регулювання СВП передбачає сукупність послідовних, взаємозалежних етапів упровадження, які спрямовані на реалізацію у межах принципів, обраних функцій, методів й інструментів.

До інструментів узгодження інтересів (IR) належать: використання інструментів державної і регіональної політики (податкової, митної, кредитної, інвестиційної тощо); стратегічне планування, прогнозування та програмування на рівні регіону; усунення адміністративних бар'єрів стосовно розвитку підприємництва; запровадження форм державно-приватного партнерства; регуляторні інструменти підприємництва.

Різні моделі державної політики соціалізації економіки на принципах СВ можуть передбачати одні й ті ж інструменти державної політики, які входять до реалізації характерних підприємству методів державного управління. Тобто інструменти державної політики орієнтовані на цілі, а методи на ідеологію. Вибір інструментів є завжди специфічним залежно від сфери політики, визначеної проблемами та запланованих результатів [10].

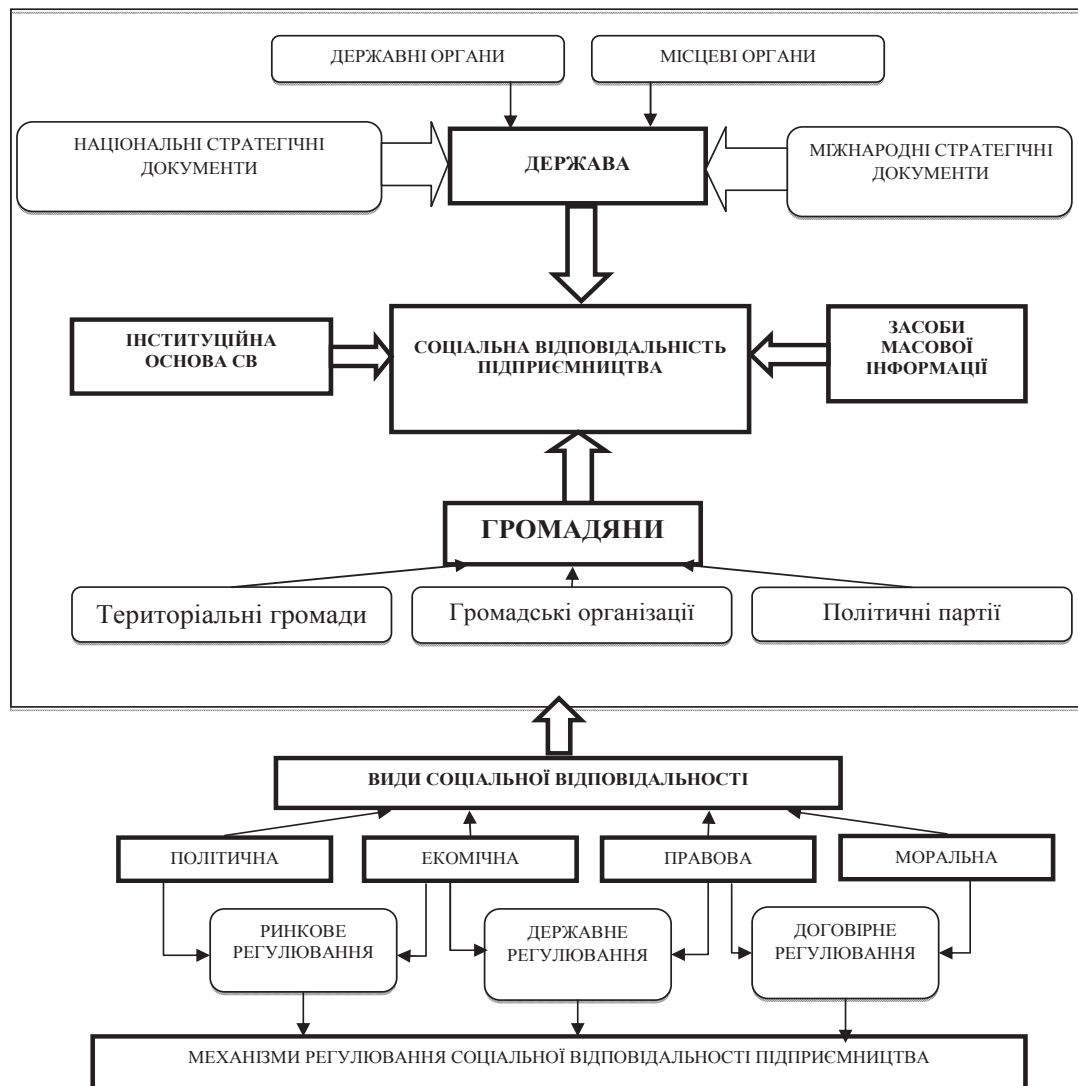


Рис. Сукупність видів регулювання соціальної відповідальності

Джерело: розроблено автором.

На нашу думку, найзручнішою є класифікація, яка формується за трьома критеріями – за функціональним призначенням, за суб'єктом управління та за об'єктом управління (табл. 2).

цтва до соціальних проблем; соціальний аудит – на основі використання сучасних ІТ-технологій; соціальні венчурні фонди надають стартовий капітал соціальним венчурним проектам, а також чимало уваги приділяють складному процесу навчання майбутніх соціальних підприємців.

Таблиця 2

Класифікація інструментів механізму регулювання СВП

Функціональне призначення	Суб'єкт управління	Об'єкт управління
економічно-фінансові	ВР, КМУ	загальнодержавні
інформаційно-аналітичні	Верховна Рада України – Президент України	регіональні
організаційно-управлінські	органи виконавчої влади	галузеві
соціально-політичні	органи судової влади	територіальних громад
контрольні	органи місцевого самоврядування	підприємств та організацій

Джерело: складено автором.

У будь-якому разі органи державного управління повинні використовувати сукупність інструментів шляхом забезпечення, дотримання прийнятих у державі правил і норм інституціональної поведінки.

Сучасний розвиток соціально орієнтованого підприємництва передбачає використання нових інструментів механізму регулювання СВП, зокрема: сканування (screening) сучасного стану середовища функціонування – є основою діяльності окремих фондів соціальних інвестицій; соціальне адвокатування (social advocacy) як характеристика діяльності інвестиційних організацій та інвестиційних фондів, які зацікавлені у вирішенні проблеми зміни клімату, сталого розвитку тощо; інвестування в громаду (community investment) – передбачає інвестування в неприбуткові організації, кооперативи, малий бізнес, школи, лікарні, культурні центри та дешеве житло; соціальне підприємництво як застосування основних принципів ведення бізнесу та підприємни-

Висновки

Для формування механізму регулювання СВП через соціальну політику державного та регіонального рівнів на принципах сталого розвитку визначено типології інтересів й інструментів їх упровадження. Для розкриття сутності елементів регулювання СВП запропоновано використати такі поняття, як соціальна відповідальність підприємництва та принципи управління нею, типологія методів управління. Виокремлено особливості застосування нових інструментів у системі СВП таких, як організаційно-правові, економічні та соціальні. Всі ці методи й інструменти управління взаємопов'язані, доповнюють одні інших, мають чимало спільних особливостей і використовуються в органічній єдності та з використанням сучасних тенденцій розвитку корпоративного управління та регулювання розвитком підприємництва як важливого чинника трансформації економіки.

Список використаних джерел

1. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2009. 408 с.
2. Мойсеєнко І. В. Системний підхід до дослідження соціальної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Економічні науки». 2014. Вип. 9-1. Ч. 2. С. 44–47.
3. Adamczyk J. Social activity of enterprises. *Challenges and barriers of the 21st century economy*. Cracow: Cracow University of Economics, 2009. P. 65–73.
4. Bowen H. R. Social responsibilities of the businessman. New York: Harper&Row, 1953. 284 p.
5. Carroll A. B. Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*. 1999. Vol. 38 (3). P. 268–295.
6. Porter M. E., Kramer M. R. Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, December 2006, Pp. 78–92.
7. Божкова В. В., Сагер Л. Ю. Соціально-відповідальний бізнес як один із напрямків поліпшення іміджу вітчизняних суб'єктів господарювання. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2010_1/3_4.pdf

8. Грунтковський В. Ю. Проблеми становлення соціально відповідального бізнесу в Україні. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: збірник наукових праць*. Чернівці. ЧНУ, 2009. Вип. 6. Економіка. С. 66–68.
9. Охріменко О. О., Іванова Т. В. Соціальна відповідальність. К.: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.
10. Мойсеєнко І. В. Соціальна діагностика як основа соціальної політики. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. Луцьк: ВІЕМ, 2017. Вип. № 19. С. 170–178.

References

1. Galushka, Z. I. (2009) Socializaciya transformacijnoyi ekonomiky: osoblyvosti, problemy, priorytety [Socialization of the transformational economy: peculiarities, problems, priorities]. Chernivci: Cherniveczkyj nacionalnyj universytet [in Ukr].
2. Mojseyenko, I. V. (2014) Systemnyj pidxid do doslidzhennya socialnoyi vidpovidalnosti [A systemic approach to the study of social responsibility]. *Naukovyj visnyk Xersonskogo derzhavnogo universytetu. Seriya «Ekonomichni nauky» (Scientific Herald of Kherson State University. Series «Economic Sciences»)*, 9-1, 2, 244–47 [in Ukr].
3. Adamczyk, J. (2009) Social activity of enterprises. *Challenges and barriers of the 21st century economy*. Cracow: Cracow University of Economics, 65–73 [in Pol].
4. Bowen, H. R. (1953) Social responsibilities of the businessman. New York: Harper&Row [in Eng].
5. Carroll, A. B. (1999) Corporate social responsibility: Evolution of definitional construct. *Business and Society*, 38 (3), 268–295 [in Eng].
6. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006) Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. *Harvard Business Review*, December, 78–92 [in Eng].
7. Bozhkova, V. V. & Sager, L. Yu. (2010) Socialno-vidpovidalnyj biznes yak odyn iz napryamkiv polipshennya imidzhu vitchyznyanyx subyektiv gospodaryuvannya [Socially responsible business as one of the ways to improve the image of domestic business entities]. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mre/2010_1/3_4.pdf [in Ukr].
8. Gruntkovskij, V. Yu. (2009) Problemy stanovlennya socialno vidpovidalnego biznesu v Ukrayini [Problems of formation of socially responsible business in Ukraine]. *Naukovyj visnyk Cherniveczkogo nacionalnogo universytetu: Zbirnyk naukovyx pracz (Scientific herald of Chernivtsi National University: Collection of scientific works)*. Chernivci: ChNU, 6. Ekonomika, 66–68 [in Ukr].
9. Oxrimenko, O. O., & Ivanova, T. V. (2015) Socialna vidpovidalnist [Social responsibility]. Kyiv: Nacionalnyj texnichnyj universytet Ukrayiny «Kyuyivskij politexnichnyj instytut» [in Ukr].
10. Mojseyenko, I. V. (2017) Socialna diagnostyka yak osnova socialnoyi polityky [Social diagnosis as the basis of social policy]. *Visnyk Volynskogo instytutu ekonomiky ta menedzhmentu (Bulletin of the Volyn Institute of Economics and Management)*. Luczk: VIEM, 19, 170–178 [in Ukr].

Стаття: надійшла до редакції 07.12.2018
прийнята до друку 14.01.2019
The article: is received 07.12.2018
is accepted 14.01.2019

UDC (УДК) 332.05
JEL Classification: C01; C22; O31; R11

Мойсєєнко Ірина Павлівна,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

Демчишин Марія Ярославівна,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри вищої математики та кількісних методів
Львівського торговельно-економічного університету
e-mail: mariya.demchyshyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7786-9842

Козій Ірина Стефанівна,

старший викладач кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: koziyiryna09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0348-0671

**ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ:
РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Анотація. Виявлено, що особливості та фактори інноваційної активності регіонів, розподілу інноваційних витрат і розробки стратегій інноваційного розвитку потребують подальшого вивчення. Встановлено, що формування ефективної економічної політики щодо стимулювання інноваційного розвитку регіонів потребує детального вивчення динаміки інноваційної активності та механізмів регулювання. Проаналізовано головні принципи формування регіональної політики інноваційного розвитку. Сформульовано методологічні основи стратегій соціально-економічного розвитку регіону на основі впровадження інновацій. Визначено показники інноваційної активності, що мали найвищу динаміку зростання та побудовані моделі тренду цих показників для прогнозування напрямів змін. Вказано, що запропонований аналітичний інструментарій прийняття стратегічних рішень на рівні регіонів на основі статистичного й економетричного аналізу дає змогу визначити тренди інноваційного розвитку та напрями його стимулювання.

Ключові поняття: інноваційна політика, інноваційна активність, інституційні основи, статистичний аналіз, економетричний аналіз.

Moysenko Iryna,

Doctor of Economics, professor,
Professor of the Department of Finance and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: iruna_m2015@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-3140-461X

Demchyshyn Maria,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Higher Mathematics and Quantitative Methods
Lviv Trade and Economic University
e-mail: mariya.demchyshyn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7786-9842

Koziy Irina,Senior Lecturer at the Department
of Finance and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: koziyiryna09@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0348-0671

INNOVATIVE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE: REGIONAL ASPECTS

Abstract. Introduction: The question of the current state and development of innovation activity is the subject of research by many leading foreign and domestic scientists. An analysis of recent scientific publications has shown that some important aspects of the problem under study remain insufficiently considered and require further study: features and factors of innovation activity, distribution of innovation costs, etc. Purpose: Theoretical study of the state and trends of innovative activity of the regions of Ukraine, the provision of methodological recommendations for the definition of the institutional foundations of innovation development.

Methods: The theoretical basis of the research is the fundamental position of the formation of the system of evaluation of industrial enterprises; modern economic theory, which envisages taking into account the goals of innovation development and the requirements of international standards; scientific works of domestic and foreign scientists on innovation. The methodological basis of the research consists of general scientific and specific methods of scientific knowledge. In the process of research, the following methods of economic research were used: abstract-logical (the formation of theoretical generalizations and conclusions); monographic (study of scientific works on problems of analysis and evaluation of innovative activity of enterprises); direct analysis and synthesis (systematization of methodological foundations of regional development strategies).

Results: The basic principles of formation of the regional policy of innovative development are revealed. Methodological bases of strategies of socio-economic development of the region based on the introduction of innovations are formulated. The indicators of innovation activity having the highest growth dynamics were determined and models of the trend of these indicators were constructed for prediction of the direction of change.

Conclusion: The dynamics of the number of enterprises that introduced innovations and their share in the total number of industrial enterprises indicates positive trends in the innovation sector, which are confirmed by statistical data; However, the low level of innovation activity of industrial enterprises in Ukraine and the slowdown in the volumes of sales of innovative products have led to an increase in dependence on imports of new technologies, ready-made high-tech products, and to a decrease in the export of domestic innovative products.

Key concepts: innovation policy, innovation activity, innovation development, statistical analysis, econometric analysis

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-123-129

Вступ

Одним із провідних факторів, який характеризує інноваційний розвиток економіки України, є інноваційна активність промислових підприємств. На сучасному етапі господарювання важливого значення набуває дослідження показників інноваційної активності регіонів для визначення сучасних тенденцій, проблем поточного етапу розвитку й оцінки перспективних напрямів розвитку.

Як свідчать дослідження вітчизняних науковців та аналітичні матеріали [1–3], управління економічним розвитком регіонів України потребує впровадження нових моделей і підходів. Поряд із низкою праць про формування інноваційної політики на рівні держави [4; 5] питання проведення інноваційної політики на рівні регіону досліджені недостатньо.

Формування ефективної економічної політики щодо стимулювання інноваційного розвитку регіонів потребує детального вивчення динаміки інноваційної активності й механізмів регулювання.

Питання сучасного стану та розвитку інноваційної активності є предметом дослідження багатьох провідних іноземних і вітчизняних науковців. Аналіз останніх наукових публікацій свідчить, що окремі важливі аспекти досліджуваної проблематики залишаються недостатньо розглянутими та потребують подальшого вивчення: особливості й фактори інноваційної активності, розподілу інноваційних витрат тощо.

Наприкінці ХХ ст. П. Кругманом на основі моделювання впливу інноваційного розвитку і трансферу технологій на міжнародну торгівлю встановлено [6]:

– за наявності однакового рівня продуктивності праці, вищий рівень доходів спостерігатиметься в країні з вищим рівнем інноваційного розвитку;

– інноваційний розвиток за рівних умов (політичних, економічних, інституціональних) сприяє вливанню капіталу в технологічно зростаючі галузі та види діяльності.

Отже, якщо забезпечити перехід технологій із розвинутих країн до менш розвинутих, то з огляду на різницю у рівнях оплати праці це сприятиме зростанню виробництва інноваційних товарів у менш розвинутих економіках і так зменшуватиме нерівності їх розвитку.

Сформовані в ХХ ст. теорії економічного зростання, пов'язані із працями П. Ромера [7], П. Ехена [8] та Є. Фагерберга [9], продемонстрували, що значна частка варіації у доходах на душу населення між різними країнами пояснюється масштабом інноваційної діяльності й можливістю застосування нових знань та інформації.

На основі аналізу впливу інноваційної активності підприємств регіону на динаміку регіонального розвитку встановлено, що інноваційна активність регіону є важливим фактором його економічного і соціального розвитку. З використанням економетричних моделей доведено, що регіони, які мають вищий рівень інноваційної активності, характеризуються також вищими показниками доходів населення та вищими темпами зростання їх економік [1; 2].

Основними принципами формування регіональної політики інноваційного розвитку є:

1. Програмно-цільовий підхід, що передбачає визначення пріоритетів і стратегії інноваційного розвитку підприємництва, які мають бути узгоджені з іншими регіональними стратегіями та програми розвитку.

2. Збалансованість розвитку, що спрямований на оптимальне використання внутрішніх

і зовнішніх переваг регіону та забезпечення інфраструктурних умов переходу до інноваційного розвитку регіону.

3. Інституціональна системність, що передбачає узгодженість організаційних, економічних, правових, інфраструктурних регулюючих впливів і створення їх вертикальних і горизонтальних об'єднань і взаємодій у напрямі сприяння інноваційному розвитку.

4. Фінансова забезпеченість, що потребує збалансованого формування джерел фінансування інноваційного розвитку з залученням державних і приватних інвестицій, державно-соціального партнерства й іноземних інвестицій, використання нових фінансових інструментів регіональної політики.

5. Інформаційно-аналітична забезпеченість, що передбачає доступ до інформації про інноваційні об'єкти і суб'єкти та використання відповідної аналітики стану та прогнозування інноваційної діяльності.

6. Соціальна й екологічна спрямованість. Інструментарій регіональної інноваційної політики має забезпечувати зростання рівня життя та екологічної безпеки навколишнього середовища [3].

Мета статті – дослідження стану і тенденцій інноваційної активності регіонів України, визначення та окреслення інституційних основ інноваційного розвитку регіону.

1. Стан і тенденції інноваційної активності регіонів

Сучасний стан інноваційної активності підприємств України найперше можна охарактеризувати за такими показниками, як частка підприємств, які займалися інноваціями та впроваджували їх і частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції (рис. 1).



Рис. 1. Динаміка показників інноваційної активності підприємств України у 2000–2017 рр.
Розраховано за: [10]

Доволі низький рівень питомої ваги підприємств, що займалися інноваціями, а також частки промислових підприємств у загальній кількості промислових підприємств, що впроваджували інновації, свідчить про негативні тенденції в інноваційній сфері.

Як видно з рис. 1 інноваційна активність із 2016 р. знижується, що вимагає прийняття активних економічних та фінансових рішень щодо зміни тенденції.

Структуру витрат інноваційно-активних підприємств подано на рис. 2.

Зростання інноваційної активності спостерігалось у групах 3 і 4 (темп зростання > 100%). Зменшення витрат на інноваційну діяльність за період з 2011 р. по 2016 р. спостерігалось у Луганській, Одеській, Хмельницькій, Чернівецькій, Івано-Франківській, Донецькій, Черкаській, Херсонській, Кіровоградській, Рівненській областях (табл. 1). Найвищий темп зростання витрат на інноваційну діяльність є характерним для підприємств Київської та Дніпропетровської областей.

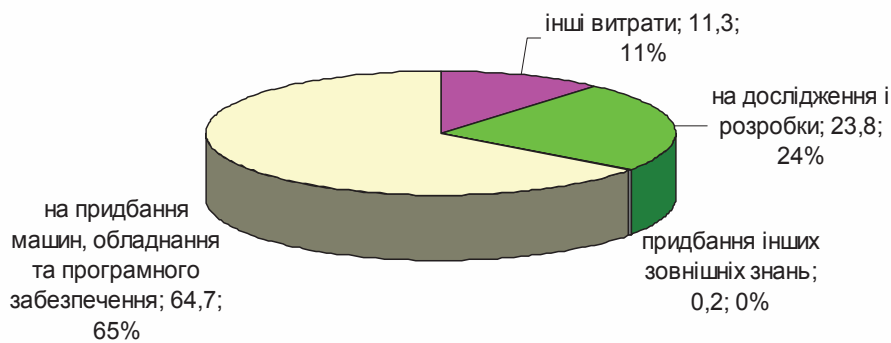


Рис. 2. Структура витрат на інноваційну діяльність підприємств України у 2017 р. за напрямками.
Розраховано за: [10]

Групування регіонів України за кількістю підприємств, які займалися інноваціями (табл. 1), дає змогу зробити висновки, що середньорічний темп спаду < 80% є характерним для таких областей, як Луганська, Миколаївська, Хмельницька і Донецька.

Аналіз структури інноваційної діяльності підприємств України у розрізі напрямів цієї діяльності дає змогу виокремити такі переважачі напрями, як придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (рис. 2). Водночас аналіз середньорічного темпу зміни

Таблиця 1

Розподіл регіонів України за факторами інноваційної активності

Групи за середньорічним темпом зростання/спаду, %	Регіони
за витратами на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	
< 80	Луганська, Миколаївська
80–100	Хмельницька, Херсонська, Івано-Франківська, Волинська, Донецька, Чернігівська, Кіровоградська, Вінницька, Харківська, Полтавська, Чернівецька, Сумська, Одеська, Черкаська, Закарпатська, Львівська, Рівненська
100–110	Тернопільська, Житомирська, Дніпропетровська
> 100	Київська, Запорізька
за кількістю інноваційно-активних підприємств	
< 80	Луганська, Миколаївська, Хмельницька, Донецька
80–100	Івано-Франківська, Чернівецька, Чернігівська, Волинська, Кіровоградська, Херсонська, Сумська, Черкаська, Вінницька, Закарпатська, Полтавська, Тернопільська, Львівська, Одеська, Харківська, Житомирська, Рівненська
100–110	Дніпропетровська, Київська
> 100	Запорізька

Розроблено авторами

витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення у розрізі регіонів свідчить, що зростання цього виду витрат спостерігається лише у таких областях, як Тернопільська, Житомирська, Дніпропетровська, Київська, Запорізька.

Отже, аналіз у регіональному розрізі дає змогу виокремити регіони з найнижчим рівнем інноваційної активності – Луганську, Миколаївську, Хмельницьку, Донецьку, Івано-Франківську, Чернівецьку області, з найвищим рівнем інноваційної активності – Дніпропетровську, Запорізьку та Київську області.

Із метою глибшого і достовірнішого аналізу динаміки інноваційної активності підприємств України необхідно провести економетричний аналіз на основі моделей тренду. В таблиці 2 подано моделі, які побудовано за статистичними даними за 2001–2017 рр.

ції дієвих програм підтримки та стимулювання інноваційного розвитку на державному рівні; надання державних гарантій щодо проектів, які передбачають впровадження сучасних технологічних процесів, зокрема маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних; створення сприятливого інвестиційного клімату впровадження інновацій різного типу; розробки відповідного інформаційно-аналітичного інструментарію впровадження та моніторингу стратегії розвитку.

2. Інституційні основи інноваційного розвитку регіону

Сформулюємо методологічні основи розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіону на основі впровадження інновацій:

– врахування базових принципів стратегічного планування: всебічного аналізу, адек-

Таблиця 2

Прогнозування інноваційної активності

Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %								
Тип моделі	Рівняння тренду <i>t</i> -критерій Стьюдента	R^2	<i>F</i> -критерій Фішера	<i>DW</i> -критерій Дарбіна-Уотсона	Прогноз на рік			
					2018	2019	2020	
лінійна:	$\hat{y} = 8,09 - 0,31t$ $12,63^* - 5,03^*$	0,628	25,3*	1,50*	2,42	2,11	1,79	
степенева:	$\hat{y} = 10,88t^{0,4137}$ $10,40^* - 3,81^*$	0,492	14,5**	1,05	3,29	3,22	3,15	
параболічна:	$\hat{y} = 8,86 - 0,56t + 0,01t^2$ $8,49^* - 2,09^{**} 0,94$	0,650	13,0**	1,50*	3,19	3,13	3,10	

Примітка: * – статистична достовірність з ймовірністю $p = 0,99$; ** – з ймовірністю $p = 0,95$ (табличні значення $F(1;15; 0,99) = 8,68$; $F(1;15; 0,95) = 4,54$; $t(15; 0,99) = 2,602$; $t(15; 0,95) = 1,753$; $d_1(0,05) = 1,08$; $d_2(0,05) = 1,36$; $d_1(0,01) = 0,81$; $d_2(0,01) = 1,07$). Розраховано за: [10]

За даними таблиці 2, для прогнозування інноваційної активності можна рекомендувати параболічні рівняння тренду.

У результаті проведеного дослідження визначено низку факторів, що перешкоджають інноваційній активності, з-поміж них основними є: позитивна динаміка кількості підприємств, що впроваджували інновації, які підтверджуються статистичними даними; підприємства промисловості України орієнтовані на впровадження технологічних інновацій, а частка маркетингових та організаційних інновацій є незначною; недостатній обсяг фінансування інноваційної діяльності стримує інноваційний розвиток підприємств; головним джерелом фінансування розробки й впровадження інновацій на вітчизняних підприємствах були та залишаються власні ресурси, обсяг фінансування за рахунок державних коштів та іноземних інвестицій є дуже низьким [1].

Вирішення проблем інноваційного розвитку регіонів потребує: розробки та реаліза-

ції дієвих програм підтримки та стимулювання інноваційного розвитку на державному рівні; надання державних гарантій щодо проектів, які передбачають впровадження сучасних технологічних процесів, зокрема маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних; створення сприятливого інвестиційного клімату впровадження інновацій різного типу; розробки відповідного інформаційно-аналітичного інструментарію впровадження та моніторингу стратегії розвитку.

ватності, пріоритетності, системності, контролюваності, гнучкості, прозорості, легітимності/консенсусу та залучення громадськості [4; 11];
– формування системи моніторингу й оцінювання реалізації стратегій соціально-економічного та інноваційного розвитку регіону, що ґрунтується на визначенні таких груп показників моніторингу: моніторинг соціально-економічного та інноваційного розвитку регіону; моніторинг та компаративний аналіз вибраних параметрів для вибору стратегій розвитку; розвиток інноваційної інфраструктури й інноваційного підприємництва, що дає змогу підвищити результативність стратегічного управління на мезорівні [5; 11];

– результативність управління стратегічним розвитком забезпечується як поєднанням методологічних основ теорії систем, теорії потенціалів, теорії безпеки, вибору пропульсивних галузей, використанням синергії поєднання проектно-проблемного управління

та інкременталізму, сучасного аналітичного інструментарію та ІТ-технологій [3].

3. Результати

Вирішення проблем інноваційного розвитку регіонів потребує такого інституційного забезпечення: розробки та реалізації дієвих регіональних стратегій підтримки та стимулювання інноваційного розвитку; надання державних гарантій щодо проектів, які передбачають впровадження сучасних технологічних процесів, зокрема маловідходних, ресурсозберігаючих та безвідходних; створення сприятливого інвестиційного середовища впровадження інновацій різного типу.

Висновки

За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки: динаміка кіль-

кості підприємств, що впроваджували інновації, та їх питома вага у загальній кількості промислових підприємств свідчать про позитивні тенденції в інноваційній сфері, які підтверджуються статистичними даними; однак низький рівень інноваційної активності промислових підприємств України і динаміка, що йде на спад, обсягів реалізації інноваційної продукції, призвели до посилення залежності від імпорту і нових технологій, і готової наукомісткої продукції, і до зниження експорту вітчизняної інноваційної продукції.

Запропоноване інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічних рішень на рівні регіонів на основі статистичного й економічного аналізу дає змогу визначити тренди інноваційного розвитку і напрями його стимулювання.

Список використаних джерел

1. Єлейко В. І., Демчишин М. Я., Кожан Д. В. Інноваційна активність підприємств України: аналіз динаміки. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Економічні науки. Львів: ЛТЕУ, 2017. Вип. 53. С. 42–48.
2. Мартънов М. Вплив інноваційної активності регіонів на їх економічну динаміку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Національна і регіональна економіка. Тернопіль ТНЕУ, 2016. Вип. 1. С. 54–62.
3. Мойсеєнко І. П. Системні основи трансформації державного регулювання соціалізації економіки України. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. Серія економічна: збірник наукових праць. Львів: ЛьвДУВС, 2016. Вип. 2. С. 56–67.
4. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів європейських стандартів політики. *Аналітичний звіт. Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні»*. К., 2014. 452 с.
5. Сментина Н. В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економічних наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». ЛТЕУ, Львів, 2016. 43 с.
6. Krugman P. A Model of Innovation, Technology Transfer, and the World Distribution of Income. *The Journal of Political Economy*. 1979. Vol. 87, No. 2.
7. Romer P. M. Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*. 1990. № 98 (5).
8. Aghion P. A. Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*. 1992. Vol. 60 (2).
9. Fagerberg J. Technological Dynamics and Social Capability: US States and European Nations. *Journal of Economic Geography*. 2014. Vol. 14 (2).
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ Наука, технології та інновації. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
11. П'ятницька Г. І. Інноваційні стратегії в сучасних умовах господарювання: суть та наукові підходи до формування вибору. *Проблеми науки. Науково-технічний прогрес, наука, інновації*. 2004. Вип. 11. С. 21–29.

References

1. Yelejko, V. I., Demchyshyn, M. Ya., & Kozhan, D. V. (2017) Innovacijna aktyvnist' pidpryemstv Ukrayiny: analiz dynamiky [Innovative activity of Ukrainian enterprises: dynamics analysis]. *Visnyk L'viv's'kogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu. Ekonomichni nauky (Bulletin of Lviv Trade and Economic University. Economic sciences)*. L'viv: LTEU, 53, 42–48.
2. Mart'nov, M. (2016) Vplyv innovacijnoyi aktyvnosti regioniv na yix ekonomichnu dy'namiку. [Influence of innovation activity of regions on their economic dynamics]. *Visnyk Ternopil's'kogo nacional'nogo ekonomichnogo universytetu. Nacional'na i regional'na ekonomika (Bulletin of the Ternopil National Economic University. National and regional economics)*. Ternopil': TNEU, 1. 2016, 54–62.
3. Mojseyenko, I. P. (2016) Sy'stemni osnovy' transformaciyi derzhavnogo regulyvannya socializaciyi ekonomiky' Ukrayiny' [System bases of the transformation of the state regulation of the socialization of the economy of Ukraine]. *Naukovy'j visnyk LDUVS. Seriya ekonomichna: zbirny'k naukovy'x prac' (Scientific*

- Bulletin of the Lviv State Pedagogical University. Economic series: a collection of scientific works*). Lviv: LSUVS, 2, 56–67.
4. Regional'ny'j rozvy'tok ta derzhavna regional'na polity'ka v Ukraini: stan i perspekty'vy' zmin u konteksti global'ny'x vy'kly'kiv yevropejs'ky'x standartiv polity'ky [Regional Development and State Regional Policy in Ukraine: Status and Prospects for Change in the Context of Global Challenges to European Policy Standards]. (2014). *Analitichny'j zvit. Proekt YeS «Pidtry'mka polity'ky' regional'nogo rozvy'tku v Ukraini» (Analytical report. EU Project «Support to Regional Development Policy in Ukraine»)*. Kiev.
 5. Smenty'na, N. V. (2016) Strategichne planuvannya social'no-ekonomichnogo rozvy'tku regionu. [Strategic planning of socio-economic development of the region]. *Avtoreferat dy'sertaciyi na здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством (The dissertation dissertation for the degree of Doctor of Economics in specialty 08.00.03 – Economics and management of national economy)*. Lviv: LTEU. 43.
 6. Krugman, P. A. (1979) Model of Innovation, Technology Transfer, and the World Distribution of Income. *The Journal of Political Economy*, 87, 2.
 7. Romer, P. M. (1990) Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98 (5).
 8. Aghion, P. A. (1992) Model of Growth Through Creative Destruction. *Econometrica*, 60 (2).
 9. Fagerberg J. (2014) Technological Dynamics and Social Capability: US States and European Nations. *Journal of Economic Geography*, 14 (2).
 10. Oficijny'j sayt Derzhavnoyi sluzhby' staty'sty'ky' Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. *Rozdil Nauka, texnologiyi ta innovaciyi (Section Science, Technology and Innovation)*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>
 11. P'yatny'cz'ka, G. I. (2004) Innovacijni strategiyi v suchasny'x umovax gospodaryuvannya: sut' ta naukovi pidhody' do formuvannya vy'boru Innovative strategies in modern conditions of management: the essence and scientific approaches to the formation of the choice]. *Problemy' nauky'. Naukovo-texnichny'j progres, nauka, innovaciyi (Problems of science. Scientific and technological progress, science, innovations)*, 11, 21–29.

*Стаття: надійшла до редакції 08.10.2018
прийнята до друку 23.11.2018*

*The article: is received 08.10.2018
is accepted 23.11.2018*

UDC (УДК) 336.221.26
JEL Classification: H71, H72

Сорока Ростислав Степанович,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та обліку
Львівського державного університету внутрішніх справ
e-mail: rost.soroka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5630-8846

МІСЦЕ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Анотація. Визначено головні проблеми формування доходів місцевих бюджетів України за рахунок податку на доходи фізичних осіб у контексті бюджетної децентралізації. Досліджено динаміку бюджетних показників функціонування місцевих бюджетів України та податку на доходи фізичних осіб за 2013–2017 рр. Встановлено, що бюджетно-податкова реформа, яка змінила порядок розподілу податку на доходи фізичних осіб між рівнями бюджетної системи, не сприяє бюджетній децентралізації в Україні.

Зазначено, що із метою посилення фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб як джерела формування доходів місцевих бюджетів необхідно змінити механізм його розподілу, що дасть змогу забезпечити реальну фінансову самостійність бюджетів місцевого самоврядування.

Ключові поняття: податок на доходи фізичних осіб, місцеві бюджети, податкові доходи, динаміка, бюджетна децентралізація.

Soroka Rostyslav,
PhD, Assistant professor of Finances and Accounting
Lviv State University of Internal Affairs
e-mail: rost.soroka@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-5630-8846

PLACE OF PERSONAL INCOME TAX IN FORMATION OF REVENUES LOCAL BUDGET

Abstract. In the context of fiscal decentralization, the issue of forming the revenue part of the local budgets of Ukraine, especially due to tax revenues in general and personal income tax in particular, are gaining particular attention.

The purpose of the article is to analyze the trends of the formation of revenues of local budgets of Ukraine at the expense of the tax on personal incomes and to consider the question of the fairness of its distribution among the links of the budget system.

In the process of research, the following methods of economic research were used: monographic (study of scientific works on the problems of the formation of local budgets); abstract-logical (the formation of theoretical generalizations and conclusions); analysis and synthesis (assessment of trends in the functioning of local budgets of Ukraine and determination of the fiscal role of the personal income tax).

The basic problems of forming of incomes local budgets of Ukraine at the expense of the personal income tax in the context of budget decentralization are determined.

The dynamics of budget indicators of functioning of local budgets of Ukraine and personal income tax for 2013–2017 is investigated.

The tax on individuals' incomes by fiscal value is the main budget-forming tax in forming the revenue part of local budgets, which is evidenced by its decisive role in the formation of financial resources of local budgets. However, fiscal reform has changed the order of splitting the tax on personal incomes between levels and levels of the budget system, which, according to the results of the analysis, does not contribute to fiscal decentralization in Ukraine.

In order to increase the fiscal efficiency of the personal income tax as a source of the formation of local budget revenues, it is necessary to change the mechanism of its distribution, which will ensure the real financial autonomy of the budgets of local self-government.

To strengthen the financial autonomy of local self-government budgets as the main foundation in the structure of local budgets, it is expedient to include the personal income tax fully in the revenue part of the

budgets of territorial communities, which will allow to efficiently finance expense powers and reduce their dependence on intergovernmental transfers.

Key concepts: personal income tax, local budgets, tax revenues, dynamics, budget decentralization.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-130-135

Вступ

Реалії соціально-економічного розвитку українського суспільства, коли спостерігається посилення євроінтеграційних процесів, зумовлюють посилення необхідності реформування місцевих бюджетів із метою підвищення рівня їх фінансової самодостатності. Одним із визначальних принципів формування бюджетної системи загалом та місцевих бюджетів зокрема є принцип самостійності, який передбачає наявність достатнього обсягу фінансових ресурсів у органів державної влади та місцевого самоврядування, необхідних для ефективного виконання покладених на них завдань. Тому особливої уваги набувають питання формування доходної частини місцевих бюджетів України, насамперед за рахунок податкових надходжень, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

Проблемам формування та використання місцевих бюджетів у вітчизняній фінансовій науці присвячені праці багатьох учених-економістів: С. Буковинського, О. Василика, В. Дем'янишина, М. Карліна, О. Кириленко, В. Кравченка, К. Павлюк, І. Луніної, Ю. Пасічника, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та ін. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, практичні питання формування доходів місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації в Україні є актуальними, недостатньо вивченими та потребують проведення подальших досліджень.

Метою статті є аналіз тенденцій формування доходів місцевих бюджетів України за рахунок податку на доходи фізичних осіб і розгляд питання щодо справедливості його розподілу між ланками бюджетної системи.

1. Механізм функціонування та розподілу податку на доходи фізичних осіб

Нині формування доходів місцевих бюджетів України забезпечується переважно завдяки податковим надходженням, з-поміж яких чільне місце посідає податок на доходи фізичних осіб.

Індивідуальне прибуткове оподаткування громадян в Україні здійснюється у формі податку на доходи фізичних осіб, сплата якого регулюється IV Розділом Податкового кодексу України [1].

Податок на доходи фізичних осіб – прямий податок, яким оподатковуються доходи

фізичної особи. Його європейським аналогом є Personal Income Tax [2].

Податок на доходи фізичних осіб сплачують зі своїх доходів фізичні особи за ставкою 18%, окрім спадщини, доходів від продажу рухомого та нерухомого майна, які оподатковуються за нижчими ставками. Розрахувати, утримати й сплатити цей податок із виплачених доходів повинен роботодавець, який виконує роль податкового агента.

Варто зазначити, що в межах бюджетної децентралізації з метою підвищення рівня фінансової автономії місцевих бюджетів України наприкінці грудня 2014 р. відбулися зміни шляхом коригування норм Бюджетного і Податкового кодексів України [3–4], внаслідок яких частину податку на доходи фізичних осіб вилучено до доходів Державного бюджету України. У результаті цих змін розподіл надходжень від податку на доходи фізичних осіб між ланками бюджетної системи відбувається за новими правилами:

- 60% податку зараховують до загального фонду бюджетів міст обласного (республіканського) значення, районних бюджетів чи бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом і перспективним планом формування територій громад;
- 15% потрапляють у дохід загального фонду обласних бюджетів;
- 40% направляють до бюджету Києва;
- 25% скеровують до державного бюджету, а з податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) на території міста Києва – 60%. Також до державного бюджету зараховуються надходження від податку на доходи фізичних осіб з пасивних доходів (проценти за депозитами) та військовий збір [5–6].

2. Тенденції формування місцевих бюджетів

Незважаючи на вказані бюджетно-податкові новації, основний акцент аналізу зосередимо саме на доходах місцевих бюджетів, адже головна частка податку на доходи фізичних осіб зараховується саме до них, що дасть змогу визначити його фіскальне значення у формуванні централізованих фінансових ресурсів держави на локальному рівні (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка узагальнених бюджетних показників
функціонування місцевих бюджетів України за 2013–2017 рр.**

Показники	Роки					2017 р. у % до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2016
1. Доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів), млрд грн	105,2	101,1	120,5	170,8	229,5	218,16	134,37
2. Доходи зведеного бюджету України, млрд грн	442,8	456,1	652	782,9	1017	229,67	129,90
3. ВВП, млрд грн	1465,2	1586,9	1988,5	2383,2	2982,9	203,58	125,16
4. Частка перерозподілу ВВП через місцеві бюджети, %	7,18	6,37	6,06	7,17	7,69	107,16	107,31
5. Частка місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету, %	23,76	22,17	18,48	21,82	22,57	94,98	103,42

Розраховано та складено автором на основі [7–10].

Аналіз узагальнених бюджетних показників функціонування бюджетної системи України протягом 2013–2017 рр. свідчить про суперечливі тенденції у розвитку визначальної її складової – місцевих бюджетів, зважаючи на проголошений напрям до бюджетної децентралізації та створення фінансово спроможних об'єднаних територіальних громад.

Так, з одного боку, сукупний обсяг власних доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) протягом 2013–2017 рр. збільшився на 124,3 млрд грн, або більше ніж у два рази (218,16%) і становив 2017 р. 229,5 млрд грн, що є позитивним явищем.

Однак, з іншого – частка доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України за результатами 2017 р. становила лише 22,57% проти 23,76% у 2013 р. Проведені розрахунки свідчать, що, незважаючи на проведення бюджетно-податкової реформи 2015 р., якою ніби розширено склад доходів місцевих бюджетів, у напрямі бюджетної децентралізації місцевих органів влади, про порівняно суттєве зниження частки місцевих бюджетів у доходах консолідованого бюджету 2015 р. на 3,69 в.п. до 18,48% та ріст їх частки у 2016–2017 рр. на 4,09 в.п. до 22,57%, що менше показника 2013 р., який становив 23,76%.

Частка перерозподілу ВВП через місцеві бюджети протягом 2013–2017 рр. зросла на 0,51 в.п. унаслідок випереджаючого зростання обсягу доходів місцевих бюджетів (218,16%) над ростом обсягів ВВП (203,58%) і становила 2017 р. 7,69%.

Тобто динаміка узагальнених бюджетних показників функціонування місцевих бюджетів

України за 2013–2017 рр. свідчить про відсутність ефекту від бюджетної реформи в сфері місцевих бюджетів, якою передбачалося скорочення їх кількості шляхом створення бюджетів об'єднаних територіальних громад і забезпечення реальної фінансової автономії органів місцевого самоврядування.

3. Фіскальна роль податку на доходи фізичних осіб

Проведений подальший аналіз доходів місцевих бюджетів України виявив, що в їх складі провідне місце посідає податок на доходи фізичних осіб (див. табл. 2).

Динаміка адміністрування сукупного обсягу податку на доходи фізичних осіб протягом 2013–2017 рр. є позитивною, адже його обсяг у номінальних показниках збільшився на 113,5 млрд грн, або на 257,2% і становив за підсумками 2017 р. 185,7 млрд грн, що свідчить про визначальну його фіскальну роль у формуванні централізованих фінансових ресурсів. Варто зазначити, що суттєве збільшення надходжень податку на доходи фізичних осіб відбулося 2017 р. Так, якщо протягом 2014–2016 рр. обсяг його надходжень зростав у середньому на 31 млрд грн в рік, що зазвичай було обумовлено рівнем інфляції, то 2017 р. розмір приросту становив 46,9 млрд грн, що зумовлено насамперед суттєвим збільшенням у два рази з 1 січня 2017 р. мінімальної заробітної плати до 3200 грн, тобто розширенням бази оподаткування.

Аналогічні тенденції до збільшення спостерігалися і щодо обсягу надходжень податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів протягом 2013–2017 рр., на

Таблиця 2

Динаміка податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до відповідних рівнів бюджетної системи та його частка у доходах місцевих бюджетів України за 2013–2017 рр.

Показники	Роки					2017 р. у % до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2016
1. Податок на доходи фізичних осіб, усього, млрд грн, зокрема:	72,2	75,2	100	138,8	185,7	257,20	133,79
1.1. Податок на доходи фізичних осіб, зарахований до державного бюджету, млрд грн	7,6	12,6	45,1	59,8	75	986,84	125,42
1.2. Податок на доходи фізичних осіб, зарахований до місцевих бюджетів, млрд грн	64,6	62,6	54,9	79	110,7	171,36	140,13
2. Доходи місцевих бюджетів, млрд грн	105,2	101,1	120,5	170,8	229,5	218,16	134,37
3. Частка податку на доходи фізичних осіб у доходах місцевих бюджетів, %	61,41	61,92	45,56	46,25	48,24	78,55	104,29

Розраховано та складено автором на основі [7].

46,1 млрд грн, або на 71,36%. Водночас простежувалася тенденція до зменшення частки податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів України, із 61,92% 2014 р. (останній дореформений рік у бюджетно-податковій сфері) до 48,24% 2017 р. Тобто після запровадження бюджетно-податкових новацій 2015 р., що передбачали насамперед вилучення частини надходжень у розмірі 25% від податку на доходи фізичних осіб до складу доходів державного бюджету, частка цього основного бюджетоутворювального джерела місцевих бюджетів зменшилась, незважаючи на суттєве збільшення мінімальної та номінальної зарплат, на 13,68 в.п. і становила 2017 р. лише 48,24%.

Незважаючи на вказані бюджетно-податкові новації, податок на доходи фізичних осіб продовжує зберігати позицію найвагомішого за обсягом і часткою джерела податкових доходів та дохідної частини місцевих бюджетів загалом (табл. 3).

Водночас, незважаючи на суттєве збільшення обсягу надходжень податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів протягом досліджуваного періоду, на 171,36%, його частка в структурі податкових надходжень місцевих бюджетів зменшилася на 15,76 в.п. і становила 2017 р. лише 55,07%.

Частка надходжень податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів у ВВП протягом 2013–2017 рр., зменшилася на 0,7 в.п. унаслідок випереджаючого росту обсягу ВВП (203,58%) над ростом надходжень цього виду податків (171,36%) і становила 2017 р. 3,71%.

Попри зниження частки податку на доходи фізичних осіб, зарахованого до місцевих бюджетів протягом 2013–2017 рр., на 13,17 в.п., фіскальна роль цього виду податкових доходів є очевидною, адже 2017 р. 48,24% сукупних надходжень місцевих бюджетів

Таблиця 3

Частка податку на доходи фізичних осіб у податкових доходах місцевих бюджетів України та ВВП за 2013–2017 рр.

Показники	Роки					2017 р. у % до	
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2016
1. Податок на доходи фізичних осіб, зарахований до місцевих бюджетів, млрд грн	64,6	62,6	54,9	79	110,7	171,36	140,13
2. Податкові доходи місцевих бюджетів, млрд грн	91,2	87,3	98,2	146,9	201	220,39	136,83
3. ВВП, млрд грн	1465,2	1586,9	1988,5	2383,2	2982,9	203,58	125,16
4. Частка податку на доходи фізичних осіб, %:							
4.1. У податкових доходах місцевих бюджетів	70,83	71,71	55,91	53,78	55,07	77,76	102,41
4.2. У ВВП	4,41	3,94	2,76	3,31	3,71	84,17	111,95

Розраховано та складено автором на основі [7–10].

сформовано за рахунок цього інструменту фіску, тобто він продовжує зберігати позицію найвагомішого джерела формування дохідної частини місцевих бюджетів навіть після проведення бюджетно-податкової реформи.

4. Напрями підвищення фіскальної ролі податку на доходи фізичних осіб як джерела доходів місцевих бюджетів України

Вважаємо, що для зміцнення фінансової автономії місцевих бюджетів, що є важливим напрямом державної політики на сучасному етапі, необхідно дещо відкоригувати механізм зарахування та розподілу податку на доходи фізичних осіб між рівнями бюджетної системи. Для підвищення фіскальної ролі податку на доходи фізичних осіб як визначального джерела формування фінансових ресурсів на місцевому рівні необхідно:

– шляхом внесення змін до Податкового кодексу України включити цей вид податкових платежів до місцевих податків і зборів;

– в умовах задекларованої бюджетної децентралізації порядок розподілу податку на доходи фізичних осіб в Україні є дещо неогрунтованим і потребує коригування. Вважаємо за доцільне відновити діючий до 1 січня 2015 р. порядок розподілу надходжень від податку на доходи фізичних осіб – до державного бюджету зараховувати військовий збір і надходження від оподаткування пасивних доходів (проценти за банківськими депозитами), а всі решта надходження від податку на доходи фізичних осіб зараховувати до доходів місцевих бюджетів;

– для зміцнення фінансової автономії бюджетів місцевого самоврядування як основної підвалини в структурі місцевих бюджетів доцільно податок на доходи фізичних осіб у повному обсязі зараховувати в дохідну частину бюджетів територіальних громад, що дасть змогу оперативніше фінансувати видаткові повноваження та скоротити їх залежність від міжбюджетних трансфертів;

– особливу увагу варто приділити бюджетам територіальних громад, які ще не створили об'єднані територіальні громади. Безперечно, таке об'єднання громад за логікою має не лише більше повноважень, а й набагато більшу дохідну базу, ніж, наприклад, сільський бюджет. Адже нині сільські бюджети позбавлені основного бюджетоутворювального джерела – податку на доходи фізичних осіб, – який зараховується до районного бюджету і лише після об'єднання територіальних громад 60% податку на доходи від роботодавців, зареєстрованих на об'єднаній території відповідних сіл, селищ, міст, зараховуватиметься до бюджетів об'єднаних територіальних громад на фінансування власних повно-

важень. Оскільки процес створення об'єднаних територіальних громад в Україні відбувається надто повільно, вважаємо за доцільне нині обсяги податку на доходи фізичних осіб, нарахованих громадянам, які проживають на території громади, зараховувати до відповідного бюджету місцевого самоврядування;

– забезпечити сплату цього податку не за місцем роботи платника податку (походження доходу), а за місцем його проживання, адже споживання переважної частини суспільних послуг, які фінансуються з місцевих бюджетів, відбувається саме за місцем проживання платника податку, а не за місцем його працевлаштування;

– надати можливість місцевим радам встановлювати місцеві надбавки до податку на доходи фізичних осіб у розмірі 1–3% від бази оподаткування, адже така практика застосовується, зокрема, у Польщі [11, с. 157]. Хоча й це буде певною мірою політичне рішення, але для фінансово неспроможних регіонів це дасть змогу збільшити обсяг їх доходів і повинно безальтернативно сприйматися громадянами за умови зростання якості отримуваних суспільних благ.

Висновки

Податок на доходи фізичних осіб належить до загальнодержавних прямих податків і за фіскальним значенням є основним бюджетоутворювальним податком у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів, що свідчить про його визначальну роль у формуванні фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Однак бюджетно-податкова реформа, впроваджена з 1 січня 2015 р., змінила порядок розподілу податку на доходи фізичних осіб між рівнями і ланками бюджетної системи, що, як свідчать результати аналізу, не сприяє бюджетній децентралізації в Україні.

Незважаючи на бюджетно-податкові новачки 2015 р., коли четверта частина податку на доходи фізичних осіб почала вилучатись до державного бюджету, що об'єктивно зумовило зниження його надходжень до місцевих бюджетів, він залишається найбільш зростаючим податком з усіх тих, що наповнюють локальні бюджети. Податок на доходи фізичних осіб нині в Україні формує майже половину власних доходів місцевих бюджетів, тобто доходів без урахування міжбюджетних трансфертів. Невід'ємним завданням на найближчу перспективу є посилення фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб як джерела формування доходів місцевих бюджетів і у напрямі подальшої детінізації фонду оплати праці, яка відбулася неповністю через перехід до пропорційної шкали оподаткування, і шля-

хом зміни механізму розподілу, що дасть змогу повідно, і фінансування виконання в повному забезпечити реальну фінансову самостійність обсязі функцій і завдань місцевих органів бюджетів місцевого самоврядування, а від- влади згідно з конституційною доктриною.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. Тренди в динаміці податку на доходи фізичних осіб у 2011–2016 роках. URL: http://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/2017-07-18-Trendy_v_podatkah-Personal-income-tax.pdf
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 р. № 71-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19>
4. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/paran2#n2>
5. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
6. Забезпечення стійкості та безпеки фінансової системи України: теорія та практика: колективна монографія / за ред. Г. Я. Аніловської та І. Б. Висоцької. Львів: СПОЛІОМ, 2016. 254 с.
7. Звіти про виконання Зведеного бюджету України за 2013–2017 рр. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=489-16>
8. Валовий внутрішній продукт. URL: <http://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>
9. Офіційна веб-сторінка Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Офіційна веб-сторінка Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>
11. Скрипник А. В. Державне регулювання трансформаційної економіки (аспекти моделювання): монографія. Ірпін, 2002. 312 с.

References

1. Podatkovyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI [The Tax Code of Ukraine: Law of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukr.].
2. Trendy v dynamitsi podatku na dokhody fizychnykh osib u 2011–2016 rokakh [Trends in the dynamics of the personal income tax in 2011–2016]. Retrieved from http://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/2017-07-18-Trendy_v_podatkah-Personal-income-tax.pdf [in Ukr.].
3. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deyakykh zakoniv Ukrainy shchodo podatkovoyi reformy: Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 № 71-VIII [On amendments to the Tax Code of Ukraine and certain laws of Ukraine regarding tax reform: Law of Ukraine of 28.12.2014 № 71-VIII]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/71-19> [in Ukr.].
4. Pro vnesennya zmin do Byudzhethoho kodeksu Ukrainy shchodo reformy mizhbyudzhethnykh vidnosyn: Zakon Ukrainy vid 28.12.2014 № 79-VIII [On amendments to the Budget Code of Ukraine on the reform of inter-budgetary relations: Law of Ukraine of 28.12.2014 № 79-VIII]. Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/79-19/paran2#n2> [in Ukr.].
5. Byudzhethnyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI [Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine of 08.07.2010 № 2456-VI]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukr.].
6. Zabezpechennya stiykosti ta bezpeky finansovoyi systemy Ukrainy: teoriya ta praktyka [Ensuring stability and safety of the financial system of Ukraine: theory and practice] (2016). L'viv: SPOLOM [in Ukr.].
7. Zvity pro vykonannya Zvedenoho byudzhetu Ukrainy za 2013–2017 rr. [Reports on implementation of the Consolidated Budget of Ukraine for 2013–2017]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=489-16> [in Ukr.].
8. Valovyy vnutrishniy produkt [Gross domestic product]. Retrieved from <http://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> [in Ukr.].
9. Oficiyna veb-storinka Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukr.].
10. Oficiyna veb-storinka Ministerstva finansiv Ukrayiny [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from <http://www.minfin.gov.ua> [in Ukr.].
11. Skrypnyk, A. V. (2002) Derzhavne rehulyuvannya transformatsiynoyi ekonomiky (aspekty modelyuvannya) [State regulation of the transformational economy (aspects of modeling)]. Irpin [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 07.10.2018
прийнята до друку 16.11.2018*

*The article: is received 07.10.2018
is accepted 16.11.2018*

UDC (УДК) 330.837: 655
JEL Classification: B150, O018, L820

Базиліук Володимир Богданович,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва та маркетингу
Української академії друкарства
e-mail: bvb.uad@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8627-1105

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ТА КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ВПЛИВІВ НА РОЗВИТОК ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Досліджено методологічні основи впливу інституційних факторів на розвиток складних виробничих систем. Сформовано систему часткових показників оцінки впливу базових інститутів на функціонування видавничо-поліграфічної діяльності, що враховують виробничий аспект. Розроблено методику оцінки впливу інститутів на функціонування видавничо-поліграфічної діяльності, яка передбачає не лише систематизацію, доповнення та визначення оптимальної кількості показників, а й містить підходи до розрахунку таких впливів на основі інтегрального показника оцінки за кожною із груп.

Ключові поняття: інститут, розвиток, видавничо-поліграфічна діяльність, оцінка, система.

Bazyliuk Volodymyr,
Doctor of Economic Sciences, Docent,
Professor of Department of entrepreneurship and marketing
Ukrainian Academy of Printing
e-mail: bvb.uad@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8627-1105

SYSTEM OF PRINCIPLES AND CRITERIA FOR EVALUATING THE IMPACT OF INSTITUTIONAL FACTORS ON ECONOMIC GROWTH OF PUBLISHING AND PRINTING ACTIVITIES

Abstract. The article deals with the issue of defining the principles and criteria for evaluating the impact of institutional factors on economic growth in publishing and printing activities at the national and regional level. It was done methodological approaches of institutional research for comparing economics of states of leading international organizations are studied. Despite the significant number of methods to assess the efficiency of the institutions of different countries, there are significant difficulties to develop a common approach are studied. The approach concerning a system for evaluating the impact of institutional factors on the development of publishing and printing activities is based on three groups of indicators: indicators for assessing the institutional development of the state; general indicators for assessing institutional development of publishing and printing activities; partial criteria for assessing the impact on the functioning of the basic institutions functioning in some regions. There are also certain developments concerning the principles and criteria of such assessment. Therefore, it is proposed to pay attention to the formation of institutional methodology for assessing impacts on publishing and printing activities. The components of the institutional environment that have a direct impact on the dynamics of its economic development are highlighted. It is suggested to narrow assessment and identify the main factors that exert a decisive influence on the development of the publishing and printing activities based on consideration impact of the basic institutions. The system of partial indicators for assessing the impact on the functioning of the basic institutions of the complex, taking into account the production aspect is formed. It is proved that further actual step of the formation of methodology for assessing institutional influences based on the integral index for each of the groups determine the weight of each of the criteria in the integrated index that will help to analyze the impact on the functioning of the basic institutions set.

Key concepts: institute, development, publishing and printing activities, assessment, system.

Вступ

У сучасних умовах система критеріїв оцінки інституційних впливів характеризується надмірним нормативним характером, застосуванням методик, які розроблені міжнародними організаціями та враховують здебільшого політичні аспекти функціонування економіки загалом і не приділяють достатньої уваги окремо взятим галузям, що призводить до значного узагальнення методів оцінки без виокремлення особливостей інституційного розвитку того чи іншого сектора економіки. Огляд методологічних підходів до оцінки інституційного розвитку свідчить, що значна кількість світових міжнародних організацій розробляє свої методики оцінки ефективності функціонування інститутів, що значно ускладнює формування єдиного підходу оцінки інституційного розвитку. Все це зумовлює потребу формування системи оцінки інституційного впливу на функціонування видавничо-поліграфічної діяльності (ВПД) і на загальнодержавному, і на регіональному рівнях.

Неабияку увагу впливу інституційних факторів на економічне зростання приділяли у своїх працях зарубіжні автори: Д. Норт, Р. Коуз, К. Перес. Докладний аналіз оцінки впливу інститутів на зростання перехідних економік здійснив у своїх дослідженнях Л. Моєрс (Moers, 1999) [1]. Для цього він застосував два індекси ЄБРР і показник, що розраховується Euromoney. Інтерес для нашого дослідження становлять фактори економічного зростання, що подані у праці О. Гаврилишина, Т. Вольфа, Дж. Беренгаута та інших (Navrylyshyn, Wolf, Berengaut, 2000) [2]. Зважаючи на те, що у структурі ВПД домінують малі підприємства, цікавою є робота Т. Бека, А. Кунта та Р. Левіна (Beck, Demirgüç-Kunt, Levine, 2003) [3], що вивчали проблеми оцінки впливу малого та середнього бізнесу на економічне зростання через призму інституційної теорії. Отже, є велика сукупність індикаторів, що розроблені різними світовими організаціями й оцінюють ту чи іншу сторону функціонування держави. Однак питання оцінки впливу інститутів на галузі отримали недостатнє висвітлення.

Мета статті полягає у формуванні системи оцінки впливу інституційних факторів на розвиток ВПД на основі трьох груп показників: індикатори оцінки інституційного розвитку держави; узагальнювальні показники оцінки інституційного розвитку ВПД; часткові критерії оцінки впливу базових інститутів на функціонування діяльності в окремих регіонах.

1. Дослідження методик оцінки впливу інституційного середовища на економічне зростання держави

Значною проблемою у методології оцінки інституційного середовища є розрізненість методик та відповідних до них індексів. Зазвичай кожна впливова організація, що проводить таку оцінку, має власну систему індексів, які зазвичай враховують не загальний стан інституційного розвитку, а лише окремі його аспекти. Це зумовлює відсутність загальноприйнятої методики та деяку неузгодженість оцінок. Хоча спроби щодо групування і систематизації індексів оцінки проводились неодноразово. Так, С. Демінський (Deminsky, 2012) [4] пропонує для застосування наявних методологічних підходів та відповідних індексів умовно поділити їх за способом застосування: відповідно до першого підходу формується окрема регресія щодо кожного із застосовуваних індексів з корекцією на вихідні економічні умови, відкритість економіки, інфляцію тощо, а у другому випадку регресія створюється для кожного індексу на основі методу інструментальних змінних, який розглядає їх як інструменти.

В основі методики О. Гаврилишина, Т. Вольфа, Дж. Беренгаута та інших (Navrylyshyn, Wolf, Berengaut, 2000) [2] містяться дев'ять індексів оцінки інституційного розвитку, що сформовані п'ятьма провідними світовими установами:

1) група показників міжнародної неурядової організації Freedom House: рівень розвитку демократії (FRdem), рівень економічної свободи (FRec), середнє значення індексів якості застосування законодавства та державного управління (FRleg), індекс цивільних свобод (FRpol) [5];

2) індекс правової системи ЄБРР, що аналізує ефективність правової системи країни (EBRDleg);

3) сукупний індекс Світового банку, що оцінює інституційне середовище показниками: передбачуваності законодавства та урядової політики; захисту прав власності; якості відносин між урядом і бізнесом; ефективності держави щодо надання послуг; адміністративних обмежень ведення бізнесу [6];

4) інтегральний показник стратегічного дослідного інституту Heritage Foundation, що характеризує рівень економічної свободи [7]. Загалом цей індекс формується із десяти критеріїв, але для уникнення дублювань з іншими показниками розробники пропонують лише два: сукупний індекс економічної свободи (HERgen) та індекс корупції (HERleg);

5) складова політичних ризиків в індексі покраїнових ризиків, що розраховується впливовим європейським журналом Euromoney.

У результаті досліджень сформовано інтегральний показник впливу інституційного середовища на економічне зростання:

$$GR_{i,t} = a_0 + a_1 INFL_{i,t} + \beta_1 RI_{i,t} + \beta_2 RI_{i,t-1} + \beta_3 RI_{i,t-2} + \gamma_1 IC1_i + \gamma_2 IC2_i, \quad (1)$$

де $INFL$ – рівень інфляції у відповідний період; RI – індекс структурних перетворень; IC_1 і IC_2 – два «кластери» вихідних умов, що характеризують макроекономічні диспропорції, рівень соціального розвитку та зумовлені ними зміни. Отже, це дає змогу контролювати три фактори розвитку ринкових економік, що розвиваються: якість макроекономічної стабілізації; глибину структурних перетворень і лібералізації; вихідні умови функціонування.

2. Формування підходу до оцінки впливу інституційних факторів на розвиток видавничо-поліграфічної діяльності

Зважаючи на складність порушеної проблеми через оцінку великої кількості впливів інституційного середовища, запропоновано поділити критерії оцінки на дві групи: узагальнювальні, що стосуються впливу на ВВП усього інституційного середовища й часткові, які оцінюють вплив на комплекс базових інститутів.

Для дослідження особливостей діяльності та впливу бізнес-клімату на економічне зростання ВВП пропонується відокремити цей вплив з-поміж впливу малих і середніх суб'єктів діяльності. Для цього пропонуються спеціальні оцінки на основі індексу бізнес-клімату, що поєднує бар'єри входу на ринок і виходу, ефективності захисту інституту власності та виконання контрактів. Трансформація регресії, розробленої в рамках дослідження Т. Бека, А. Кунта та Р. Левіна (*Beck, Kunt, Levine, 2003*) [3]:

$$I_B = BE_i + \gamma X_i + \varepsilon_i, \quad (2)$$

де BE_i – індикатори стану бізнес-клімату й інституційного розвитку; γX_i – набір додаткових змінних (трудова ресурси, частка державного замовлення у випуску продукції комплексу, частка експорту й імпорту у випуску продукції, вартість основних засобів, прибуток комплексу тощо); ε_i – логарифм випуску продукції в розрахунку на одне підприємство.

Однак практичне застосування цього підходу обмежене через неврахування часового аспекту, відсутність методологічних підходів до розрахунку індикаторів стану бізнес-клімату й інституційного розвитку.

Тому виникає гостра потреба в узагальнювальній оцінці інституційних впливів на функціонування окремо взятих галузей, яка

має враховувати циклічність процесів розвитку ВВП із урахуванням інституційного й економічного факторів. Оскільки за інших умов провести узагальнювальну оцінку розвитку ВВП є надзвичайно складно. Підтверджується це й іншими науковцями, які пропонують досліджувати інституційні впливи на економічні показники у довгостроковій перспективі (*Gwartney, Holcombe, Lawson, 2006*) [8]. Все це зумовлює потребу поєднання оцінки інституційних змін і змін структури промислового виробництва в єдиний інтегральний показник.

Перед тим, як перейти до поставленого завдання потрібно подати узагальнювальну оцінку циклічного розвитку ВВП:

$$Ц\partial = Pвих + Pe + In + Pф, \quad (3)$$

де $Ц\partial$ – динаміка циклу; $Pвих$ – вихідні інтегральні економічні та інституційні індикатори у базовому періоді; Pe – інтегральний економічний індикатор функціонування ВВП, що охоплює випуск продукції, прибуток, інвестиції, трудові ресурси, основні засоби; In – інтегральний інституційний показник; $Pф$ – революційні фактори, тобто різкі трансформації інституційного середовища: технологічні прориви; фінансові кризи, політичні ризики; форс-мажорні обставини тощо.

Доцільність уведення в формулу оцінки розвитку ВВП економічних показників підтверджується працями зарубіжних авторів. Так, зокрема у праці Т. Бека і Л. Лавена (*Beck, Laeven, 2006*) досліджується зв'язок між економічним зростанням та рівнем інституційного розвитку країн з перехідною економікою [9]. Цінність дослідження полягає в тому, що автори проаналізували динаміку інституціонального розвитку перехідних економік на основі наявних ресурсів та особливостей історичного досвіду, що, своєю чергою, дало змогу побудувати відповідні інструментальні регресії для зазначених інституційних змінних.

Оцінки проводилися для декількох варіантів залежної змінної та різних індикаторів якості інституційного середовища. Як характеристика темпів економічного розвитку застосовувались різні кількісні показники (ВВП, споживання, витрати ресурсів). У межах нашого дослідження ми адаптували економічні показники до галузевих умов і запропонували проводити оцінку на основі п'яти важливих для функціонування ВВП показників: реалізація продукції, прибуток, інвестиції, трудові ресурси, основні засоби.

Щодо оцінки зазначених економічних показників функціонування комплексу, то тут не виникає жодних труднощів, оскільки ці

показники подані в даних офіційної статистики, є загальнодоступними та щорічно публікуються.

Значно складнішою є ситуація із обчисленням узагальнювальних інституційних показників. У цьому напрямі діючі системи внутрішньогалузевих економічних вимірювань надмірно заплутані та мало враховують інституційні параметри виробництва. За таких умов науковці говорять про необхідність використання низки вартісних показників [10]: інституційність продукту – частка загальних інституційних витрат у собівартості одиниці продукції; інституційна ефективність виробництва – обсяг реалізації продукції в розрахунку на одиницю інституційних витрат; інституційна місткість продукту – вартість інституційних активів на одиницю реалізованої продукції; інституційна віддача – обсяг реалізації продукції на одиницю інституційних активів.

Однак для ефективної узагальнювальної оцінки впливів інститутів на розвиток ВПД та інституційності виробництва комплексу важливо одночасно із традиційними, розробляти й нові показники [11]. Так, можна запропонувати для оцінки показник собівартості одиниці інституційної продукції, під якою розуміється:

$$Cins_{IQ} = \frac{Cins}{Q}, \quad (4)$$

де $Cins$ – сума витрат, пов'язаних із підготовкою, створенням, впровадженням і розповсюдженням у межах ВПД галузевих правил, стандартів, розпорядків, норм, нормативів тощо.

Наведені показники безумовно мають прикладне значення через спрямованість щодо виявлення резервів підвищення ефективності виробничої функції ВПД. Водночас вони можуть коригуватися залежно від цілей інституційного аналізу та його особливостей. Так, показник інституційної віддачі можна обчислювати як обсяг продукції на одну програму розвитку комплексу, що в динаміці дасть змогу оцінити її вплив на кінцевий ефект.

Однак під час розрахунку групи поданих показників є й деякі труднощі. Основною проблемою у цьому напрямі є відсутність загальноприйнятої методики оцінки інституційних активів, хоча і зазначається, що вартість і структуру інституційних активів потрібно ідентифікувати під час аудиту. Отож, узагальнюючи наявні підходи, пропонуємо обчислювати наявні інституційні активи та резерви, що можуть бути або вже задіяні у виробничому

процесі як сукупність нематеріальних активів, організаційних та інформаційних факторів виробництва. За таких умов показник охоплюватиме елементи всіх трьох видів активів. Аналогічний підхід пропонується і при обліку інституційних витрат, що складатимуться із витрат, пов'язаних із нематеріальними, інформаційними й організаційними факторами виробництва.

Повернемося до функції 3. Щодо вихідних економічних та інституційних показників (*Лвих.*), то їх пропонується обчислювати як сукупність зазначених економічних та інституційних показників у попередньому до аналізованого періоду. Загалом за умов циклічності розвитку ВПД на кардинальні зміни наступного циклу порівняно із попереднім, суттєво можуть впливати революційні фактори (*Рф.*), які істотно змінюють динаміку умов функціонування. У разі, якщо *Рф.* залишається незмінним, на динаміку розвитку ВПД впливають лише інституційні й економічні показники. За умов істотних змін *Рф.* розвиток може відбуватися у трьох сценаріях:

– при незмінних економічних та інституційних показниках зміни можливі в короткостроковій перспективі (політичні, технологічні трансформації);

– у наступному варіанті циклічність розвитку може не змінюватися. За таких умов дію революційних факторів компенсує зміна економічних та інституційних показників, унаслідок чого динаміка залишається незмінною;

– третій варіант – зміна всіх показників, що залежно від їх динаміки може призвести до сповільнення чи активізації розвитку.

3. Розробка системи часткових показників оцінки впливу базових інститутів на функціонування ВПД регіону

За таких умов, зважаючи на регіональні дисбаланси функціонування діяльності, виникає потреба у формуванні методики оцінки впливу окремо взятих інститутів на ВПД через призму регіонального розвитку. Очевидно, що процедура оцінки впливів кожного із інститутів на функціонування ВПД у регіоні є трудомісткою та складною через значну кількість інститутів та ще більше число факторів, які впливають на діяльність цих інститутів.

Усі ці обставини змушують звузити коло оцінки та виокремити головні фактори, що суттєво впливають на функціонування ВПД у регіоні. Для цього пропонуємо під час формування методики враховувати вплив базових інститутів на основі системи запропонованих показників (див. табл.).

Пропонована система часткових показників оцінки впливу базових інститутів на функціонування ВПД регіону

Базові інститути	Часткові показники оцінки	Методика розрахунку показника
1	2	3
Інститут власності	Частка підприємств приватної власності у структурі ВПД регіону	$\gamma_{Npr} = \frac{N_{pr}}{N_{on}},$ <p>де γ_{Npr} – частка підприємств приватної власності у структурі ВПД регіону; N_{pr} – кількість структур ВПД приватної форми власності; N_{on} – загальна кількість структур ВПД у регіоні.</p>
	Частка доходу підприємств приватної власності у структурі доходів ВПД регіону	$\gamma_{Qpr} = \frac{Q_{pr}}{Q_{on}},$ <p>де γ_{Qpr} – частка доходу приватних підприємств у доходах ВПД регіону; Q_{pr} – чистий дохід від реалізації продукції видавничо-поліграфічних підприємств приватної форми власності в регіоні; Q_{on} – чистий дохід від реалізації продукції ВПД регіону.</p>
	Частка працівників підприємств приватної власності ВПД у загальній кількості працівників комплексу	$\gamma_{Wpr} = \frac{W_{pr}}{W_{on}},$ <p>де γ_{Wpr} – частка працівників підприємств приватної власності у загальній кількості працівників ВПД регіону; W_{pr} – чисельність працівників видавничо-поліграфічних підприємств приватної форми власності у регіоні; W_{on} – сукупна чисельність працівників ВПД у регіоні.</p>
	Частка прибутку підприємств приватної власності у прибутку ВПД	$\gamma_{Ppr} = \frac{P_{pr}}{P_{on}},$ <p>де γ_{Ppr} – частка прибутку приватних суб'єктів у прибутку ВПД регіону; P_{pr} – чистий дохід від реалізації продукції видавничо-поліграфічних підприємств приватної форми власності в регіоні; P_{on} – чистий дохід від реалізації продукції ВПД у регіоні.</p>
	Частка операційних витрат підприємств приватної власності у сукупних операційних витратах ВПД	$\gamma_{Cpr} = \frac{C_{pr}}{C_{on}},$ <p>де γ_{Cpr} – частка операційних витрат підприємств приватної власності у сукупних операційних витратах ВПД регіону; C_{pr} – операційні витрати видавничо-поліграфічних підприємств приватної форми власності у регіоні; C_{on} – сукупні операційні витрати ВПД у регіоні.</p>
Інститут власності	Частка основних засобів підприємств приватної власності у загальній вартості основних засобів ВПД	$\gamma_{O3pr} = \frac{O3_{pr}}{O3_{on}},$ <p>де γ_{O3pr} – вартість основних засобів підприємств приватної власності у загальній вартості основних засобів ВПД регіону; $O3_{pr}$ – основні засоби видавничо-поліграфічних підприємств приватної форми власності у регіоні; $O3_{on}$ – загальна вартість основних засобів ВПД регіону.</p>
	Частка оборотних активів підприємств приватної власності у вартості оборотних активів ВПД	$\gamma_{OApr} = \frac{OA_{pr}}{OA_{on}},$ <p>де γ_{OApr} – вартість оборотних активів підприємств приватної власності у вартості оборотних активів ВПД у регіоні; OA_{pr} – оборотні активи підприємств приватної форми власності у регіоні; OA_{on} – загальна вартість оборотних активів ВПД регіону.</p>
Інститут держави	Коефіцієнт державної підтримки	$K_{\text{д.п.}} = \frac{ВП_{\text{д.п.}}}{ВП},$ <p>де $K_{\text{д.п.}}$ – коефіцієнт державної підтримки ВПД регіону; $ВП_{\text{д.п.}}$ – обсяг випущеної продукції ВПД регіону за допомогою державної підтримки; $ВП$ – загальний обсяг випуску продукції комплексу в регіоні.</p>
	Рівень державного замовлення	$K_{\text{д.з.}} = \frac{ВП_{\text{д.з.}}}{ВП},$ <p>де $K_{\text{д.з.}}$ – рівень державного замовлення продукції ВПД у регіоні; $ВП_{\text{д.з.}}$ – обсяг випущеної продукції ВПД регіону на державне замовлення; $ВП$ – загальний обсяг випуску продукції комплексу в регіоні.</p>

Закінчення табл.

	Коефіцієнт податкового тиску	$K_{n.m.} = \frac{П_{від.}}{РП},$ <p>де $K_{n.m.}$ – коефіцієнт податкового тиску; $П_{від.}$ – обсяг податкових відрахувань суб'єктами комплексу в регіоні; $РП$ – загальний обсяг реалізованої продукції ВПД у регіоні.</p>
	Рівень нормативно-правової підтримки розвитку ВПД	$P_{н.-п.п.} = \frac{K_{np.}}{K_{c.p.}},$ <p>де $P_{н.-п.п.}$ – рівень нормативно-правової підтримки розвитку ВПД в регіоні; $K_{np.}$ – кількість програм розвитку ВПД, що функціонують у регіоні; $K_{c.p.}$ – загальна кількість суб'єктів господарювання ВПД у регіоні.</p>
Інститут інфраструктури	Рівень інфраструктурного забезпечення елементами товарного ринку	$P_{m.p.} = \frac{K_{m.n.}}{K_{c.p.}},$ <p>де $P_{m.p.}$ – рівень забезпечення комплексу в регіоні елементами товарного ринку у розрахунку на одне підприємство ВПД; $K_{m.n.}$ – кількість суб'єктів, що здійснюють торгівлю та розповсюдження видавничо-поліграфічної продукції у регіоні; $K_{c.p.}$ – загальна кількість суб'єктів господарювання ВПД у регіоні.</p>
	Індекс забезпечення інноваційними ресурсами ВПД регіону	$I_{i.p.} = \frac{K_{i.n.}}{K_{c.p.}},$ <p>де $I_{i.p.}$ – індекс забезпечення інноваційними ресурсами ВПД регіону; $K_{i.n.}$ – кількість видів інноваційної продукції, що впроваджена на підприємствах ВПД регіону; $K_{c.p.}$ – загальна кількість суб'єктів господарювання ВПД у регіоні.</p>
Інститут інфраструктури	Рівень інфраструктурного забезпечення елементами ринку інформаційно-аналітичних послуг	$P_{i-a.n.} = \frac{K_{i-a.n.}}{K_{c.p.}},$ <p>де $P_{i-a.n.}$ – рівень забезпечення ВПД у регіоні елементами ринку інформаційно-аналітичних послуг; $K_{i-a.n.}$ – кількість суб'єктів, що здійснюють інформаційно-аналітичні послуги у регіоні; $K_{c.p.}$ – загальна кількість суб'єктів господарювання ВПД у регіоні.</p>
	Індекс забезпечення трудовими ресурсами ВПД регіону	$I_{mp.p.} = \frac{Ч_{n.ф.}}{Ч_{mp.p.}},$ <p>де $I_{mp.p.}$ – індекс забезпечення трудовими ресурсами підприємств ВПД регіону; $Ч_{n.ф.}$ – чисельність підготованих фахівців для потреб ВПД вищими, та професійно-технічними закладами в регіоні; $Ч_{mp.p.}$ – загальна чисельність персоналу підприємств ВПД у регіоні.</p>
	Рівень забезпечення науковими та науково-дослідними організаціями ВПД регіону	$P_{н.о.} = \frac{K_{н.о.}}{K_{c.p.}},$ <p>де $P_{н.о.}$ – рівень забезпечення науковими та науково-дослідними організаціями ВПД регіону; $K_{н.о.}$ – кількість наукових та науково-дослідних установ, що досліджують проблеми ВПД і функціонують у регіоні; $K_{c.p.}$ – загальна кількість суб'єктів господарювання ВПД у регіоні.</p>
	Рівень забезпечення елементами ринку матеріально-технічного постачання	$I_{m.-т.з.} = \frac{K_{m.-т.п.}}{K_{c.p.}},$ <p>де $I_{m.-т.з.}$ – рівень забезпечення ВПД у регіоні елементами ринку матеріально-технічного постачання; $K_{m.-т.п.}$ – кількість суб'єктів, що надають послуги з матеріально-технічного забезпечення ВПД регіону; $K_{c.p.}$ – загальна кількість суб'єктів господарювання ВПД у регіоні.</p>
	Індекс фінансового забезпечення	$I_{ф.з.} = \frac{P_з.}{K_{c.p.}},$ <p>де $I_{ф.з.}$ – індекс забезпечення фінансовими ресурсами підприємств ВПД регіону; $P_з.$ – вартість залучених для потреб ВПД у регіоні ресурсів; $K_{c.p.}$ – загальна кількість суб'єктів господарювання ВПД у регіоні.</p>

Складено автором

Наведені показники можуть бути використані під час формування методики оцінки впливу інститутів на функціонування ВПД регіону. Однак цей етап не може повною мірою забезпечити формування дієвої методики оцінки впливу інститутів на функціонування та розвиток ВПД, оскільки передбачає лише систематизацію, доповнення та визначення оптимальної кількості показників оцінки таких впливів. За таких умов надалі перспективним є формування методики розрахунку інституційних впливів на основі інтегрального показника оцінки по кожній із груп, визначення вагомості кожного із критеріїв в інтегрованому показнику, що дасть змогу проаналізувати вплив базових інститутів на функціонування ВПД у динаміці та регіональному розрізі. Проте невирішеною залишається проблема синтезу інтегрованого показника оцінки впливу на ВПД регіону за кожним із базових інститутів.

4. Систематизація узагальнювальної оцінки інституційних впливів на розвиток ВПД

Зважаючи на здійснені дослідження, запропоновуємо систему оцінки таких впливів по трьох зазначених групах показників (рис.).

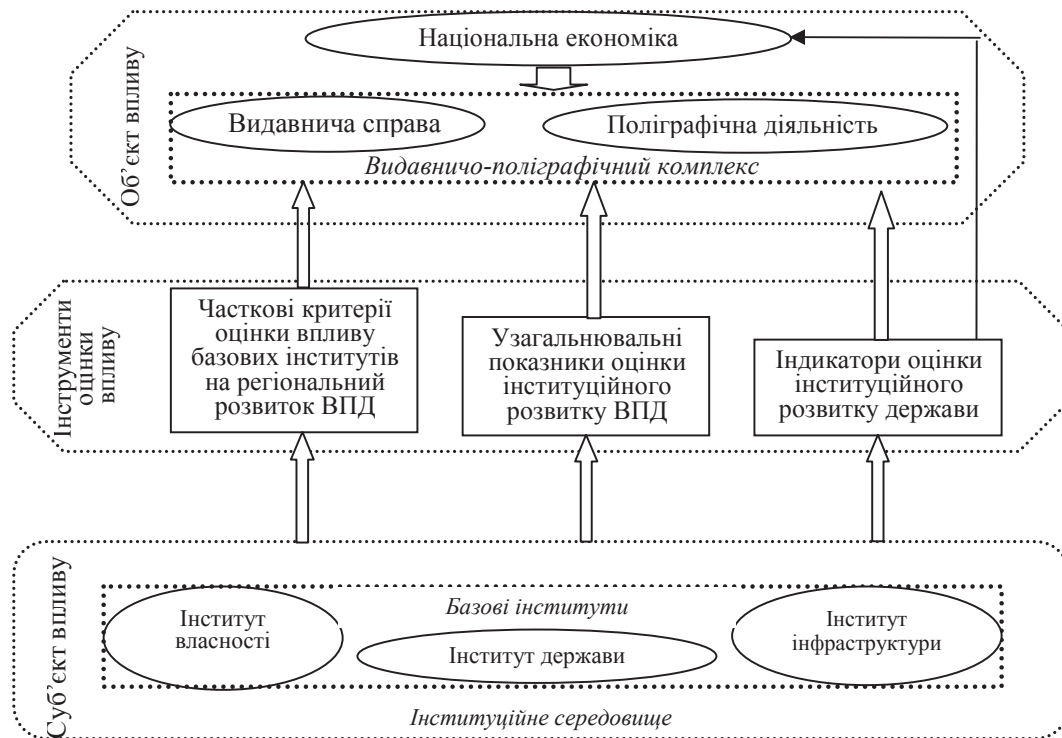


Рис. Система оцінки впливу інституційних факторів на розвиток ВПД

Щодо першої групи, то, зважаючи на вирішальне значення індикаторів оцінки на функціонування економіки країни загалом, її конкурентоспроможність і відповідний

вплив на галузі й сектори, є значна кількість показників, що розроблені та щорічно оцінюються міжнародними організаціями. Крім того, дані по кожному із пропонованих індексів подаються організаціями, а методика розрахунку показників водночас не наводиться. Отже, в дослідженні ми обмежимося лише певною систематизацією критеріїв для формування об'єктивної системи оцінки інституційних впливів на економіку України, а через неї і на ВПД, яка б забезпечила ефективну оцінку та подальше уникнення дублювань критеріїв.

Висновки

Розглянуті й проаналізовані головні методологічні підходи до оцінки впливу інституційних факторів та окремих інститутів на функціонування і конкурентоспроможність держави загалом. З-поміж основних інституційних факторів, які впливають на функціонування економіки, виокремлені такі: бюрократичний апарат, бізнес-коаліції, громадянське суспільство, демократію, інформаційну відкритість суспільства, судову систему та корупцію. Проаналізовані наявні методичні підходи до оцінки впливів за кожним із вказаних інституційних факторів. Перевагою наведених методик є те, що вони

отримали широке застосування у світовій практиці через можливість обґрунтування впливу інституційних факторів на економіку за допомогою кількісних показників. Обґрунтовано,

що загалом ці методики передбачають оцінку впливу на економіку якогось одного конкретного фактора, а під час їх застосування виникають труднощі із релевантністю отриманих результатів через неможливість урахування впливів інших інституційних факторів. Розвинуто підходи до оцінки впливу інституційних

факторів на розвиток окремих галузей промисловості, зокрема на регіональному рівні. Запропонована методика оцінки впливу окремих інститутів на ВВП крізь призму регіонального розвитку враховує дію базових інститутів, водночас вплив кожного із них обґрунтовує система запропонованих показників.

Список використаних джерел

1. Moers L. How important are institutions for growth in transition countries? Tinbergen Institute Discussion Paper: 99-004/2. 1999.
2. Havrylyshyn O., Wolf T., Berengaut J., Castello-Branco M., van Rooden R., Mercer-Blackman V. Growth Experience in Transition Countries, 1990–98. IMF Occasional Paper. 2000. № 184.
3. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R. Law, Endowments, and Finance. *Journal of Financial Economics*. 2003. № 70. P. 137–181.
4. Демінський С. А. Вплив інституційних факторів на економічне зростання в перехідних економіках. *Формування ринкових відносин в Україні: електрон. наук. фахове вид.* 2012. № 4 (131). URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/frvu_2012_4_8.pdf
5. Freedom House. URL: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=1>
6. World Bank. URL: <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr/wdr-archive>
7. Heritage Foundation. URL: <http://www.heritage.org/>
8. Gwartney J., Holcombe R., Lawson R. Institutions and the Impact of Investment on Growth. *Kyklos*. 2006. Vol. 59, № 2. P. 255–273.
9. Beck T., Laeven L. Institution Building and Growth in Transition Economies. *Journal of Economic Growth*. 2006. № 11. P. 157–186.
10. Фролов Д. П. Эволюционная перспектива институциональной экономики России: монография. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2008. 462 с.
11. Смирницкий Е. К. Экономические показатели бизнеса. М.: Экзамен, 2002. 512 с.

References

1. Moers, L. (1999) How important are institutions for growth in transition countries? Tinbergen Institute Discussion Papers, 99-004/2.
2. Havrylyshyn, O., Wolf, T., Berengaut, J., Castello-Branco, M., van Rooden, R. & Mercer-Blackman V. (2000) Growth Experience in Transition Countries, 1990–98. IMF Occasional Paper, 184.
3. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. & Levine, R. (2003) Law, Endowments, and Finance. *Journal of Financial Economics*, 70. 137–181.
4. Deminsky, S. A. (2012) Vplyv instytutsiynykh faktoriv na ekonomichne zrostannya v perekhidnykh ekonomikakh [Influence of institutional factors on economic growth in transition economies]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini (Formation of market relations in Ukraine)*, 4 (131). Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/frvu_2012_4_8.pdf [in Ukr.].
5. Freedom House (2017). Retrieved from <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=1>
6. World Bank (2017) Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr/wdr-archive>
7. Heritage Foundation (2017). Retrieved from <http://www.heritage.org/>
8. Gwartney, J., Holcombe, R. & Lawson, R. (2006) Institutions and the Impact of Investment on Growth. *Kyklos*, 59, 2, 255–273.
9. Beck, T. & Laeven, L. (2006) Institution Building and Growth in Transition *Economics*. *Journal of Economic Growth*, 11, 157–186.
10. Frolov, D. P. (2006) Evolyutsionnaya perspektiva institutsional'noy ekonomiki Rossii: [Evolutionary perspective of the institutional economy of Russia]. Volgograd: Publishing house VolGU [in Russ.].
11. Smirnitkiy, Y. K. (2002) Ekonomicheskiye pokazateli biznesa (Economic indicators of business). Moskva: Ekzamen [in Russ.].

Стаття: надійшла до редакції 30.09.2018
прийнята до друку 09.11.2018

The article: is received 30.09.2018
is accepted 09.11.2018

Розділ 5

Рецензії

Chapter 5

Reviews

Бочаров Дмитро Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
ректор Університету митної справи та фінансів
e-mail: dmytroboch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0243-2010

**УРОБОРОС III,
АБО СЕМІОТИЧНИЙ ТРИКУТНИК І ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ КОЛО
(рецензія на монографію О. В. Павлишина
«Правова реальність як знакова система». Х.: Право, 2017. 336 с.)**

Bocharov Dmytro,
Candidate of Law, Associate Professor
Rector of the University of Customs and Finance
e-mail: dmytroboch@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0243-2010

**OUROBOROS III,
OR SEMIOTIC TRIANGLE AND HERMENEUTIC CIRCLE
(Review of the monograph by O. Pavlyshyn
«Legal reality as a sign system». Kharkiv: Law, 2017. 336 pp.)**

Abstract. This material is a review for the book by Oleg Pavlyshyn «Legal Reality as a sign system» (2017), which presents author's concept of understanding law as a sign system, and as a basic research paradigm is offered semiotic-legal approach. Reviewer highlights strengths and weaknesses of both proposed approach itself, and results of its applying by author laid out in the monograph. On the whole the approach proposed by Oleg Pavlyshyn turns out to be quite farsighted, however, it requires more thorough elaboration in terms of organization and implementation in specific research.

The reviewer compares the work by O. Pavlyshyn with the researches in the field of semiotics of law by V. Rechytskyi (2007) and O. Balynska (2013). He considers them interdependent, since the scientists consider the movement and development of knowledge as carried out not according to the scheme of «semiotic triangle», but due to «hermeneutic circle». The figure of the hermeneutic circle has already been used in ancient rhetoric; this symbol acquired new content in romantic hermeneutics, which argued that the parts of each complex message should be understood, based on their integrity of interconnection, as well as the main idea of the whole message. The hermeneutic circle should not be identified as a vicious circle in reasoning – these are different things. The figure of a hermeneutical circle means that the understanding of the fragment is due to the understanding of the whole, which is understood through the comprehension of all fragments, and vice versa. It seems that the hermeneutic circle, similar to Ouroboros represents search for all the above-mentioned researchers best of all, since each of them, outlining the fundamental provisions of the executions, deepens into its domain of the symbolic law and returns to the holistic vision again... It remains only to hope that the circle-circulation of the related to a semiotic triangle of meanings will ultimately lead to a new perfect form of knowledge. And one should not be afraid to walk in a circle.

Key concepts: semiotics of law, symbolic reality, semiotic triangle, hermeneutic circle.

DOI 10.32518/2617-4162-2019-1-145-150

Котрийсь із братів Шлегелів, здається, колись казав, що кожний письменник усе своє життя пише єдину книгу. Цей вислів часто згадують, по-різному тлумачать і наводять для доведення цілком протилежних думок. Але тут не йти-меться про авторство цього вислову чи про його справжній смисл. Просто деякі рецензенти так само пишуть усе своє життя одну й ту саму рецензію. Необережно назвавши «Уроборосом» давній відгук на чудову й дотепер,

здається, належно не оцінену науковим загалом книгу В. В. Речицького «Символічна реальність і право» [1], а згодом так само назвавши й рецензію на роботу О. М. Балинської «Семіотика права» [2], що муситиме робити необачний рецензент, якщо до його рук потрапить книга О. В. Павлишина з промовистою назвою «Правова реальність як знакова система» [3]? Зрозуміло, що – скоритися долі й узятися за третій «Уроборос»...

Як впливає з її назви, видана харківським видавництвом «Право» наприкінці 2017 р. книга О. В. Павлишина присвячена знаковій природі правової реальності. Авторська інтенція полягає в окресленні теоретико-методологічних засад семіотики права як парадигми філософсько-правового пізнання та у вивченні можливостей використання семіотичного підходу для аналізу елементного складу правової реальності [3, с. 8–9].

Реалізація першої частини замислу авторів, без перебільшення, вдалася. О. В. Павлишин ретельно й ґрунтовно висвітлює історичні витоки «загальної» теорії знаків [3, с. 14–52] та семіотики права [3, с. 64–68], характеризує зміст і особливості окремих підходів [3, с. 60–62, 65–67], і доходить цілком слушного висновку, що право є взірцем багатовимірної реальності, яка може розглядатись як знакова система, утворювана численними й різноманітними знаковими конструкціями – сталими конфігураціями груп понять, що використовуються в теоретичній науці й юридичній практиці. Вочевидь, слідуючи за В. Проппом, автор виправдано припускає: знакова система права передбачає наявність системи формальних елементів, які поєднуються у змінні комбінації відповідно до визначених принципів структури; кількість цих елементів порівняно невелика, але вони здатні утворювати значну кількість теоретично можливих комбінацій [3, с. 136].

На думку О. В. Павлишина, елементарною складовою права як знакової системи є правовий знак – феномен дійсності, обраний або створений людиною, який набуває правового значення. Поміж двоелементною моделлю знаку Ф. де Сосюра й триелементною – Ч. Пірса, автор цілком слушно обирає останню як таку, що передбачає зв'язок із дійсністю. В рамках такого підходу (правовий) знак поєднує в собі означення, означуване й об'єкт правової дійсності, який позначається; тобто містить зовнішній вираз, форму, оболонку – означення-репрезентамен; предмет думки, який означається, найчастіше він виражений у понятті – означуваному, інтерпретанті; наявне в реальному світі явище правової дійсності (предмет, процес, статус, система відносин), які позначаються – референт. Співвідношення складових триелементного знаку традиційно репрезентується за допомогою так званого «семіотичного трикутника»; вершини класичного семіотико-правового трикутника можуть бути позначені так: 1) план виразу; 2) план змісту; 3) об'єкт позначення. З цього приводу вчений зауважує, що в різних семіотичних концепціях ці вершини також позначаються як тріади «денотат – концепт – знак» (Г. Фреге),

«слово – поняття – річ» (Ч. Огден і А. Річардс) тощо; характеризуються вони й за допомогою інших оригінальних термінів, з-поміж яких згадує «акустичний образ або психічний відбиток звучання» (Ф. де Сосюр), «внутрішню форму слова» (В. В. Виноградов) та ін. На основі розгляду та зіставлення різних семіотичних підходів О. В. Павлишин виправдано доходить висновку, що є три класи елементів, поєднання яких утворює правовий знак: 1) форма правового знаку, яка чуттєво сприймається (звуки, букви, зображення тощо, а саме засоби, за допомогою яких передається зміст правового уявлення); 2) правове уявлення про предмет (таке уявлення, яке передає правову інформацію, тобто інформацію, яка має правовий характер); 3) матеріальний предмет зовнішнього світу, з яким співвідноситься знак (О. В. Павлишин наводить як приклад аванс, що містить кошти, які він позначає, а також предмет злочину, що охоплює матеріальний об'єкт, на який – або щодо якого, або за допомогою якого – здійснюється злочинне посягання) [3, с. 98–99]. Попри спірність цієї властивої автору схильності до «реїфікації» плану референції (співзвучної, втім, із концепцією Ч. Огдена й А. Річардса), яка зумовлює подальшу прив'язку знаку виключно до матеріальних об'єктів і почасти збіднює розуміння можливостей знакової взаємодії, репрезентована «семіотичним трикутником» модель знаку вельми продуктивна в аспекті усвідомлення природи семіозису й будови знакових конструкцій. Власне, аналіз характеру співвідношення «кутів» знаку та геометрії його екстер'єру й становить здебільшого суть семіотичного підходу.

Адже в правовій реальності наявні і прості, і складні правові знаки. Елементарні правові знаки можуть поєднуватись у складні правові знаки, підсилюючи значення одні одних. Якщо їх сукупне значення подібне (фактично тотожне в конкретній ситуації), а відмінності не мають принципового характеру, то таке об'єднання низки однотипних знаків (понять) О. В. Павлишин трактує як «правовий суперзнак». Автор не роз'яснює детальніше природу цього типу знаків; можливо, її розуміння спростить глумачення ним субзнаків – невід'ємних елементів правового знаку, що не дають уявлення про зовнішній світ відносно нього (правову реальність), але виконують функцію розрізняка значень [3, с. 99, 104, 105]. Імовірно, сукупний зміст «суперзнаку» – тавтологічний, але в різних контекстах може набувати неоднакових смислових акцентів. Так, *законність* і *правомірність* в одних контекстах можуть трактуватись як складові «суперзнаку», створюючи кумулятивний

ефект і посилюючи та поглиблюючи виразність значення, натомість в інших – акцентуватимуть на різних аспектах «правовості» референта, по-різному розподіляючи денотативно-конотативні функції. Втім, автор міг мати на увазі й обстоювану Ч. Пірсом приховану включеність індексів до змісту знаків-ікон, та їх спільну латентну присутність у змісті символів. Такому тлумаченню деякою мірою перешкоджає розуміння О. В. Павлишиним правового семіозису як історичного процесу, кожній стадії якого характерний особливий «історичний» тип знаку – від індекса до символу [3, с. 100]. Але й це розуміння не виключає можливості рудиментарної присутності «примітивних» в «історичному» сенсі знаків у змісті більш «розвинених», наприклад символи, що переважають у сучасному праві (принаймні на рівні ідеї права і правової норми).

Натомість складний знак, який має самостійне правове значення і не зводиться до значення своїх складових, на думку автора, утворює правову знакову конструкцію. Правова знакова конструкція, за О. В. Павлишиним, – це інтегральне поєднання правових знаків, яке має самостійне правове значення. Правова знакова конструкція є інтегральною складовою правової реальності, стійким і змістовно цілісним поєднанням правових знаків; утілена в ній конфігурація правових знаків відображається в окремому правовому понятті [3, с. 104]. У структурному плані знакова конструкція не може бути схематично репрезентована семіотичним трикутником; однак ця «геометрична» форма, подібно до виконаних у кубістичній манері зображень, є їх сталим сполученням.

Складно не погодитись із автором у тому, що поняття «правовий знак» й «правова знакова конструкція» заслуговують на особливу увагу дослідників, оскільки характеризують специфіку структурної організації права як знакової системи, розкривають його складну, ієрархічну побудову, визначають первинні й основні частинки знакової системи права, тому мають особливе значення для розуміння сутності та специфіки організації правової реальності, яка є предметом філософсько-правових досліджень сучасності, об'єктом зацікавленості та стимулом для науково-дослідної активності. Правова знакова конструкція відображає логіку права, вказує на самостійно значущий правовий феномен; конкретизуючи ідею права, вона позначає окреме правове явище і поряд із правовим знаком є важливим елементом когнітивної структури правової реальності, розкриває зміст і сутність структур, в які організоване правове буття, характеристики й ознаки права як об'єкта пізнання [3, с. 96, 106].

Знак, безсумнівно, – це своєрідний місток між реальностями; він відображає не саму дійсність, а відсилає до тієї чи іншої її моделі. Однак це не применшує дієвості знаків: правова норма, в якій втілюються моделі належної чи можливої поведінки, своєю чергою, є перехідним «містком» між свідомістю і діяльністю. Невипадково У. Еко розглядав м'язову реакцію, рух, дію як остаточний інтерпретант знаку. Аналогічно знакові конструкції правової реальності є моделями, що через знакові структури поєднують сфери правосвідомості, праворозуміння, правотворчості та правореалізації [3, с. 142, 169]. Адже в правовій реальності як знаковій системі справді можна виокремити три основні рівні: «ідеї права», «норми» та «правового життя»; кожному з цих рівнів притаманні загальносеміотичні ознаки та специфічні знакові закономірності [3, с. 139, 143]. У полі зору семіотики права перебуває увесь знаковий світ права, його дійсність і можливість: й об'єктивовані в принципах цінності, і законодавство, і правове життя [3, с. 78]. І це відкриває для семіотико-правового аналізу широкі й далекосяжні перспективи в ролі фундаментального методу дослідження правової реальності.

Висвітлення О. В. Павлишиним теоретико-методологічних засад семіотики права та перспектив застосування семіотичного підходу для аналізу елементного складу правової реальності [3, с. 8–9] характеризується виваженістю й ґрунтовністю. Водночас учений виправдано зауважує, що тенденція переорієнтації філософсько-правових досліджень у практичну площину, в сферу конкретних проблем теорії права й юридичної практики, наразі парадоксально поєднується з ігноруванням дослідження конкретних правових знакових конструкцій [3, с. 86, 97]. Певною мірою така тенденція простежується й у рецензованій роботі. Якщо на рівні «ідеї права» автор почувається доволі впевнено, сполучаючи ідеї свободи, справедливості, рівності, загального блага, миру (як істотної передумови загального блага), солідарності й порядку в переконливу глобальну знакову конструкцію [3, с. 145–150], то на рівні «норми» й «правового життя» «досягнення граничної ясності під час визначення сутності та формальних характеристик правових знаків» [3, с. 106] залишається радше бажаним, аніж дійсним. Бо навряд чи достатньо лише констатувати, як це робить О. В. Павлишин, що правовий семіозис проходить три основні стадії, кожна з яких передбачає свій тип знаків – індекси, копії, символи, – не завадило б також виявити характер зв'язку цих типів знаків, їх інколи химерну ієрархію, кореляцію з певним рівнем правової реальності (ідея права – символ,

нормативний рівень – ікона, правове життя – індекс) та способи сполучення в ролі субзнаків і самостійних знаків у конструкціях; з'ясувати характер їх трансформацій у перебігу правового семіозису; здійснити детальний наскрізний аналіз реальних правових знакових конструкцій від рівня «ідеї» до рівня «життя», від абстрактної щирності – до конкретного судового рішення тощо.

Репрезентація правового знаку за допомогою семіотичного трикутника робить очевидною просту вимогу: ті, хто працює з догмою права, повинні застосовувати під час його аналізу математику [3, с. 153]; дослідник повинен постійно розрізняти, не об'єднуючи в одне, два різні аспекти – безпосередньо предмет свого дослідження та метод його реалізації [3, с. 118]. І якщо предмет й парадигма дослідження в рецензованій праці – поза всякою критикою, то подане в ній авторське бачення семіотико-правового підходу в методологічному сенсі напевно залишається доволі туманним [3, с. 138–139]. Це радше загальна установка, ракурс, ніж інструмент наукового дослідження. Казус утім, що тут один із найефективніших засобів видається незастосовним через неочевидність способу застосування.

Власне, принципову застосовність цього засобу дослідження права О. В. Павлишин успішно доводить на прикладі розгляду питання, пов'язаного із застосуванням права. Наразі у вітчизняній науці склалась традиція називати «правозастосовним» усе, що дотичне до застосування права. Водночас здебільшого не враховуються ні смислові нюанси, ні характер позначуваної активності чи властивості. Виправдані в такому контексті «правозастосовний принцип» і «стратегія» зазвичай сусідять із «правозастосовною діяльністю», де вочевидь мала б наголошуватись активна, дієва складова, а натомість акцентується пасивна. В науковця ці питання чітко розібрані й роз'яснені: там, де активність має значення, О. В. Павлишин рекомендує вживати форму «правозастосовний (-ча, -че, -чі)» орган, рішення, акт, а там, де йдеться про пасивну функцію (в ролі методу, засобу, матеріалу/сировини) чи про непридатність до застосування, допускає форму «застосовний (-на, -не, -ні)». «Акцентована активна позиція забезпечується використанням суфікса «-ч-», – цілком слушно зазначає вчений. – Активну властивість органу, рішення, акта, котра знаходить вияв у застосуванні ними або через них норм права... відображає слово «правозастосовний», а термін «правозастосовний», навпаки, характеризує пасивну ознаку об'єкта описування. Якщо ми хочемо висловити думку про те, що певний акт принципово не може бути застосованим, ми будемо говорити «незастосовний акт»,

отже, відповідно і «незастосовний правозастосовний акт», адже цей акт з об'єктивних причин принципово не може бути введений в дію» [3, с. 178–179]. Так само й семіотико-правовий підхід може виявитися незастосовним як засіб/метод наукового дослідження за браком розуміння того, як його застосовувати. Адже цього – хай навіть блискучого – прикладу лінгвістично-семіологічного аналізу недостатньо для усвідомлення специфіки застосування методу загалом.

Отже, загалом друга частина авторського замислу [3, с. 8], що полягала у вивченні й демонстрації можливостей використання семіотичного підходу, як видається, реалізована лише в першому наближенні й передбачає подальшу копітку роботу з оприявлення належного *modus operandi*. Результатом цієї роботи має стати щось на кшталт «S/Z» Р. Барта [4], детального й ґрунтовного проекту з деконструкції знакових структур і прискіпливого дослідження характеру смислових зв'язків між їх елементами... Натомість О. В. Павлишин лише виправдано констатує відмінність правового матеріалу й підходів при аналізі на рівні ідеї, правової норми і практики, та наголошує на потребі «розглядати семіотику права крізь призму такого розмежування і визначити її основні напрями, кожен з яких присвячений знаковому аналізу різних форм буття права в їх розгортанні від абстрактних форм сутності до конкретних форм існування» [3, с. 139, 143, 188–189]. У методологічному плані здійснені вчений спроби аналізу правової реальності часто тяжіють до традиційних форм; так, доктрину солідаризму він аналізує радше в політико-правовому аспекті [3, с. 198–208], а склад злочину досліджує насамперед у техніко-юридичному сенсі [3, с. 247]. Знаки з найвищим рівнем мотивованості – юридичні докази – автор чомусь розглядає передовсім як «відомості про факти, інформацію, а також факти та джерела відомостей про них» [3, с. 100, 241] і, попри наявність присвячення цьому питанню семіотико-правових розвідок [5], сумлінно відтворює навряд чи доречні в контексті його праці доктринальні уявлення щодо їх характеристик [3, с. 241–242]. Як бачимо, О. В. Павлишин не помиляється в тому, що «семіотика права як галузь знань на сьогодні має власне коло наукових інтересів і сферу застосування теоретичних здобутків, але як методологія правового пізнання, що обґрунтовує філософські та загальнонаукові критерії осмислення правового буття та пізнання юридичних феноменів, залишається практично не дослідженою» [3, с. 123]. Зрештою, для того, щоб створити щось на кшталт «S/Z», окрім часу й зусиль, потрібен Ролан Барт... а хто з нас Барт? Тож наразі

реалізувати таке завдання справді непросто, але це не виключає можливості його реалізації в подальшому, хоч самим О. В. Павлишином, який має всі необхідні для того дані, а хоч його майбутніми послідовниками, що в їх появі не доводиться сумніватися.

До речі, подібно до Р. Барта, що в своїй «кращій і головній книзі» пов'язує конотації (символічні смисли) з ідеологією й міфологією [4, с. 8, 13], О. В. Павлишин також зауважує, що міфологічна свідомість є не лише історичним явищем, оскільки суттєво впливає на життя сучасної людини та залишається невід'ємною частиною її світогляду, життєдіяльності та суспільної практики. На його думку, особливо це засвідчує політико-правовий (ідеологічний) вимір міфології, який належить до предметної сфери та поля зору семіотики права [3, с. 109]. Ідеологічні повідомлення мають символічний і сакральний характер, здійснюють інтеграцію світоглядних установок, орієнтирів, ідеалів, цінностей, переконань спільноти в глибинних стереотипах політичної та правової свідомості, постають у вигляді усталених знакових конструкцій, які характеризуються переходом означення в означуване (знакові системи «другого порядку»), виражають у ірраціональній та емоційній формі цілісність політичного та правового буття... Виражені вони в окремих ідеальних конструкціях, визначаючи які, встановлюємо їхню змістовно-сміслову єдність. Для позначення останніх вводиться та використовується поняття «політико-правова міфологема» [3, с. 111]. До числа політико-правових міфологем (ідеологем) учений цілком слушно зараховує й концепти «панування права» та «правової держави» [3, с. 113]. Розуміння способів функціонування знакових систем і «знакових систем другого порядку», співвідношення денотативних значень і конотативних смислів уможливорює критичне ставлення до будь-якої «метамови», зокрема й семіотики, запобігаючи їх безпідставній ідеалізації й претензіям на виняткову істинність і відтак забезпечуючи можливість наукового дослідження як такого.

У книзі О. В. Павлишина «Правова реальність як знакова система» чимало інших вартих підтримки ідей та міркувань і суто філософсько-

правового, і практичного штибу. Головною ж її перевагою видається можливість ефективної реалізації обстоюваних автором підходів без докорінної зміни усталених доктринальних уявлень про право, за принципом «доповнюваності». Семіотичний підхід у дослідженні права може розглядатись у контексті аналітичного напрямку й загалом відповідає парадигмі позитивізму (без його онтологічних крайнощів). Але й у рамках природно-правового розуміння семіотичний підхід цілковито вписується, із наголосом на цінностях як основоположних змістовних елементах т. зв. першого рівня правової реальності. Право – це знакова структура, й усвідомлення цього факту відкриває дослідникові широкі перспективи – семантичний, синтактичний і прагматичний аспекти її функціонування, озброює належними засобами дослідження й окреслює його можливі напрями й рівні.

Насамкінець варто зазначити, що в працях В. В. Речицького, О. М. Балинської й О. В. Павлишина рух і розвиток знання здійснюється за схемою не так «семіотичного трикутника», як «герменевтичного кола». Фігура герменевтичного кола використовувалася в античній риторичній; нового життя цей символ набув у романтичній герменевтиці, яка стверджувала, що частини кожного складного повідомлення слід розуміти, виходячи з їх цілості взаємозв'язку, а також головної думки, яка дається взнаки в усьому повідомленні. Не слід ототожнювати герменевтичне коло з порочним колом у міркуванні – це різні речі. Фігура герменевтичного кола означає, що розуміння фрагмента зумовлене розумінням цілого, яке розуміємо через розуміння всіх фрагментів, і навпаки. Видається, що найліпше пошуки всіх згаданих дослідників репрезентує подібне на Уробороса герменевтичне коло, адже кожен із них, окресливши засадничі положення здійснюваних розправ, заглиблюється в свою сферу знаковості права й знову повертається до цілісного бачення... Залишається лише сподіватися, що колообіг-циркуляція пов'язаних із семіотичним трикутником смислів урешті-решт приведе до нової досконалої форми знання. І не боятись самим ходити по колу.

Список використаних джерел

1. Речицкий В. В. Символическая реальность и право. Львов: ВНТЛ-Классика, 2007. 730 с.
2. Балинська О. М. Семіотика права. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
3. Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система. Х.: Право, 2017. 336 с.
4. Барт Р. S/Z / пер. с фр. Москва: Академический Проект, 2009. 373 с.
5. Бочаров Д. О. Юридичний доказ як динамічна знакова конструкція. *Право України*. 2011. № 2. С. 186–192.

References

1. Rechitsky, V. V. (2007) Simvolicheskaya real'nost' i pravo [Symbolic reality and law]. Lviv: VNTL-Classics [in Russ.].
2. Balinskaya, O. M. (2013) Semiotyka prava [Semiotics of law]. Lvov: LvDUVS [in Ukr.].
3. Pavlyshyn, O. V. (2017) Pravova real'nist' yak znakova systema [Legal reality as a sign system]. Kharkiv: Right [in Ukr.].
4. Bart, R. (2009) S / Z. Moscwa: Academic Design [in Russ.].
5. Bocharov, D. O. (2011) Yurydychnyi dokaz yak dynamihna znakova konstruktsiya [Legal evidence as a dynamic sign design]. *Pravo Ukrainy (The law of Ukraine)*, 2, 186–192 [in Ukr.].

*Стаття: надійшла до редакції 23.01.2019
прийнята до друку 26.02.2019*

*The article: is received 23.01.2019
is accepted 26.02.2019*

**ВИМОГИ
ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ
ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ
«СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»**

Матеріали подає автор (співавтор) відповідальному секретареві науково-аналітичного журналу «Соціально-правові студії» (далі – Журнал) *безпосередньо або електронною поштою*.

Матеріалами для опублікування у Журналі є: наукові статті, рецензії на наукові видання, повідомлення про події наукового характеру.

За науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме містити: постановку проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор; виокремлення не досліджених раніше аспектів загальної проблеми, яким присвячується стаття; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження та перспективи подальших напрацювань за цим напрямом.

ВИМОГИ ДО НАУКОВОЇ СТАТТІ:

1. Приймаються статті українською, англійською та російською мовами.

2. Обсяг тексту статті (без анотацій та списку використаних джерел) не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (10–12 сторінок формату А4); текст має бути набраний тільки у форматі Word.doc (2003, 2007) шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервалу, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Абзацний відступ – 1,25 см.

3. Графічний матеріал потрібно виконувати в доступних для подальшого редагування програмах: таблиці – у редакторі Microsoft Word; діаграми – у редакторі Microsoft Excel або Microsoft Graph; рисунки – у вигляді організаційних діаграм за допомогою панелі малювання редактора Microsoft Word; формули – у редакторі формул. Статтю не рекомендується переобтяжувати графічним матеріалом і формулами. Таблиці та рисунки повинні містити англійські мітки і пояснення. Заборонено копіювати чужі рисунки і вставляти у свій текст.

4. Стаття має бути структурована за такими елементами:

4.1. Код Універсальної десяткової кодифікації (УДК, UDC); можна визначити за посиланням: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Код за Тематичним класифікатором Journal of Economic Literature – за можливості (**JEL Classification**; можна знайти за посиланням: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>).

4.3. Прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів), науковий ступінь, вчене звання, посада; особистий e-mail автора; цифровий ідентифікатор автора **ORCID ID** (можна отримати за посиланням: <https://orcid.org/>).

4.4. Назва статті (прописними літерами).

Дані, вказані у пп. 4.3–4.4, потрібно продублювати англійською мовою; якщо стаття написана російською – додатково подати аналогічну інформацію українською.

4.5. Анотація та ключові поняття (п'ять – вісім): до статті українською мовою – обсягом 500 знаків українською і 1800–2000 знаків англійською мовою (**Abstract**); до статті англійською – 500 знаків мовою оригіналу статті та 1800–2000 знаків українською; до статті російською – 500 знаків мовою оригіналу статті й 1800–2000 знаків англійською та українською мовами).

Анотація англійською мовою (**Abstract**) має включати: постановку проблеми (*Introduction*), мету (*Purpose*), методи дослідження (*Methods*), основні результати дослідження (*Results*), висновки та конкретні пропозиції автора (*Conclusion*). Методологію доцільно описувати лише в тому випадку, якщо вона містить новизну і становить інтерес із погляду поданої статті.

4.6. Вступ охоплює:

– постановку проблеми (визначення проблеми, що аналізується, та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями);

– аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми і на які посилається автор (тут потрібно виокремити не вирішені раніше аспекти загальної проблеми, котрим присвячується стаття);

– мету статті (має узгоджуватися з Анотацією).

4.7. Основні результати дослідження (з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; поділені на окремі розділи з назвами, позначеними порядковими номерами).

Посилання на використані джерела одержання фактичних і/чи статистичних даних є обов'язковими (подаються в тексті цифрою у квадратних дужках і розміщуються після статті в порядку цитування чи згадування). Бажаним є посилання на праці зарубіжних авторів (їх прізвища подаються українською, а в дужках – мовою оригіналу із зазначенням року видання, наприклад: (Llewellyn, 1962).

4.8. Висновки (підсумки дослідження, пропозиції та перспективи подальших напрацювань у цьому напрямі; мають відповідати Меті та узгоджуватися з Анотацією).

4.9. Список використаних джерел – бібліографія джерел мовою оригіналу, оформлена відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Назви джерел розміщуються в порядку згадування в тексті (не за абеткою). Посилатися на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно.

4.10. References – ті самі використані джерела, але англійською мовою, оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA-2010 (з правилами можна ознайомитися за посиланням: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

Назви неангломовних видань (у т. ч. журналів, збірників тощо) подаються транслітерацією (правила української транслітерації можна переглянути за посиланням: <http://translit.kh.ua/>), а в дужках – англійською мовою.

До рукопису статті додаються:

– *довідка про автора* (співавторів): повністю прізвище, ім'я, по батькові, посада, місце роботи, науковий ступінь і вчене звання, контактні телефони, поштова адреса, e-mail (для аспірантів потрібно вказати додатково – рік навчання, ПІБ, науковий ступінь, вчене звання, посаду наукового керівника);

– *зовнішня рекомендація доктора наук* із відповідної галузі знань, завірена підписом рецензента і печаткою установи рецензента (може бути сканований підпис або фотокопія підпису, надані в електронній формі) – для авторів без наукових ступенів;

– *квитанція про оплату публікації (після розгляду статті та позитивного рішення редколегії)*.

Редакція залишає за собою право здійснювати **наукове і літературне редагування** статті, погоджуючи відредагований варіант із автором, який дає дозвіл на друк (у довільній формі). Редакторське опрацювання матеріалів і видання Журналу здійснює редакційно-видавничий відділ Львівського державного університету внутрішніх справ (ЛьвДУВС).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу в бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків освітнього закладу, де працює/навчається автор (один зі співавторів).

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються. Не приймаються для опублікування також статті, які опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, або містять ознаки академічного плагіату.

Подані друковані рукописи не повертаються.

За достовірність викладених у публікаціях фактів і результатів власних досліджень відповідальність несуть їх автори та рецензенти.

Остаточне рішення про прийняття рукопису до друку приймає редколегія.

Під час цитування матеріалів Журналу посилання на джерело обов'язкове. Відтворення та передрук матеріалів можливі тільки за погодженням із редколегією.

Не можуть бути розміщені в одному випуску Журналу різні публікації одного автора (за винятком однієї статті та однієї рецензії). Допускається розміщення не більше двох статей одного автора за умови, якщо одна стаття одноосібна, а інша – у співавторстві або обидві – у співавторстві (двічі друкується тільки один із співавторів).

Здобувачі освітніх ступенів не можуть публікувати свої наукові статті у Журналі навіть у співавторстві з науковим керівником. Здобувачі освітньо-наукового ступеня (аспіранти, ад'юнкти) можуть публікувати наукові статті тільки у співавторстві з науковим керівником.

Автор (співавтори) може відмовитися від опублікування у Журналі наданих ним матеріалів або відкласти їх опублікування, сповістивши про це електронною поштою із зазначеного у статті особистого e-mail не пізніше як у 10-денний строк із дня подання ним матеріалів.

Електронний аналог Журналу розміщений на сайті Львівського державного університету внутрішніх справ (Електронна бібліотека: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> та Електронний репозитарій: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

Друкований примірник Журналу надсилається Новою поштою за рахунок отримувача.

Публікація статті є платною. Якщо стаття та необхідні супровідні матеріали відповідають вимогам МОН (ДАК) України, міжнародних індекс-баз і редакційній політиці Журналу, то автор у разі позитивного відгуку рецензента отримує від редколегії лист про порядок оплати послуг із наукового та літературного редагування, академічного перекладу, підготовки і видання статті, її розміщення та поширення в мережі Інтернет, а також розсилки обов'язковим адресатам.

Банківські реквізити:

Код ЄДРПОУ 08571995

р/р 31255262200729

Банк – Державна казначейська служба України

МФО 820172

ПІН 085719913041

свідоцтво платника ПДВ № 17864231

Призначення платежу: за публікацію у Журналі «Соціально-правові студії».

Контакти:

- ✓ пошта для листування – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ головний редактор – доктор юридичних наук, професор
Балинська Ольга Михайлівна
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ заступник головного редактора – доктор економічних наук, доцент
Ревак Ірина Олександрівна
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ відповідальний секретар – кандидат технічних наук, доцент
Огірко Ольга Ігорівна
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ відділ організації наукової роботи: vngr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ редакційно-видавничий відділ: publlaw@ukr.net.

Структура статті (взірець):

UDC (УДК) ____
JEL Classification: _____

Прізвище, ім'я, по батькові автора,
науковий ступінь,
вчене звання,
посада
e-mail:
ORCID ID:

НАЗВА СТАТТІ

Анотація.
Ключові поняття:

Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Вступ
1. Назва розділу
2. Назва розділу
3. Назва розділу
Висновки

Список використаних джерел

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References

1. Boryslavs'ka, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

**REQUIREMENTS
CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION
OF MATERIALS FOR PUBLICATION
IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE
«SOCIAL & LEGAL STUDIOS»**

The materials are submitted by the author (co-author) to the responsible secretary of the scientific and analytical magazine «Social legal studios» (hereinafter – the Magazine) **directly or by e-mail**.

Materials for the publication in the Magazine are: scientific articles, reviews on scientific publications, reports on events of a scientific nature.

According to the scientific content, the articles must comply with the requirements approved by the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine dated 15 January 2003 No. 7-05/1 «On increasing the requirements for professional editions included in the lists of the Higher Attestation Commission of Ukraine», namely: the statement of the problem and its links with important scientific or practical tasks; an analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and on which the author relies; the identification of previously unexplored parts of the general problem, which is devoted to the article; formation of the purpose of the article (statement of the task); the summary of the main research material with a full substantiation of the scientific results obtained; the conclusions from the conducted research and prospects of further developments in this direction.

REQUIREMENTS TO A SCIENTIFIC ARTICLE:

1. Articles are accepted in Ukrainian, English and Russian.

2. The volume of the text of the article (without annotations and list of sources) should not exceed 0,5 print. copyright (10–12 pages of A4 format); the text should be typed only in the format **Word.doc (2003, 2007)** font Times New Roman through 1,5 intervals, point size – 14 pt. Fields around the text – 2 cm from all. Indented paragraph – 1,25 cm.

3. Graphic material should be made available for further editing programs: tables – in the editor Microsoft Word; diagrams – in the editor Microsoft Excel or Microsoft Graph; drawings – in the form of organizational diagrams using the editor's drawing panel Microsoft Word; formulas – in the editor of the formulas. The article should not be overloaded with graphic material and formulas. **Tables and drawings should contain English-language labels and explanations. It is forbidden to copy other people's pictures and paste them into your text.**

4. The article should be structured according to such elements:

4.1. Code of Universal Decimal Codification (УДК, UDC); can be determined by the link: <http://www.udcsummary.info/php/index.php?lang=uk&pr=Y>.

4.2. Code according to the Thematic Classifier Journal of Economic Literature – when possible (JEL Classification); can be viewed at the link: <http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/JEL%20classification%20ukr.pdf>.

4.3. Surname, name, patronymic name of the author (co-authors), scientific degree, academic rank, position; personal e-mail of the author; author's digital ID **ORCID ID** (available via the link: <https://orcid.org/>).

4.4. Title of article (in capital letters).

Everything that is indicated in pp. 4.3–4.4, should be duplicated in English; if the article is written in Russian – in addition similar information in Ukrainian should be provided.

4.5. Annotation and key words (five – eight): to the article in Ukrainian – 500 characters in Ukrainian and 1800–2000 in English (**Abstract**); to the article in English – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in Ukrainian; to the article in Russian – 500 characters in the language of the original article and 1800–2000 characters in English and Ukrainian).

The abstract in English (**Abstract**) must include: the problem statement (*Introduction*), the aim of research (*Purpose*), the methods of research (*Methods*), the main results of the study (*Results*), conclusions and specific author's suggestions (*Conclusion*). It is expedient to describe the methodology only if it contains a novelty and is of interest from the point of view of the submitted article.

4.6. Introduction includes:

- the problem statement (description of the analyzed problem in general and its connection with important scientific or practical tasks);
- the analysis of recent researches and publications, in which the solution of the problem was initiated and which the author refers to (here it is necessary to distinguish parts of the general problem that are not resolved earlier, to which the article is devoted);
- the purpose of the article (to be consistent with the Annotation).

4.7. The main results of the research (with full justification of the scientific results obtained, divided into separate sections with names, indicated by serial numbers).

References to the sources used to obtain actual and / or statistical data are mandatory (given in the text in a square bracket and placed after the article in the citation or reference order). A reference to the works of foreign authors is desirable (their surnames are given in Ukrainian, and in brackets – in the original language indicating the year of publication). For example: (Llewellyn, 1962).

4.8. Conclusions (results of the research, proposals and prospects for further developments in this directions; the conclusions should be consistent with the Objective and be consistent with the Annotation).

4.9. References – bibliography of sources in the original language, issued in accordance with the National Standard of Ukraine DSTU 8302: 2015. The names of the sources are placed in the order of the mention in the text (not in alphabetical order). Referring to textbooks, journal articles, is not appropriate.

4.10. References – the same sources used, but in English, drawn up according to the international bibliographic standard APA-2010 (the rules can be found at: <http://soskin.info/userfiles/file/CHASOPYS/APA-2010.pdf>).

The names of non-English-language publications (including magazines, collections, etc.) are given by transliteration (the rules of Ukrainian transliteration can be found on the link: <http://translit.kh.ua/>), and in brackets – in English.

The manuscript of the article should be attached with:

- *information about the author (co-authors)*: full name, first name, patronymic, position, place of work, academic degree and academic title, contact phone numbers, postal address, e-mail (for postgraduate students it is necessary to indicate additionally – year of study, full name, scientific degree, title, position of scientific supervisor);
- *Ph.D. external recommendation* of the relevant specialty, certified by the signature and the seal of the reviewer's institution (may be a scanned signature or photocopy of the signature, provided in electronic form) – to authors without scientific degrees;
- *payment receipt of publication* (after consideration of the article and the positive decision of the editorial board).

The editors have the right to make **scientific and literary editing of the article**, agreeing an edited version with the author authorizing the printing (in an arbitrary form).

Editorial work on materials and publication of the Journal is carried out by the editorial and publishing department of Lviv State University of Internal Affairs.

Articles submitted in English by non-English authors (in translation) must be certified as to the correctness of the translation in the translation agency or at the Department of Foreign Languages or at the Department of International Relations at an educational institution where the author (one of co-authors) is working or studying.

Materials that do not meet the specified requirements are not accepted. The articles that have already been published or submitted for publication to other editions or contain signs of academic plagiarism are not accepted for publication.

The submitted printed manuscripts are not returned.

The authors and reviewers are responsible for the accuracy of the facts and results of their own research set forth in the publications.

The editorial board takes the final decision to accept the manuscript for publication.

A reference to the source is obligatory when quoting the materials of the Journal. Reproduction and reprinting of materials are possible only with the approval of the editorial board.

Different publications of one author (with the exception of one article and one review) cannot be placed in one issue of the Journal. It is not allowed to place more than two articles of one author, provided that one article is single, and the other is co-authored or both are in co-authorship (only one of the co-authors is printed twice).

Applicants of educational degrees cannot publish their scientific articles in the Journal, even in the co-authorship with a scientific leader. Applicants of educational-scientific degree (post-graduate students and adjuncts) can publish scientific articles only in the co-authorship with a scientific leader.

The author (the co-authors) may refuse to publish their materials in the Journal or postpone their publication. They must notify their decision by e-mail, which is indicated in their article within 10 days from the date of submission of the materials.

The electronic analogue of the Journal is located on the site of Lviv State University of Internal Affairs (Electronic library: <http://www2.lvduvs.edu.ua/social-legal-studios> and Electronic repository: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/123456789/16>).

The printed copy of the Journal is sent via the «Nova Poshta» at the expense of the payee.

The publication of the article is payable. If the article and the necessary supporting materials meet the requirements of the Ministry of Education and Science of Ukraine, international index-bases and editorial policy of the Journal, then the author, in the case of a positive response, will receive from the editorial board a letter on the procedure for paying for scientific and literary editing, academic translation, preparation and publication of the article, its placement and distribution on the Internet, as well as distribution to obligatory addressees.

Bank requisites of the University:

Code of the USREOU 08571995

p/r 31255262200729

Bank – State Treasury of Ukraine

MFO 820172

INN 085719913041

Certificate of VAT payer № 17864231

Purpose of payment: for publication in the Journal «Social Legal Studios».

Contacts:

- ✓ Mail for correspondence – Social.Legal.Studios@gmail.com;
- ✓ Chief Editor – Doctor of Law, Professor
Balynska Olha Mykhailivna
e-mail: olga_bal@ukr.net;
- ✓ Deputy Editor-in-Chief – Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Revak Iryna
e-mail: irarevak@gmail.com;
- ✓ Executive secretary – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor
Ohirko Olha
e-mail: ohirkoo@i.ua;
- ✓ Department of the organization of scientific work: vonr@lvduvs.edu.ua;
- ✓ Editorial and publishing department: publlaw@ukr.net.

Structure of the article (sample):

UDC ____
 JEL Classification: _____

In Ukrainian:
Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

In English:
Surname, name of the author,
degree,
academic rank,
position
e-mail:
ORCID ID:

ARTICLE TITLE

Abstract.
Key concepts:

Introduction
1. Title of the section
2. Title of the section
3. Title of the section
Conclusions

References (in the language of the original)

1. Бориславська О. Верховенство конституції чи верховенство права: деякі питання відновлення дії окремих положень Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 6. С. 48–57.

.....

References (the names of non-English-language publications are given by transliteration)

1. Boryslavska, O. (2015) Verkhovenstvo konstytutsiyi chy verkhovenstvo prava: deyaki pytannia vidnovlennia diyi okremykh polozhen' Konstytutsiyi Ukrayiny [Supremacy of the Constitution or Rule of Law: Some Issues of the Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] *Visn. Konstytutsiinoho Sudu Ukrayiny (Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine)*, 6, 48–57 [in Ukr.].

.....

Зміст

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА	7
---------------------------------	---

Розділ 1 СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Куций О. А.	
ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ «ПСИХОЛОГІЇ КАР'ЄРИ» ЯК ГАЛУЗИ ПСИХОЛОГІЇ	10
Євхутич І. М., Серкевич І. Р.	
ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ УПРАВЛІННЯ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	15
Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	22
Демків Р. Я., Лук'янова Г. Ю.	
СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ І НАВИЧОК СПІВРОБІТНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	32
Бондаренко В. А., Єсімов С. С.	
ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	39

Розділ 2 ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Ряшко О. В., Коваль І. М., Коваль М. М.	
ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	47
Ковалів М. В., Яремко В. Я., Кузьо Л. І.	
ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ У ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	57
Лука П., Урбан А.	
ІНТЕГРАЦІЯ ПРИСТРОЇВ У СЛУЖБОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБАХ ПОЛІЦІЇ	63
Басиста І. В.	
НЕВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ІНШОЇ СТОРОНИ ЯК ІМОВІРНА ПІДСТАВА ВИЗНАННЯ НЕДОПУСТИМИМИ ДОКАЗАМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ВІДОМОСТЕЙ, ЩО МІСТЯТЬСЯ У ВІДКРИТИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТАХ	69
Лепісевич П. М., Голинська М. І.	
ВЕЛИЧ І ПАДІННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	81

Розділ 3 ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

Вінічук М. В., Наконечна Н. В.	
МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ	88
Миськів Г. В., Чапляк Н. І., Григоришин Н. О.	
МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ЯК ФІНАНСОВА ОСНОВА ІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	94
Аніловська Г. Я., Чоренька О. Р., Кухар Н. М.	
ПРОСТОРОВА ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ВВП УКРАЇНИ	102
Штангрет М. Й., Горбан І. М.	
ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗМІНОЮ ЦІНИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ	109

Розділ 4
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

<i>Куцик В. І., Мойсеєнко І. В.</i> МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМНИЦТВА	116
<i>Мойсеєнко І. П., Демчишин М. Я., Козій І. С.</i> ІННОВАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	123
<i>Сорока Р. С.</i> МІСЦЕ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ	130
<i>Базиліук В. Б.</i> СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ТА КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ ІНСТИТУЦІЙНИХ ВПЛИВІВ НА РОЗВИТОК ВИДАВНИЧО-ПОЛІГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	136

Розділ 5
РЕЦЕНЗІЇ

<i>Бочаров Д. О.</i> УРОБОРОС ІІІ, АБО СЕМІОТИЧНИЙ ТРИКУТНИК І ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ КОЛО	145
ВИМОГИ ДО ПОРЯДКУ ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЖУРНАЛІ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ»	151

Contents

APPEAL OF THE EDITOR-IN-CHIEF.....	8
<p><i>Chapter 1</i> SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL STUDIOS</p>	
<i>Kutsyi O.</i>	
PERSPECTIVES COMPLETING «PSYCHOLOGY OF CARRIER» AS BRANCH OF PSYCHOLOGY	10
<i>Yevkhutysh I., Serkevych I.</i>	
THE CONTENT OF THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF MANAGEMENT IN THE NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE	15
<i>Kisil Z., Kisil R.-V.</i>	
PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PROFESSIONAL STRESS OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	22
<i>Demkiv R., Lukianova H.</i>	
THE SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE AND SKILLS OF EMPLOYEES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	32
<i>Bondarenko V., Yesimov S.</i>	
PUBLIC OPINION AS AN ASSESSMENT CRITERION OF THE NATIONAL POLICE ACTIVITIES	39
<p><i>Chapter 2</i> PROBLEMS OF JURIDICAL PRACTICE</p>	
<i>Ryashko O., Koval I., Koval M.</i>	
PROBLEM OF PROTECTING HUMAN RIGHTS AND SECURITY IN THE CONDITIONS OF AGGRESSION OF RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE	47
<i>Kovaliv M., Yaremko V., Kuzo L.</i>	
GUARANTEES ON THE PROVISION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN PROCEEDINGS ON ADMINISTRATIVE OFFENCES	57
<i>Luka P., Urban A.</i>	
INTEGRATION OF DEVICES IN POLICE DUTY VEHICLES	63
<i>Basysta I.</i>	
FAILURE TO DISCLOSE MATERIALS OF PRE-TRIAL INVESTIGATION TO THE OTHER PARTY AS POSSIBLE BASIS FOR PRONOUNCING DATA FROM OPEN PROCEDURAL DOCUMENTS TO BE INADMISSIBLE EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDING	69
<i>Lepisevych P., Holynska M.</i>	
THE GREATNESS AND DOWNFALL OF CARPATHO-UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT	81
<p><i>Chapter 3</i> ECONOMIC SECURITY OF THE STATE AND BUSINESS ENTITIES</p>	
<i>Vinichuk M., Nakonechna N.</i>	
INTERNATIONAL TERRORISM AS A NATIONAL SECURITY OF THREAT UKRAINE	88
<i>Myskiv G., Chapliak N., Grygoryshyn N.</i>	
MONETARY POLICY AS A FINANCIAL BASIC OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN UKRAINE	94
<i>Anilovska H., Chornenka O., Kukhar N.</i>	
SPATIAL DIVERSIFICATION OF UKRAINE'S GDP	102
<i>Shtanhret M., Gorban I.</i>	
IDENTIFICATION AND INVESTIGATION OF CRIMES RELATED TO PRICE CHANGES DURING PUBLIC PROCUREMENT	109

Chapter 4
SOCIAL AND ECONOMIC STUDIOS

<i>Kutsyk V., Moiseenko I.</i> REGULATION MECHANISM OF BUSINESS SOCIAL RESPONSIBILITY	116
<i>Moyseenko I., Demchyshyn M., Koziy I.</i> INNOVATIVE ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINE: REGIONAL ASPECTS	123
<i>Soroka R.</i> PLACE OF PERSONAL INCOME TAX IN FORMATION OF REVENUES LOCAL BUDGET	130
<i>Bazyliuk V.</i> SYSTEM OF PRINCIPLES AND CRITERIA FOR EVALUATING THE IMPACT OF INSTITUTIONAL FACTORS ON ECONOMIC GROWTH OF PUBLISHING AND PRINTING ACTIVITIES	136

Chapter 5
REVIEWS

<i>Bocharov D.</i> OUROBOROS III, OR SEMIOTIC TRIANGLE AND HERMENEUTIC CIRCLE	145
REQUIREMENTS CONCERNING HANDLING PROCEDURES AND SUBMISSION OF MATERIALS FOR PUBLICATION IN SCIENTIFIC AND ANALYTICAL MAGAZINE «SOCIAL LEGAL STUDIOS»	155

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ СТУДІЇ

Науково-аналітичний журнал

Випуск 1 (3)

Редагування

Г. А. Ялечко, Ю. Р. Глиняна

Редагування текстів англійською

І. Ю. Сковронська

Макетування

А. М. Радченко

Друк

І. М. Хоминець

Підписано до друку 29.03.2019 р.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 19,1.

Тираж 100 прим. Зам. № 7-19.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

С69 **Соціально-правові студії**: науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Вип. 1 (3). 164 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.